

## ΠΛΑΤΩΝΟΣ: ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

### «ΕΙΣΑΓΩΓΗ»

Ο Πλάτων ήταν παρών στην δίκη του Σωκράτη, όπως προκύπτει από την μαρτυρία του ίδιου κειμένου, όπου ο Σωκράτης εμφανίζεται να αναφέρεται στον Πλάτωνα υπονοώντας της εκεί παρουσία του (ούτοσι Πλάτων, 34a1). Όμως είναι δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι το κείμενο της ‘Απολογίας’, όπως το έχει συνθέσει ο Πλάτων, ανταποκρίνεται ακριβώς στην ομιλία που εκφώνησε μέσα στο δικαστήριο ο Σωκράτης στην διάρκεια της δίκη του. Αλλά επειδή παρόντες στην δίκη ήταν και οι 501 δικαστές, οι περισσότεροι από τους οποίους όταν ο Πλάτων εξέδωσε την ‘Απολογία’ του πρέπει να ήταν εν ζωή, δεν μπορεί το κείμενο να απέχει πολύ από την ομιλία του Σωκράτη. Συνεπώς το πιο λογικό είναι να υποθέσουμε ότι ναι μεν υπάρχει μία προσωπική Πλατωνική παρέμβαση στην ομιλία, όσον αφορά συγκεκριμένα σχήματα λόγου και τρόπο εκθέσεως των επιχειρημάτων τα οποία σκοπεύουν να αποδείξουν περίτρανα την αθωότητα του Σωκράτη, αλλά σε καμία περίπτωση το όλο κείμενο δεν μπορεί να είναι προϊόν της φαντασίας ή της σκηνοθεσίας του Πλάτωνα, του οποίου βέβαια την ικανότητα να ‘κατασκευάζει’ διαλόγους πάνω σε φανταστική βάση την γνωρίζουμε πολύ καλά από άλλα διαλογικά έργα του.

Το πιο ισχυρό επιχείρημα εκείνων οι οποίοι αρνούνται την Σωκρατική αυθεντικότητα της ‘Απολογίας’ και υποστηρίζουν ότι πρόκειται για Πλατωνική επινόηση και κατασκευή, βασίζεται πάνω στην κοινή ομολογούμενως λογική, σύμφωνα με την οποίαν κάθε κατηγορούμενος που επιθυμεί όπως είναι φυσικό την αθώωσή του, προσπαθεί με κάθε τρόπο να αποδυναμώσει τις κατηγορίες που του έχουν αποδοθεί αδυνατίζοντας ή ακόμη καλύτερα αποδεικνύοντας ως ψευδή και αναληθή τα εναντίον του επιχειρήματα. Όμως ο Σωκράτης δεν κάνει σε καμία περίπτωση κάτι ανάλογο· αντιθέτως αναδεικνύει μέσα στο δικαστήριο την αξία της φιλοσοφικής τους σκέψης, και πιο πολύ διαφημίζει τον τρόπο με τον οποίον έως εκείνη την στιγμή κινήθηκε και δραστηριοποιήθηκε μέσα στην Αθηναϊκή κοινωνία, παρά καταγγέλλει ή καταρρίπτει τα επιχειρήματα του Άνυτου και του Μέλητου.

Δυο ήταν οι κατηγορίες που είχαν αποδοθεί στον Σωκράτη, και τις οποίες όπως θα περίμενε ο οιοσδήποτε, θα έπρεπε να αποδείξει ως ψευδείς, αναληθείς και ατεκμηρίωτες, ώστε να επιτύχει έτσι την αθώωσή του· η πρώτη: ‘ἀδικεῖ Σωκράτης, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων’, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος’, και η δεύτερη: ‘ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων’ (Διογ. Λαέρτ. 2,40,4). Όπως μαθαίνουμε από τον Διογένη Λαέρτιο, ο Λυσίας είχε συντάξει ένα υπερασπιστικό λόγο για τον Σωκράτη, τον οποίον του τον παρουσίασε (Διγέν. Λαέρτ. 2,40,7). Όπως είναι φυσικό η υπερασπιστική γραμμή από τον Λυσία προφανώς και θα επικεντρωνόταν πάνω στην απόρριψη των δυο αυτών κατηγοριών. Όμως εκείνος αφού διάβασε τον λόγο, τον απέρριψε. Δεν γνωρίζουμε σε πιο βαθμό η μαρτυρία του Διογένη είναι ακριβής πάνω σ’ αυτό το θέμα, αλλά σύμφωνα με την μαρτυρία του ο Σωκράτης αφού διάβασε την απολογία που του είχε συντάξει το Λυσίας, του είπε: ‘καλὸς μὲν ὁ λόγος, ὦ Λυσία, οὐ μὴν ἀρμόττων γ’ ἐμοί’, και με αυτό εννοούσε ότι ο λόγος εκείνος ήταν πολύ περισσότερο δικανικός και ελάχιστα ή και καθόλου φιλοσοφικός. Και όταν ο Λυσίας τον ρώτησε ‘πῶς, εἰ καλὸς ἐστὶν ὁ λόγος, οὐκ ἂν σοὶ ἀρμόττοι;’, εκείνος του απάντησε ‘οὐ γὰρ καὶ ἱμάτια καλὰ καὶ ὑποδήματα εἶη ἂν ἐμοὶ ἀνάρμοστα’ (Διογ. Λαέρτ. 2,41,1).

Αν μείνουμε στα δεδομένα του Πλατωνικού κειμένου, τότε βλέπουμε πως αμέσως με την αρχή της ομιλίας του ο Σωκράτης φάνηκε να βαδίζει πάνω στην γνωστή υπερασπιστική τακτική όλων γενικώς των κατηγορουμένων, δηλ. παραδέχθηκε ότι ‘Πρέπει λοιπόν, Αθηναίοι δικαστές, να απολογηθῶ και να προσπαθῶ να διαγράψω την κατηγορία την οποίαν εσεῖς για πολύ καιρό διατηρεῖτε, μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Θα ήθελα πράγματι να γίνει αυτό, αν συμβεῖ να είναι προς ὄφελός δικός σας και δικό μου, και έχει την δυνατότητα να ισχυροποιήσῃ την θέση μου, ενώ απολογούμαι, 18e5-19a4’. Τελικά δεν ακολούθησε μία τέτοια υπερασπιστική γραμμή, γιατί όπως ο ίδιος δηλώνει προς το τέλος του λόγου του: ‘Δεν μου ἔλειψαν τα επιχειρήματα, αλλά το θράσος και η αναισχυντία, και διότι δεν ήθελα να πω σε σας τέτοιου είδους λόγια, τα οποία για σας θα ήταν ωραία

να τα ακούσετε – δηλ. κλαίγοντας, παρακαλώντας, κάνοντας και λέγοντας πολλά, τα οποία δεν μου αξίζουν, όπως εγώ ισχυρίζομαι, και τα οποία όμως εσείς έχετε συνηθίσει να ακούτε από άλλους κατηγορουμένους, 38d6-e2'. Έχουμε βέβαια και την 'Απολογία' που συνέταξε ως ιστορικό κείμενο ο Ξενοφών. Όμως αυτή απέχει πολύ από το τεθεί έστω και ως συζήτηση, αν δηλ. βρίσκεται κοντά ή μακριά από την αυθεντική απολογία του Σωκράτη, γιατί την περίοδο της δίκης του εκείνος απουσίαζε από του Αθήνα. Και όπως ομολογεί ο ίδιος ο Ξενοφών, τα γεγονότα της δίκης τα πληροφορήθηκε από τον Ερμογένη τον γιο του Ιππονίκου, ο οποίος ως φίλος του Σωκράτη ήταν παρών στην δίκη

Ανεξάρτητα από το αν τελικά το κείμενο της 'Απολογίας' είναι: (i) η ακριβής απολογία του Σωκράτη, (ii) η απολογία που έκανε, αλλά αρκετά τροποποιημένη από τον Πλάτωνα, (iii) μια καθ' ολοκληρίαν φανταστική ομιλία κατασκευάσμα του Πλάτωνα, ένα είναι το σίγουρο· κανείς κατηγορούμενος για τόσο σοβαρά αδικήματα την εποχή εκείνη, αλλά και σε κάθε άλλη εποχή, δεν θα έκανε μία τέτοιου είδους απολογία, η οποία πιο πολύ αναδεικνύει την πνευματική ανωτερότητα του κατηγορουμένου έναντι όλων γενικώς, και φυσικά και των δικαστών, παρά αποδεικνύει ότι οι εναντίον του κατηγορίες είναι ψευδείς και αποτέλεσμα συκοφαντίας. Αν τώρα αυτή η ιδιαιτερότητα του λόγου αυτού αρκεί για να αποδείξει κάποιος ότι ο λόγος αυτός είναι προϊόν φανταστικής επινοήσεως του Πλάτωνα, αυτό είναι ένα αρκετά συζητήσιμο θέμα· γνωρίζοντας όμως την ιδιαιτερότητα της προσωπικότητας του Σωκράτη, νομίζω ότι κανείς δεν θα πρέπει να αμφιβάλει ότι ο λόγος της 'Απολογίας' είναι περισσότερο γνήσιος, παρά νόθος. Από ένα 'ξεχωριστό' άνθρωπο πώς θα μπορούσε κανείς να περιμένει κάτι διαφορετικό από μία 'ξεχωριστή' απολογία, έστω κι αν από αυτή θα κρινόταν η ίδια η ζωή του, όπως και τελικά κρίθηκε.

## «ΣΧΟΛΙΑ»

### Ι. ΠΡΟΪΜΙΟΝ (17a1 – 18a6)

**(17a)** «ὅ,τι μὲν ὑμεῖς... οὐκ οἶδα : Δεν ξέρω, Αθηναῖοι πολῖτες, τι σας έχουν κάνει οι κατήγοροί μου». Ο Σωκράτης ξεκινά την απολογία του με μια σκωπτική παρατήρηση υπονοώντας ότι οι κατήγοροί του που μίλησαν πριν λίγο, δεν έβλαψαν αυτόν τον ίδιο, αλλά την κρίση και την λογική των δικαστών.

«ὀλίγου ἑμαυτοῦ ἐπελαθόμεν» : λίγο έλειψε να ξεχάσω ποιός είμαι». Συνεχίζει πάλι με σκωπτική διάθεση για να αποδείξει πως όσα του κατηγορούν είναι εντελώς ανυπόστατα· ήταν σαν να μιλούσαν για άλλον άνθρωπο.

«οὕτω πιθανῶς ἔλεγον : τόσο πειστικά ήταν τα λόγια τους».

«ὥς χρή ὑμᾶς εὐλαβεῖσθαι...ὥς δεινοῦ ὄντος λέγειν : είπαν ότι πρέπει εσείς να προσέξετε να μην εξαπατηθείτε από εμένα, διότι δήθεν εγώ είμαι ικανότατος ομιλητής». Οι κατήγοροι του Σωκράτη τον καταγγέλλουν ως 'δημαγωγό' εκμεταλλευόμενοι τον φόβο των Αθηναίων γι' αυτούς. Όμως με τα λόγια τους αυτά δεν προσβάλλουν τον ίδιο, αλλά τους δικαστές, αφού στα μάτια των κατηγορών του θεωρούνται απρόσεκτοι κι ευάλωτοι από τον πρώτο δημαγωγό.

**(17b)** «εἰ μὴ ἄρα δεινὸν καλοῦσι...ἀληθῆ λέγοντα : εκτός κι αν θεωρούν ικανό στην ομιλία εκείνον ο οποίος λέει την αλήθεια». Οι ικανότητά του στις αγορεύσεις είναι μύθος, με τον οποίον προσπαθούν να τον δυσφημίσουν στο δικαστήριο. Μια μόνο περίπτωση υπάρχει να έχουν δίκιο· ο Σωκράτης κάνει χρήση μιας γνωστής ειρωνικής έκφρασης, με την οποίαν οι ομιλητές διορθώνουν μία προηγηθείσα άποψη. Στον Ξενοφώντα υπάρχει η ίδια ακριβώς: «πῶς ἂν οὖν ὁ τοιοῦτος ἀνὴρ διαφθεῖρει τοὺς νέους; εἰ μὴ ἄρα ἡ τῆς ἀρετῆς ἐπιμέλεια διαφθορά ἐστὶ, Ξεν. Απομν. 1,2,8». «οὐ κατὰ τοὺς τοιούτους : όχι όμως σαν κι αυτούς». είναι καλύτερος ομιλητής από τους κατηγορούς του, γιατί αυτός λέει την αλήθεια, ενώ εκείνοι ψεύδονται.

«ἢ τι ἡ οὐδὲν : ἡ λένε κάτι που είναι λίγο, ἡ και καθόλου αληθές», 'ἢ τινα ἡ οὐδένα οἶδα, Ξεν. Κύρ. vii,5,45'

«καλλιεπημένους λόγους : *λόγια καλοφτιαγμένα*», μια έκφραση αρνητικά φορτισμένη, αφού την χρησιμοποιούν όσοι θέλουν να παραπλανήσουν τους αποδέκτες: «ὅταν δὲ εἰς τὴν περιττολογίαν καὶ τὸ καλλιεπεῖν, ὃ πολλάκις εἴωθεν ποιεῖν, ἄμετρον ὀρμὴν λάβῃ, πολλὰ χείρων ἑαυτῆς γίγνεται, Διον. Ἀλικ. Περὶ Δημ. 5,18-21»· ομοίως αρνητικά χρησιμοποιεί το ρ. και ο Αθηναίος Εὐφῆμος στον λόγο του προς του Καμαριναίους: «καὶ οὐ καλλιεπούμεθα ὥς ἢ τὸν βάρβαρον μόνοι καθελόντες εἰκότως ἄρχομεν, Θουκ.6,83,2»· το ίδιο και στον Πλ. Ἰππαρχ. 225,c8

**(17c)** «ῥήμασιν τε καὶ ὀνόμασιν : *χρησιμοποιώντας φράσεις και λέξεις*». «ῥῆμα» & «ὄνομα» δεν είναι διατυπώσεις της γραμματικής, αλλά της ρητορικής, όπως ακριβώς χρησιμοποιεί τις λέξεις αυτές ο Αισχίνης,3,72.

«εἰκῇ : *τυχαίως*»· δύσκολο να δεχθούμε ότι Σωκράτης θα χρησιμοποιήσει «ῥήματα» & «ὀνοματα» εντελώς τυχαία, όπως θα του έρχονται στον νου, και δεν έχει σχεδιάσει εκ των προτέρων την απολογία του.

«καὶ μηδεὶς ὑμῶν προσδοκησάτω ἄλλως : *και μη περιμένετε κάτι διαφορετικό*»· οι δικαστές δεν πρέπει να περιμένουν μία ομιλία «διαφορετική» από το «εἰκῇ λεγόμενα», δηλ. μια έντεχνη ομιλία. Όχι όμως διαφορετική από το «δίκαια εἶναι ἃ λέγω», γιατί τότε θα υπονοούσε πως οι δικαστές περίμεναν απ' αυτόν να ακούσουν λόγια «ἄδικα».

«καὶ μέντοι καὶ πάνυ : *και πράγματι και πάρα πολύ*». Η έκφραση αυτή απαντά ως μία έντονα εμφαντική διατύπωση, (Denniston, Greek Particles, p.414), όπως και «Πλ. Πολιτεία 331d6, 588a3».

«τοῦτο ὑμῶν δέομαι καὶ παρίεμαι : *αυτό ακριβώς ζητώ από εσάς και παρακαλώ*», το ρ. «παρίεμαι» με την σημασία του «παρακαλώ» στον «Πλ. Πολιτεία 341 b9 οὐδὲν σοῦ παρίεμαι».

«καὶ ἐν ἀγορᾷ καὶ ἐπὶ τῶν τραπεζῶν : *και στην αγορά και στα τραπέζια των αργυραμοιβών*»· το ουσιαστ. «τράπεζα» αναφέρεται στα τραπέζια που χρησιμοποιούσαν όσοι αντάλλασσαν χρήματα, εξαργύρωναν υποσχετικές, και εν γένει λειτουργούσαν σαν μία «τράπεζα», Ἀυσίας, 9,5'.

«ἴνα...ἀκηκόασι : *όπου πολλοί από σας έχετε ακούσει*», το «ἴνα» με σημασία τοπική.

**(17d)** «ξένως ἔχω τῆς ἐνθάδε λέξεως : *δεν γνωρίζω καθόλου τον τρόπο ομιλίας εδώ*», η γενική ως επιρρ. της αναφοράς από το επίρρ. «ξένως».

«ὥσπερ οὖν ἄν...ξυνεγινώσκετε : *όπως ακριβώς θα με δικαιολογούσατε*», αναφ. επιρρ. τρόπου, που λειτουργεί και ως απόδοση στην υποθετική πρόταση που παρεμβάλλεται, ως ένας υποθ. λόγος του αντίθετου του πραγματικού.

«τῇ φωνῇ τε καὶ τῷ τρόπῳ : *αν τώρα μιλούσα με εκείνη την διάλεκτο και με εκείνο τον τρόπο*».

## II. ΠΡΟΘΕΣΙΣ (18a7 – 19a7)

**(18b)** «τοὺς ἀμφὶ Ἄνυτον : *όσους βρίσκονται γύρω από τον Άνυτο*»· με την έκφραση αυτήν ο Σωκ. καθιστά τον Άνυτο βασικό του κατήγορο. Στον «Μένωνα» ο Πλάτων έχει διασώσει την αντίδραση του Άνυτου στις κατηγορίες του Σωκ. για τους πολιτικούς της Αθήνας. Ο Πλάτων (94e3) υπονοεί πως η μήνυση του Άνυτου έγινε λόγω των συνεχών επικρίσεων εναντίον των εκπροσώπων της δημοκρατικής παράταξης. Ο Ξενοφών στην «Απολογία» του παρουσιάζει ως αίτιο της μηνύσεως την δυσφορία του Άνυτου, όταν με παρότρυνση του Σωκ. ο γιος του έγινε βυρσοδέψης (Ξεν. Απολ. Σωκρ. 29).

«οἱ ὑμῶν τοὺς πολλοὺς ἐκ παίδων παραλαμβάνοντες.. : *οι οποίοι παίρνοντας πολλούς από εσάς από την παιδική ηλικία...*»· για τον Σωκ. οι περισσότεροι δικαστές είχαν κακή εντύπωση γι' αυτόν ήδη από την παιδική τους ηλικία, όταν είχαν ως δασκάλους κάποιους από τους τωρινούς του κατηγόρους. Αναφερόμενος στα δυσφημιστικά σχόλια εναντίον του με την φράση «τὰ μετέωρα φροντιστῆς..ἀνεζητηκῶς», έχει στον νου του τις «Νεφέλες» του Αριστοφάνη, που παίχτηκαν το 423π.Χ. Τώρα βρίσκόμαστε στο 399μ.Χ., οπότε όσοι δικαστές ήσαν τότε «παῖδες», πρέπει ήσαν μεταξύ 10~14 ετών, δηλ. να γεννήθηκαν μεταξύ 437~433π.Χ. Κάτι τέτοιο όμως οδηγεί στο συμπέρασμα πως η πλειονότητα των δικαστών τώρα βρίσκεται στην ηλικία μεταξύ 38-34 ετών, πράγμα μάλλον δύσκολο, ή και αδύνατον δεδομένου ότι στον Πελοποννησιακό πόλεμο, που είχε τελειώσει μόλις πριν 12 χρόνια, η Αθήνα είχε χάσει μια ολόκληρη γενιά. Το πιθανότερο είναι πως με την φράση «τὰ μετέωρα φροντιστῆς .. ἀνεζητηκῶς» ο Σωκ. αναφέρεται στην δίκη του Αναξαγόρα, η οποία πρέπει να έγινε το 450π.Χ., συνεπώς οι περισσότεροι τώρα δικαστές πρέπει να είναι σε ηλικία μεταξύ 65~60 ετών και κάτω.

«τά τε μετέωρα φροντιστής : *κάποιος ο οποίος εξετάζει όσα γίνονται στον ουρανό*»· θα περιμέναμε ‘τῶν μετεώρων’ ως γενική αντικειμενική. Όσον αφορά την λέξη ‘φροντιστής’, ήταν ιδιαιτέρως δυσφημιστική όποιοι κι αν αφορούσε, και οι προσβλητικές αναφορές με την λέξη αυτήν στον Σωκ. ήταν συνήθεις: ‘Ξεν.Συμπ. 6,6,4· 6,7,1· 7,2,5, & Διογ. Λάερτ. 2,27’. Ένα χωρίο όμως του Ξεν. πρέπει να ήταν ο καταλύτης για την διάδοση αυτής της φήμης του Σωκ. ως ‘φροντιστού’: «ἐγὼ δ’ οὖν καὶ αὐτός, ὦ Ἀντιφῶν, ὥσπερ ἄλλος τις ἢ ἵππων ἀγαθῶ ἢ κυνῶ ἢ ὄρνιθι ἤδεται, οὕτω καὶ ἔτι μᾶλλον ἡδομαι φίλοις ἀγαθοῖς, καὶ ἐάν τι ἔχω ἀγαθόν, διδάσκω, καὶ ἄλλοις συνίστημι παρ’ ὧν ἂν ἡγῶμαι ὠφελισσέσθαι τι αὐτοὺς εἰς ἀρετήν· καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν ἀνδρῶν, οὓς ἐκεῖνοι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράψαντες, ἀνελίττων κοινῇ σὺν τοῖς φίλοις διέρχομαι, καὶ ἂν τι ὀρῶμεν ἀγαθὸν ἐκλεγομένθα, Ξεν.Απομν. i,6,14».

«τά ὑπὸ γῆς : *κι αυτά που είναι κάτω από την γη*»· όπως στον Αριστ. ‘Νεφέλες’, 188.

«τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιῶν : *ο οποίος κάνει το αδύναμο επιχείρημα δυνατό*»· η δυσφήμιση του Σωκ. από τον Αριστ. στις ‘Νεφέλες’ αφορά και αυτό ακριβώς το σημείο, αφού το κύριο πρόσωπο της κωμωδίας, ο Στρεψιάδης, προκειμένου να απαλλαγεί από τα χρέη του γίνεται μαθητής του Σωκ., ο οποίος θα του διδάξει τρόπους διαγραφής.

(18c) «τοὺς ταῦτα ζητοῦντας οὐ θεοὺς νομίζειν : *ὅτι αυτοὶ που ερευνοῦν τέτοια θέματα, δεν πιστεύουν στους θεούς*»· ανάμεσα στους οποίους υποτίθεται ότι συγκαταλέγεται και ο Σωκ.

«ἐν ᾗ ἂν...ἐπιστεύσατε : *κατὰ την οποία ηλικία υπήρχε η δυνατότητα τότε να τους εμπιστευόσασταν*»· η δυνητική οριστική αορίστου εκφράζει το δυνατόν στο παρελθόν.

«παῖδες ὄντες...καὶ μειράκια : *ὅταν κάποιοι από εσάς ἤσασταν μικρά παιδιά, και κάποιοι ἤσασταν ἐφηβοί*»· οι ηλικίες αυτές των δικαστῶν αναφέρονται στην περίοδο που διαδίδονταν τέτοιου είδους φήμες εναντίον του Σωκ., περίπου τριάντα χρόνια πριν.

«ἐρήμην κατηγοροῦντες : *ενώ με κατηγοροῦσαν χωρίς να υπάρχει δυνατότητα αντιλόγου*»· αναφέρεται στους κατηγορούς του πριν πολλά χρόνια, κι όχι στους δικαστές, που τότε τους ως παιδιά τους πίστευαν.

(18d) «εἴ τις κωμωδοποιός *αν κάποιος συμβαίνει να είναι κωμικός ποιητής*»· η αναφορά στον Αριστοφάνη, ο οποίος διακωμώδησε τον Σωκ. ιδιαίτερα στις ‘Νεφέλες’.

«δοσοὶ δὲ φθόνῳ καὶ διαβολῇ... : *ὅσοι τώρα σας ἄλλαζαν ἀποψη χρησιμοποιώντας το μίσος και την συκοφαντία*»· ο Σωκ. εξαιρεί τον Αριστοφάνη από εκείνους που τον συκοφάντησαν λόγω μίσους. Προφανώς θεωρούσε ότι ο κωμικός ποιητής έχει το δικαίωμα να κάνει προβαίνει σε επιθέσεις, όταν πρόκειται να παραγάγει γέλιο.

«ἀλλ’ ἀνάγκη ἀτεχνῶς ὥσπερ σκιαμαχεῖν ἀπολογούμενον : *ὁμως εἶναι ἀνάγκη κατὰ κάποιον τρόπο και να μάχομαι με σκιές ὅσο ἀπολογούμαι*»· η έκφραση ‘σκιαμαχῶ’ προέρχεται από την εξάσκηση στην πάλη, όπου όσοι δεν είχαν με κάποιον για να εξασκηθούν, έπαιρναν την πρωτοβουλία ‘κρεμμανύντες εἶδωλον ἄψυχον γυμνάζεσθαι πρὸς αὐτό, Πλ.Νόμοι 830b6’.

«ἀξιῶσατε οὖν καὶ ὑμεῖς : *θεωρήστε λοιπόν κι εσείς σωστό*»· έχει μεγάλη σημασία για τον Σωκ. να δεχθούν οι δικαστές τον διαχωρισμό των κατηγορῶν του σε δυο ομάδες: σ’ αυτούς που τον έχουν συκοφαντήσει πολλά χρόνια πριν, και σ’ εκείνους που τον κατηγορήσαν προσφάτως.

(18e) «πρὸς ἐκείνους πρῶτόν με ἀπολογήσασθαι : *να ἀπολογηθῶ πρώτα ὅσον αφορά ἐκείνους*»· δηλ. εκείνους που τον έχουν κατηγορήσει πολλά χρόνια πριν.

«καὶ γὰρ ὑμεῖς ἐκείνων πρότερον...ἢ τῶνδε... : *γιατί εσείς αυτούς που με ἔχουν κατηγορήσει στο παρελθόν τους ἔχετε ἀκούσει πιο πολύ ἀπ’ ὅ,τι ἐκείνους που με κατηγορήσαν προσφάτως*»· οι δικαστές από την παιδική τους ηλικία έχουν μείνει με τις κατηγορίες εναντίον του Σωκ., όπως αυτές τους τις μετέφεραν οι τότε δάσκαλοί τους. Αυτός είναι και ο λόγος για τον όποιον ξεκινά με αυτούς.

(19a) «ὑμῶν ἐξελέσθαι τὴν διαβολὴν...ταύτην.. : *να βγάλω ἀπὸ μέσα σας αὐτὴν την συκοφαντία*»· η αντωνυμία ‘ταύτην’ χωρίζεται με την αναφορική πρόταση.

«τοῦτο οὕτως γενέσθαι : *αὐτό να γίνει ἔτσι ακριβῶς*»· δηλ. το ‘ἀπολογητέον’ και ‘ἐπιχειρητέον’.

«εἴ τι ἄμεινον <ἰ.ε.εἴη> καὶ ὑμῖν καὶ ἐμοί : *αν φέρει καλά αποτελέσματα και σε σας και σε μένα*»· είναι φανερό η πρόθεση του Σωκ. να κάνει 'βάλει' αυτές τις κατηγορίες από την συνείδηση των δικαστών με την προοπτική ότι έτσι θα εξυπηρετήσει και τους δικαστές και τον ίδιον.

### III. Η ΚΥΡΙΩΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

#### III.a Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΠΑΛΑΙΟΥΣ ΤΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΣ (19a8 – 24b2)

(19b) «ἡ ἐμὴ διαβολή : *η εναντίον μου κατηγορία*»·

«τί δὴ λέγοντες διέβαλλον οἱ διαβάλλοντες : *ποιὰ συκοφαντία με τα λόγια οργάνωναν εκείνοι οι συκοφάντες;* »·

«ὥσπερ οὖν κατηγόρων τὴν ἀντωμοσίαν : *και τώρα πρέπει να διαβάσω την δήλωση του ὅρκους τους, σαν να ἦσαν τότε οι κατήγοροι*»· όταν γινόταν μια επίσημη καταγγελία στον αρμόδιο ἄρχοντα, ἔπρεπε ο μηνυτής την μήνυση να την παρουσιάσει με την μορφή ὅρκου (ἀντόμνυσθαι). Αυτό που καταγγέλλει, ἢ και ειρωνεύεται, ο Σωκ. είναι πως οι τότε δυσφημιστές του τον διέσυραν στην κοινωνία σαν να του ἔκαναν καθημερινά από μία μήνυση.

«ἀδικεῖ καὶ περιεργάζεται : *ο Σωκράτης είναι παράνομος και πολυάσχολος*»· αυτό που ενοχλοῦσε τους τότε δυσφημιστές του ἦταν το γεγονός ότι ο Σωκ. ασχολεῖτο με θέματα τα οποία δεν γνώριζε, δεν ἦταν αρμόδιος κατά την γνώμη τους να τα ερευνά και να ἔχει ἄποψη γι' αυτά. Αυτό υπαινίσσεται ο Σωκ. με την προσθήκη 'καὶ περιεργάζεται'.

(19c) «καὶ αὐτοί : *κι εσεῖς οι ἴδιοι*»· προφανώς η σύνθεση του δικαστηρίου είναι με άτομα 45 ετών και ἄνω, γιατί θεωρεῖ δεδομένο ότι παρακολούθησαν τις 'Νεφέλες' το 423π.Χ.

«Σωκράτην τινὰ ἐκεῖ περιφερόμενον : *εἶδατε κάποιον Σωκράτη να περιφέρεται*»· η αναφορά για την σκηνή των 'Νεφελών', ὅπου ο Στρεψιάδης πηγαίνει στο 'φροντιστήριο' του Σωκ. και τον βλέπει να κρέμεται από ένα καλάθι μελετώντας υποτίθεται τα ἄστρα (Νεφ.218κ.ε.).

«ἀεροβατεῖν : *και να περπατάει στον αέρα*»· στην ἴδια σκηνή ο Στρεψιάδης ρωτά τον Σωκ. τι κάνει ψηλά μέσα στο καλάθι, κι ἐκεῖνος ἀπαντά ότι περπατάει στον αέρα και ξετάζει τον ἥλιο (Νεφ. 225)

«ὦν...πéρι : *για τα οποία*»· αντί 'περὶ ὦν'

«οὔτε μέγα οὔτε μικρόν...ἐπαίω : *για τα οποία εγώ δεν ἔχω ούτε μεγάλη ούτε και μικρή γνώση*»· στον Πλατωνικό 'Φαίδωνα' ο Σωκ. ομολογεί πως 'ὅταν ἦταν νέος, εἶχε μία έντονη επιθυμία να μάθει αυτά που πολλοί αποκαλοῦν 'περὶ φύσεως ἱστορίαν, 96a'. Ὁμως ὅπως παραδέχεται λίγο πιο κάτω 'γρήγορα κατάλαβε ότι σε σχέση μ' αυτήν την μορφή έρευνας 'ἀφυῆς εἶναι, 96c'. Ο Ξενοφών διασώζει μία πολύ αποκαλυπτική εικόνα των ενδιαφερόντων του Σωκ. «τὸ δὲ μέχρι τῶν δυσσυνέτων διαγραμμάτων γεωμετρίαν μανθάνειν ἀπεδοκίμαζεν. ὅ,τι μὲν γὰρ ὠφελοῖται ταῦτα, οὐκ ἔφη ὀρᾶν· καίτοι οὐκ ἄπειρος γε αὐτῶν ἦν· ἔφη δὲ ταῦτα ἱκανὰ εἶναι ἀνθρώπου βίον κατατρίβειν καὶ ἄλλων πολλῶν τε και ὠφελίμων μαθημάτων ἀποκωλύειν, Ξεν. Ἀπομν. 4,7,3 *δεν ενέκρινε την ενασχόληση με την γεωμετρία πέραν του κατανοητοῦ. και αρνήθηκε πως αντιλαμβάνεται κάποιο κέρδος απ' όλα αυτά. εν τούτοις όμως δεν ἦταν εντελῶς αδαής. εἶπε όμως ότι αυτές οι επιστήμες μπορούν να κατασπαταλήσουν την ζωή του ανθρώπου και να τον εμποδίσουν από ἄλλα πιο χρήσιμα μαθήματα*». Παραμένει ὅμως πρόβλημα σοβαρό το γιατί ο ἄνθρωπος που ἀνήγαγε την 'γνώση' σε 'ἀρετή' και ἀντιστρόφως, ἀρνήθηκε την 'γνώση' συγκεκριμένων επιστημῶν. Προφανώς ο Ξεν. κάτι ἔχει παρεξηγήσει ὅσον αφορά τις απόψεις του Σωκ. πάνω στα αστρονομικά φαινόμενα.

«μή πως...φεύγοιμι : *μακάρι εγώ να μη βρίσκομαι στην ανάγκη να αντιμετωπίζω δίκες από τον Μέλητο με τέτοιου είδους κατηγορίες*»· ότι δηλ. δυσφημίζει ἢ επικρίνει ὅλους ἐκείνους που ασχολούνται με τα αστρονομικά φαινόμενα.

(19d) «μάρτυρας δ' αὖ : *και επίσης παρουσιάζω μάρτυρες*»· η γραφή 'δ' αὖ' είναι του Τ, ἐνὼ ο Β ἔχει 'δ' αὐτούς'.

«ὑμῶν τοὺς πολλούς : *πολλούς από εσάς*»

«περὶ τῶν τοιούτων διαλεγόμενον : *να συζητῶ εγώ για τέτοιου είδους θέματα*»· δηλ σαν τα θέματα ἐκεῖνα με τα οποία διακωμωδεῖται στις 'Νεφέλες'.

«εἰ τινὸς ἀκηκόατε ὥς... : *αν ακούσατε από κάποιον ότι...* »· ὅλη η επιχειρηματολογία του στην συνέχεια βασίζεται στην προσπάθειά του να αποδείξει πως δεν ἔχει καμία σχέση με το κίνημα της Σοφιστικής, μια κατηγορία που του ἀπηύθυνε ο

βασικός του κατηγορος Άνυτος. Είναι αλήθεια ότι Σοφιστές και Σωκ. ξεκίνησαν από την ίδια αφετηρία, δηλ. αρνήθηκαν την παραδοσιακή γνώση και ηθική της κοινωνίας. Όμως στην συνέχεια οι δρόμοι τους χωρίζουν για πάντα· οι Σοφιστές παρέμειναν πιστοί μέχρι τέλους στην άρνηση πλήρωσης του κενού που άφησαν πίσω τους, ενώ ο Σωκ. το γέμισε με την δύναμη του ορθολογισμού. Βέβαια στην διάρκεια της ταραχώδους καθημερινότητας στα μέσα του Πελοποννησιακού πολέμου, και πολύ περισσότερο μετά την ταπεινωτική ήττα, είναι αδύνατον να περίμενε κανείς ότι οι Αθηναίοι θα είχαν την διαύγεια και την πνευματική ηρεμία να διακρίνουν τις τεράστιες διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στο κίνημα της Σοφιστικής και στον Σωκ. Οι βασικοί αντίπαλοι του Σωκ. προήλθαν από την δημοκρατική παράταξη, οι οποίοι έβλεπαν πως στην ομάδα των μαθητών του βρίσκονταν πλούσιοι Αθηναίοι αρνητές της δημοκρατίας. Ο ρήτορας Αισχίνης χρόνια μετά την εκτέλεση του Σωκ. σημειώνει σ' ένα του λόγο απευθυνόμενος στους Αθηναίους: «ὕμεῖς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Σωκράτην μὲν τὸν σοφιστὴν ἀπεκτείνετε, ὅτι Κριτίαν ἐφάνη πεπαιδευκῶς, ἕνα τῶν τριάκοντα τῶν τὸν δῆμον καταλυσάντων, Ἀισχ. Κατὰ Τιμ.173».

«παιδεύειν ἐπιχειρῶ ἄνθρώπους : πως δηλ. εγώ προσπαθώ να μορφώσω ανθρώπους»· ο Σωκ. όντως δίδασκε, όχι όμως αντικείμενο γνώσεως, αλλά μέθοδο. Το θεμέλιο της διδασκαλίας του ήταν πως ‘όλοι μπορούν να μάθουν τα πάντα χωρίς δάσκαλο, παρά μόνο με την μέθοδο της διαλεκτικής’.

**(19e)** «χρήματα πράττομαι : και ότι παίρνω χρήματα»· αυτή είναι η βασική κατηγορία που του απέδιδαν, όμως ήταν αστήρικτη, καθώς με την μαρτυρία του ίδιου Σοφιστή Αντιφώντα ο Σωκ. δεν πληρωνόταν για τις διαλέξεις του: «ὦ Σώκρατες, ἐγὼ τοι σὲ δίκαιον μὲν νομίζω, σοφὸν δὲ οὐδ’ ὅπωςτιοῦν· δοκεῖς δέ μοι καὶ αὐτὸ τοῦτο γιγνώσκειν· οὐδένα γοῦν τῆς συνουσίας ἀργύριον πράττει, Ζεν. Ἀπομν.ι,6,11».

«τοῦτ’ ἔμοι δοκεῖ καλὸν εἶναι : παρά το γεγονός ότι αυτό μου φαίνεται σωστό»· ο Σωκ. δεν διαφωνεί με την πληρωμή των δασκάλων, γι’ αυτό θεωρώντας ως ‘δασκάλους’ τους Γοργία, Πρόδοικο και Ιππία δεν κατακρίνει την απαίτησή τους να πληρώνονται. Ο ίδιος αρνήθηκε πληρωμή, όχι γιατί την θεωρούσε λάθος, αλλά διότι δεν θεωρούσε τον εαυτό του ‘δάσκαλο’, καθώς δεν ενέκρινε την μάθηση μέσω διδασκαλίας.

«τούτων γὰρ ἕκαστος : ο καθένας απ’ αυτούς»· δηλ. Γοργίας, Πρόδοικος και Ιππίας.

«οἷός τ’ ἐστίν : έχει την δυνατότητα»· μια προβληματική συντακτικά έκφραση, διότι και λείπει το υποκ., αλλά και ο τρόπος με τον οποίον συνεχίζει η πρόταση δημιουργεί ανακόλουθο. Πάντως μπορούμε να προσθέσουμε το ενν. υποκ. ‘παιδεύειν’ από το προηγούμενο ίδιο απαρέμφατο, ή το ‘πείθειν’ από το επόμενο ρ. ‘πείθουσι’.

«οἷς ἔξεστιν : στους οποίους υπάρχει η ευχέρεια»· δηλ. στους ‘νέους’

«προῖκα ξυνεῖναι ὧ ἂν βούλωνται : να συναναστρέφονται δωρεάν με όποιον θέλουν»· ενν. τον ίδιο, δηλ. τον Σωκ.

«τούτους πείθουσι : πείθουν αυτούς»· οι πιο πάνω Σοφιστές.

**(20a)** «...χρήματα...καὶ χάριν... : τους δίνουν χρήματα...αλλά και τους χρωστούν και ευγνωμοσύνη»· ότι οι μαθητές των Σοφιστών εκτός από τα χρήματα απέδιδαν και ιδιαίτερο φόρο τιμής στους δασκάλους τους, είναι μία γνωστή στον Σωκ. τακτική, αφού την ομολογεί και στον Ερμογένη ‘χρήματα εκείνοις τελούντα καὶ χάριτας κατατιθέμενον, Πλ. Κρατ.391b10’.

«ἄνὴρ ἐστὶ Πάριος : ένας ακόμη άνδρας από την Πάρο»· αναφέρεται σ’ ένα Σοφιστή Πάριο, τον ‘Εὔηνο’.

«Καλλία τῷ Ἰππονίκου : τον Καλλία τον γιο του Ιππόνικου»· πρόκειται για τον πιο πλούσιο Έλληνα σύμφωνα με την μαρτυρία του Λυσία (19,48). Ο Καλλίας ήταν εκείνος ο οποίος παρέθεσε το γεύμα στο σπίτι του προς τιμήν του Πρωταγόρα, όπου έγινε και ο ομώνυμος διάλογος με τον Σωκ.

**(20b)** «ἀρετῆς, ἀνθρωπίνης τε καὶ πολιτικῆς : μια καλοσύνης, ατομικής και συλλογικής»· για τον Πρωταγόρα ‘Πολιτική αρετή’ είναι η ικανότητα του πολίτη να μετέχει στα πολιτικά δρώμενα της πόλης του. Όμως για τον Σωκ. ο όρος ‘ἀρετή πολιτική’ αντιδιαστέλλεται με την ‘ἀνθρώπινη’, που είναι η ατομική, οπότε σημαίνει την ‘συλλογική’.

«Εὔηνος, ἔφη...Πάριος : ο Εὔηνος, είπε, ο Πάριος»· παραδίδεται από αλλού ως ποιητής (Πλ.Φαίδων, 60b9), και από αλλού ως ρητοροδιδάσκαλος (Πλ.Φαίδρος, 267a3).

«πέντε μνῶν : πέντε μνες»· το ποσόν είναι ευτελές, αν συγκριθεί με τις 100 μνες που παραδίδεται ότι έπαιρνε ως αμοιβή ο Πρωταγόρας: «οὗτος πρῶτος μισθὸν εἰσεπράξατο μνᾶς ἑκατόν, Διογ. Λαέρτ. 9,52»

**(20c)** «εἰ ἔχοι...καὶ διδάσκει : *αν βέβαια διέθετε την γνώση και δίδασκε*»· πλάγια ερώτηση. Στους κώδικες απαντούν και στα δυο ρήματα δυο γραφές, και τα δυο με οριστική 'ἔχει ~ διδάσκει', και με ευκτική 'ἔχοι ~ διδάσκοι'. Οι εκδότες δέχονται το πρώτο ρ. με ευκτική, για να φανεί έτσι ότι ο Σωκ. δεν πιστεύει πως Εύηνος όντως γνώριζε το αντικείμενο διδασκαλίας. Ως προς το ότι ο Εύηνος δίδασκε, εκεί δεν υπήρχε καμα αμφιβολία, γι' αυτό και αφήνουν την οριστική.

«καὶ αὐτὸς ἐκαλλυνόμεν καὶ ἡβρυνόμεν ἄν : *κι εγώ ο ίδιος θα υπερηφανευόμουν και θα έπαιρνα θάρρος*»·

«εἰ ἡπιστάμην ταῦτα : *αν τα γνώριζα αυτά*»· αν δηλ. και ο ίδιος ο Σωκ. γνώριζε πως 'εἶχε ταύτην τὴν τέχνην καὶ οὕτως ἐμμελῶς ἐδίδασκε'.

«σοι : *εναντίον σου*»

«οὐ γὰρ δήπου...γέγονεν : *διότι αποκλείεται, ενώ εσύ δεν έχεις κάνει τίποτε περισσότερο από τα καθιερωμένα, στην συνέχεια να έχει δημιουργηθεί τόσο μεγάλη διάδοση και επιχειρηματολογία...*»· πρόκειται για ένα 'εξ αντιδιαστολής' επιχείρημα. Παρουσιάζονται δύο απόψεις: i) 'δεν έχεις κάνει τίποτε πέραν των συνηθισμένων', ii) 'έχει αναπτυχθεί μία τεράστια φημολογία για σένα'. Είναι αδύνατον να ισχύουν και οι δύο. Με δεδομένο όμως ότι η ii) είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο, άρα δεν μπορεί να ισχύει η i).

«οὐδὲν τῶν ἄλλων περιττότερον : *τίποτε περισσότερο από τα άλλα*»· δηλ. 'τα συνήθη'.

**(20d)** «πεποίηκεν τό...ὄνομα : *μου δημιούργησε αυτήν την προσωνυμία*»· δηλ. ότι 'εἶμαι Σοφιστής'.

«ἀνθρωπίνη σοφία : *μία σοφία για τον άνθρωπο*»· ως 'ἀνθρωπίνην σοφίαν' εννοεί την 'λογική' που καλείται να εφαρμόσει ο άνθρωπος στις καθημερινές τους επαφές.

«ταύτην : *ως προς αυτήν*»· δηλ. 'ως προς την μορφή καθημερινής σοφίας'.

«οὓς ἄρτι ἔλεγον : *τους οποίους ανέφερα πριν λίγο*»· δηλ. 'Γοργία', 'Πρόδικο', 'Ιππία'

**(20e)** «μείζω τινὰ... σοφίαν σοφοὶ εἶεν : *είναι σοφοί ως προς μία κάποια σοφία*»· αιτιατική αναφοράς.

«τι μέγα λέγειν : *ότι λέω κάτι υπερβολικό*»

«οὐ γὰρ ἐμὸν ἐρῶ τὸν λόγον : *θα πω αυτήν την κουβέντα όχι ως δική μου*»· το 'ἐμὸν' επιρρ. κατηγ. τρόπου.

«εἰς ἀξιοχρεῶν ὑμῖν τὸν λέγοντα ἀνοίσω (:τὸν λόγον) : *αλλά θα αποδώσω αυτήν την κουβέντα σε κάποιον ο οποίος σας μιλάει κατά την γνώμη σας αξιοπίστη*»· το επίθ. 'ἀξιοχρεῶν' ως κατηγορ. προσδιορισμός. Η δοτ. 'ὕμῖν' του κρίνοντος προσώπου ή της αναφοράς.

«Χαιρεφῶντα γὰρ ἴστε που : *τον Χαιρεφώντα λοιπόν τον γνωρίζετε*»· πρόκειται για ένα σταθερό μαθητή του Σωκ. ήδη την εποχή που ο Αριστοφάνης έγραψε τις 'Νεφέλες', και μάλιστα διακωμωδεῖται και αυτός.

**(21a)** «καὶ ὑμῶν τῷ πλήθει ἐτέρος : *και ήταν οπαδός της δημοκρατικής σας παράταξης*»· οι περισσότεροι από τους μαθητές του Σωκ. ήταν αντίθετοι στην δημοκρατική παράταξη.

«ἐξυνέφυγε τὴν φυγὴν ταύτην : *έφυγε μαζί σας σ' εκείνη την εξορία*»· η αναφορά του Σωκ. είναι για την αυτοεξορία στην οποίαν υποχρεώθηκαν τα μέλη της δημοκρατικής παράταξης, όταν το 404π.Χ. μετά την ήττα κατέλαβαν την εξουσία οι Τριάντα τύραννοι.

«καὶ μεθ' ὑμῶν κατήλθε : *και επέστρεψε μαζί με σας*»· αναφέρεται στην επιστροφή των δημοκρατικών, η οποία έγινε οκτώ μήνες μετά την εγκαθίδρυση των Τριάντα στην εξουσία. Ο Χαιρεφών τώρα είναι νεκρός.

«ὥς σφοδρὸς : *πόσο ανθόρμητος ήταν*»· πλάγια ερώτηση

«μηδὲνα σοφότερον εἶναι : *ότι δεν ήταν κανέναν πιο σοφός*»· ο Ξενοφ. στην δική του 'Απολογία' παρουσιάζει τον χρησμό αυτόν, αλλά με πιο επιδεικτικό και φίλαυτο τρόπο διατυπωμένο από τον Σωκ.: «Χαιρεφῶντος γὰρ ποτε ἐπερωτῶντος ἐν Δελφοῖς περὶ ἐμοῦ πολλῶν παρόντων ἀνείλεν ὁ Ἀπόλλων μηδὲνα εἶναι ἀνθρώπων ἐμοῦ μῆτε ἐλευθεριώτερον μῆτε δικαιότερον μῆτε σωφρονέστερον, Ξεν. Ἀπολ. 14». Η αναφορά του Πλάτωνα σ' αυτόν τον χρησμό πρέπει να θεωρεῖται αξιοπίστη, γιατί όταν γράφεται ο λόγος λίγα χρόνια μετά την δίκη, οι περισσότεροι παρόντες στο δικαστήριο θα ήταν ακόμη εν ζωή. Όσον αφορά την παράδοση που διασώζει ο Ξεν., το ύφος είναι σαφώς περισσότερο αμφισβητήσιμο.

«ὁ ἀδελφὸς...αὐτοῦ : *ο αδελφός εκείνου*»· ο αδελφός του Χαιρεφώντα ήταν ο Χαιρεκράτης.

**(21b)** «μόγισ πάνυ : με μεγάλη απροθυμία»· η προσπάθεια για επαλήθευση ή επιβεβαίωση ενός χρησμού προφανώς και συνιστά πράξη ασέβειας απέναντι στην αξιοπιστία του μαντείου. Με την έκφραση ‘μόγισ πάνυ’ αυτήν την ασέβεια προσπαθεί να αποφύγει.

«ὥς...ἐλέγξων...καὶ ἀποφανῶν : με την πρόθεση να ελέγξω...και να αποδείξω»·μτχχ. αιτιολογικές με την προσθήκη του ‘ὥς’ για να φανεί η υποκειμενικότητα των πράξεων.

**(21c)** «ενταῦθα : εδώ»· δηλ. δίπλα στους αυτοαποκαλούμενους ‘σοφούς’.

«εἴπερ που : περισσότερο από οπουδήποτε αλλού»· πρόκειται για μία ελλειπτική υποθ. πρόταση, που χρησιμοποιείται ως επιρρ. έκφραση. Παρόμοιες εκφράσεις είναι και οι ‘εἴπερ τίς καὶ ἄλλος = περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον’, ‘εἴπερ ποτε = περισσότερο από κάθε άλλη φορά’, όπως: «εἴπερ τινές καὶ ἄλλοι, ἄξιοι νομίζομεν εἶναι τοῖς πέλας ψόγον ἐπενεγκεῖν, Θουκ, i, 70».

«διασκοπῶν οὖν τοῦτον : καθώς λοιπόν εξέταζα αυτόν»· δηλ. το κάθε ‘σοφός’ που συναντούσε

«ὀνόματι γὰρ οὐδὲν δέομαι λέγειν : δεν χρειάζεται καθόλου να μιλά με ονόματα»· η δοτική ‘οργανική’, όπως ‘λέγων αὐτῷ ὀνόματι ἕκαστον, Ἀντιφ. Χορ. 23 & 40’. Η άρνησή του να αναφέρει το όνομα του ‘σοφού’ τον οποίον προσέγγισε, δείχνει ότι πρόκειται για πρόσωπο γνωστό, που τον γνώριζαν όλοι. Η υπόθεση πως πρόκειται για τον Άνυτο, έχει γραφτεί αλλά παραμένει αναπόδεικτη.

«πρὸς ὃν ἐγὼ σκοπῶν...καὶ διαλεγόμενος αὐτῷ : στον οποίον εγώ κατευθύνοντας την εξέτασή μου...και συζητώντας μαζί του »· σε ορισμένες εκδόσεις η μτχ. ‘διαλεγόμενος’ διαχωρίζεται από την προηγούμενη, όμως η παρουσία του ‘καί’ κάνει την σύνδεσή τους υποχρεωτική.

**(21d)** «έντεῦθεν : από εδώ»· δηλ. ‘σαν αποτέλεσμα αυτής της έρευνας’

«πρὸς ἑμαυτὸν...ἐλογιζόμεν : άρχισαν να συζητώ με τον εαυτό μου»

«κινδυνεύει μὲν γὰρ ἡμῶν οὐδέτερος...εἰδέναι : διότι πιθανόν κανείς από εμάς τους δύο να μη γνωρίζει ούτε το καλό, ούτε το κακό»· ενν. ‘κανείς ανάμεσα σ’αυτόν τον ίδιο και στον άνθρωπο τον οποίον εξέτασε πριν λίγο’. Ο Σωκ. στην αρχή τοποθετεί τον εαυτό του στην ίδια ακριβώς θέση με τον μη κατονομαζόμενο Αθηναίο. Αμέσως όμως στην συνέχεια θα φανεί η μεταξύ τους διαφορά.

«ἀλλ’ οὗτος μὲν οἶεται τι εἰδέναι οὐκ εἰδῶς : όμως εκείνος νομίζει ότι γνωρίζει κάτι, ενώ δεν το γνωρίζει»· εδώ τώρα ο Σωκ. εντοπίζει τις μεταξύ τους διαφορές· ο μη κατονομαζόμενος Αθηναίος πιστεύει ότι γνωρίζει, χωρίς να γνωρίζει.

«ἐγὼ δέ, ὥσπερ οὖν οὐκ οἶδα, οὐδὲ οἶομαι : εγώ όμως, όπως ακριβώς δεν γνωρίζω, έτσι ακριβώς και πιστεύω ότι δεν γνωρίζω»· η διαφορά των δυο ανδρών βρίσκεται στο εξής: ‘εκείνος’ δεν γνωρίζει, αλλά πιστεύει ότι γνωρίζει· ‘ο Σωκράτης’ και αυτός δεν γνωρίζει, αλλά και πιστεύει ότι δεν γνωρίζει. Άρα αν κάποιος εκ των δύο ‘γνωρίζει’ κάτι, αυτός είναι ο Σωκ., διότι μπορεί να μην ‘γνωρίζει’ το σωστό και το λάθος, όμως ‘γνωρίζει’ ότι δεν ‘γνωρίζει’. Άρα κάτι ξέρει, ενώ ο ‘άλλος’ ούτε γνωρίζει, αλλά ούτε γνωρίζει ότι δεν γνωρίζει, άρα δεν ξέρει απολύτως τίποτε. Είναι η γνωστή φράση του Σωκ. ‘ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα’, με την οποίαν θέλει να δείξει πως σοφός δεν είναι αυτός που ξέρει πολλά ή όλα, αλλά αυτός που ξέρει ‘τι δεν γνωρίζει’, κι ας μη γνωρίζει τίποτε.

«ἔοικα γοῦν τούτου γε...σοφώτερος εἶναι : μοιάζω λοιπόν να είμαι πιο σοφός από εκείνον»·

**(21e)** «ἐφεξῆς ἤα, αἰσθανόμενος μὲν [καί] λυπούμενος καὶ δεδιὼς ὅτι ἀπηχθανόμεν : στην συνέχεια πήγαινα και σ’ άλλες συναντήσεις, παρά το γεγονός ότι αντιλαμβανόμουν με λύπη και φόβο ότι γινόμουν μισητός»· το [καί] οι εκδότες το αποκλείουν θεωρώντας ότι η πρώτη μτχ. είναι εναντιωματική, ενώ οι δύο επόμενες είναι τροπικές.

«νῆ τὸν κύνα : μα τα σκυλιά!»· μια έκφραση που δείχνει μια αιφνίδια και μη αναμενόμενη εξέλιξη. Την ίδια χρησιμοποιεί ο Αριστ. στους ‘Σφήκες’, όταν βάζει τον ‘Λάμπωνα’, φίλο του Περικλή, να ορκίζεται με την φράση ‘νῆ τὸν χῆνα’, αντί του ‘νῆ τὸν Ζῆνα’, όταν ήθελαν για λόγους ευσέβειας να αποφύγουν σε μία μη σοβαρή υπόθεση να χρησιμοποιήσουν όνομα των θεών.



**(22a)** «ἡ μὴν : *πράγματι*»

«οἱ μὲν μάλιστα εὐδοκιμοῦντες : *και κάποιοι παρά την καλή τους φήμη*»

«ἄλλοι δὲ δοκοῦντες φαυλότεροι : *και άλλοι παρά το ότι φαίνονταν πιο ανόητοι*»

«ἐπιεικέστεροι εἶναι ἄνδρες : *έδωσαν την εντύπωση ότι ήσαν πιο καλοί άνδρες*»· 'φαυλότεροι ~ ἐπιεικέστεροι' είναι εκφράσεις ισοδύναμες με 'κακίονες ~ βελτίονες'.

«δεῖ δὴ ὑμῖν τὴν ἐμὴν πλάνην ἐπιδείξαι : *πρέπει λοιπόν να παρουσιάσω σε σας την δική μου περιπλάνηση*»· αναφέρεται στην 'περιπλάνηση' που έκανε μέσα στην Αθήνα προσπαθώντας να απομονώσει και να ελέγξει άνδρες που 'φαίνονταν' σοφοί, χωρίς όμως να ήσαν.

«ὥσπερ πόνους τινὰς πονοῦντος : *σαν τους μόχθους κάποιου ο οποίος βασανίζεται*»· προσπαθεί να τους πείσει ότι η περιήγηση αυτή μέσα στην πόλη, για να αποκαλύψει τους 'κατά φαντασίαν' σοφούς, δεν ήταν μία ενέργεια που του ικανοποιούσε την ματαιοδοξία του γεμίζοντάς τον με χαρά κάθε φορά που διεπίστωνε πως κάποιος ήταν 'σοφός' χωρίς να ήταν. Αντιθέτως ήταν μία επίπονη διαδικασία, και έμοιαζε με τους τον προσωπικό μόχθο κάποιου ο οποίος ήταν αναγκασμένος να εκτελέσει υποχρεωτικά κάποιες δύσκολες εργασίες. Προφανώς παρομοιάζει το έργο του με τους 'Ηρακλέους Άθλους'· 'ὥσπερ ἂν ἐπεδείκνυν ὑμῖν πόνους τινὰς τινὸς πονοῦντος'.

«ἴνα μοι καὶ ἀνέλεγκτος ἡ μαντεία γένοιτο : *προκειμένου να μου γινόταν ο χρησμός αδιάψευστος*»· η ευκτική είναι απαραίτητη, έστω κι αν δεν προηγείται ρ. ιστορικού χρόνου, διότι η τελική πρόταση αναφέρεται στο παρελθόν, κι όχι στο παρόν ή μέλλον. Δηλ έκανε εκείνες τις περιπλανήσεις μέσα στην Αθήνα, 'για να του γινόταν τότε ο χρησμός αδιάψευστος'. Στην ουσία ο Σωκ. έκανε ό,τι μπορούσε, για να διαψεύσει τον χρησμό, και να αποδείξει ότι δεν ήταν εκείνος ο σοφότερος άνδρας μέσα στην Αθήνα, συνεπώς η τελική πρόταση λειτουργεί εδώ περισσότερο με ειρωνικό τρόπο.

**(22b)** «διηρώτων ἂν : *τους ρωτούσα επανειλημμένως*»· η δυνητική οριστ. ιστορ. χρόνου δείχνει την επανάληψη στο παρελθόν, όπως συμβαίνει και στο αντίστοιχο είδος των υποθετικών λόγων με 'εἰ + εὐκτική → παρατατικός + ἂν'.

«τί λέγοιεν : *τι εννοούσαν*»· δηλ. ρωτούσε τους δημιουργούς να του εξηγήσουν τι εννοούσαν με τα έργα τους.

«ὀλίγου αὐτῶν ἅπαντες οἱ παρόντες ἂν βέλτιον ἔλεγον : *σχεδόν ὅλοι ὅσοι παρευρίσκονταν εκεί γύρω ερμήνευαν συνεχώς με πολύ καλύτερο τρόπο απ' ό,τι εκείνοι (:οι ποιητές)*»· έχουμε ένα υπερβατό σχήμα καθώς το 'ὀλίγου' πάει με το 'ἅπαντες', και το 'αὐτῶν' με το 'βέλτιον'. Το νόημα είναι πως 'ὅλοι ὅσοι δεν ήσαν οι ίδιοι οι δημιουργοί των έργων, είχαν κάτι πιο σωστό να πουν για έργα εκείνα που οι ίδιοι οι ποιητές τα είχαν δημιουργήσει'.

«περὶ ὧν αὐτοὶ ἐπεποιήκεσαν : *για εκείνα τα έργα που οι ίδιοι είχαν δημιουργήσει*»· έλξη του αναφορικού, αντί 'περὶ τούτων ἅ...'.

«ἔγνωσαν οὖν αὖ καὶ περὶ τῶν ποιητῶν : *διεπίστωσα λοιπόν ομοίως και στην περίπτωση των ποιητών*»· όπως είχε διαπιστώσει και στην περίπτωση των πολιτικών πιο πριν.

**(22c)** «φύσει : *βασίζόμενοι στην ιδιοσυγκρασία τους*»· ο Σωκ. θεωρεί ως ακατάλληλους του ποιητές εκείνους οι οποίοι βασίζονται στο 'ένστικτό' τους. Αντίθετη εντελώς άποψη έχει ο Πίνδαρος, ο οποίος δηλώνει ξεκάθαρα πως 'σοφός ό πολλὰ εἰδῶς φυᾷ : *σοφός είναι εκείνος που γνωρίζει πολλά από ένστικτο*, Πίνδ. Ολυμπ. ἰι,86', αλλά και 'τὸ δὲ φυᾷ κράτιστον ἅπαν : *το ένστικτο είναι το καλύτερο από όλα*'.

«ἐνθουσιάζοντες : *και βασίζόμενοι στην έμπνευσή τους*»· η λέξη παραπέμπει στην ύπαρξη της 'θεότητας' μέσα στον δημιουργό ως η αιτία της όποιας καλλιτεχνικής δημιουργίας, καθώς 'ἐνθεος' είναι εκείνος που 'έχει' μέσα του το πνεύμα της 'θεότητας'. Πάλι κι εδώ υπάρχει η ακριβώς αντίθετη άποψη διατυπωμένη αυτή την φορά από τον Δημόκριτο: 'ποιητὴς δὲ ἄσσα μὲν ἂν γράφῃ μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἱεροῦ πνεύματος, καλὰ κάρτα ἐστί, Δημοκ. άπ.18'. Η άποψη που διατυπώνει ο Σωκ. είναι αποτέλεσμα της όλης φιλοσοφίας του, η οποία συμπυκνώνεται σε μία και μόνο λέξη, στην 'νοη-σισαρχία', δηλ. στην κυριαρχία όλου του πνεύματος στις επιταγές του ορθού συλλογισμού – διαλεκτικής. Όμως η τέχνη δεν δημιουργείται μόνο με την λογική, αλλά και με το συναίσθημα. Επειδή όμως ο Σωκ. αυτό το είχε διαγράψει, γι' αυτό κατ' ανάγκην διέγραψε και την τέχνη.

«καὶ ἅμα ἡσθόμην αὐτῶν...οἰομένων : *επίσης διεπίστωσα ότι εκείνοι...νόμιζαν*»

«διὰ την ποίησιν : *επειδή ασχολούνταν με την ποίηση*»

«καὶ τᾶλλα : και ως προς τα υπόλοιπα»· δηλ. οι ποιητές θεωρούσαν ότι επειδή είχαν ασχοληθεί με την ποίηση, είχαν το προνόμιο να θεωρούνται και ειδικοί και σε άλλα ζητήματα.

«σοφωτάτων εἶναι ἀνθρώπων : ὅτι ἀνήκουν στους πιο σοφούς ανθρώπους»· η γενική είναι κατηγορική διαιρετική.

«ἃ οὐκ ἦσαν : στα οποία δεν ἦσαν».

«τῷ αὐτῷ : γι' αυτόν τον λόγο»·

«περιγεγονέναι : ὅτι ἤμουν καλύτερος από εκείνους»· ενν. η γενική 'αὐτῶν : τῶν ποιητῶν'.

«ᾧπερ καὶ τῶν πολιτικῶν : για τον οποίον ἤμουν καλύτερος από τους πολιτικούς»· 'ᾧπερ καὶ τῶν πολιτικῶν περιγεγνόμεν'.

«ἐπὶ τοὺς χειροτέχνας ἦα : στο τέλος πλησίασα τους χειροτέχνες»· ως 'χειροτέχνας' εννοεί τους πάσης φύσεως εργαζομένους με τα χέρια τους, αλλά και φυσικά τους γλύπτες και αρχιτέκτονες, αφού λέξη ξεχωριστή για τους καλλιτέχνες αυτούς δεν υπήρχε.

(22d) «πολλὰ καὶ καλὰ ἐπισταμένους : γνώριζαν πολλά πράγματα και σωστά»· αυτά που γνώριζαν οι 'χειροτέχναι', και χαρακτηρίζονται ως 'πολλὰ' και 'καλὰ', αφορούν την ίδια την εργασία τους. Μέχρι εδώ διαφέρουν από τους προηγούμενους, οι οποίοι είχαν ελλιπή γνώση του ίδιου του αντικειμένου τους.

«καὶ τᾶλλα τὰ μέγιστα : θεωρούσαν ὅτι γνώριζαν και τα άλλα, τα πολύ σπουδαία»· δηλ. οι 'χειροτέχναι' πίστευαν ότι η επαρκής γνώση της τέχνης τους, τους έδινε το δικαίωμα να γνωρίζουν και θέμα κοινωνικής ή πολιτικής φύσεως.

«καὶ αὐτῶν αὕτη ἡ πλημμέλεια ἐκείνην τὴν σοφίαν ἀποκρύπτειν : και έτσι η αυτή η επιπολαιότητά τους εξαφανίζει εκείνη την σοφία τους»· μεταφέροντας την γνώση που έχουν στην τέχνη τους, σε άλλους χώρους, ζημιώνουν κι αυτήν την ίδια την ήδη γνώση που έχουν.

(22e) «πότερα δεξαίμην ἂν οὕτως ὥσπερ ἔχω ἔχειν : τι από τα δύο: να δεχθῶ να ἔχω έτσι ὅπως ἔχω»· έθεσε τον εαυτό του απέναντι σ' ένα δίλημμα: η πρώτη του επιλογή είναι να παραμείνει έτσι ὅπως είναι, με ὅ,τι δηλ. έχει.

«μήτε τι σοφὸς ὢν τὴν ἐκείνων σοφίαν μήτε ἀμαθὴς τὴν ἀμάθειαν : δηλ. να μην ἔχω την σοφία εκείνων με το να εἶμαι ως προς κάτι σοφός, κι ούτε να ἔχω την αμάθεια εκείνων με το να εἶμαι αμαθής»· αυτή είναι η επεξήγηση της πρώτης του επιλογής. Οι 'χειροτέχναι' εκείνοι διέθεταν επάνω τους δυο στοιχεία: ἦσαν 'σοφοί' ως προς την εργασία τους, αλλά 'αμαθείς' ως προς όλα τα λοιπά. Αν λοιπόν ο Σωκ. αποφάσιζε να μείνει ὅπως ήταν, τότε δεν θα είχε ούτε την 'μερική σοφία' εκείνων, ούτε φυσικά και την ολική αμάθεια εκείνων. Μετά τα δυο 'μήτε' εννοείται το απαρέμφατο 'ἔχειν' ως επεξήγηση με αντικείμενό του τα 'σοφίαν' & 'ἀμάθειαν'.

«ἢ ἀμφοτέρα...ἔχειν : ἢ να τα ἔχω και τα δυο»· αυτή είναι η δεύτερη επιλογή του, δηλ. να διαθέτει και την 'μερική σοφία' εκείνων, αλλά και την ολική τους αμάθεια.

«οἷαι χαλεπώταται καὶ βαρύταται : [αντιπάθειες] ὅσο γίνεται πιο δύσκολες και δυσβάσταχτες»· δίπλα στα επίθετα ή επιρρήματα υπερθετικού βαθμού συνάπτεται πολλές φορές αναφορική αντωνυμία, για να δώσει επίφαση στο υπερθετικό, ὅπως οι 'ὅ,τι', 'οἷος,-α,-ον', ὅπως: 'χωρίον οἷον κάλλιστον, Ξεν. Ἀνάβ. 7,1,24'

(23a) «ὄνομα δὲ τοῦτο λέγεσθαι, σοφὸς εἶναι : πως δηλ. ονομάζομαι έτσι, δηλ. ὅτι εἶμαι σοφός»· η έκφραση 'ὄνομα λέγεσθαι <μέ>' ισοδυναμεί με το 'ὀνομάζεσθαι <μέ>', με το 'τοῦτο' ως κατηγορούμενο. Στην θέση της ακόλουθης ονομαστικής θα περιμέναμε την αιτιατική 'σοφόν' σύμφωνα με την προηγηθείσα σύνταξη, όμως η παρουσία της ονομαστικής είναι συχνή, ὅπως 'προσείληφεν τὴν τῶν πονηρῶν κοινὴν ἐπωνυμίαν, συκοφάντης, Αἰσχ.ii,99'.

«τὸ δὲ κινδυνεύει : στην πραγματικότητα υπάρχει το ενδεχόμενο»·

«φαίνεται τοῦτον λέγειν τὸν Σωκράτη : φαίνεται (:ὁ Απόλλων) πως προσωπικά (:τοῦτον) αναφέρει τον Σωκράτη (:δηλ. ἐμένα)»· η γραφή 'τοῦτον' είναι των κωδίκων, ὅπου το 'φαίνεται' έχει υποκ. τον 'Απόλλωνα', και η μτχ. 'ποιούμενος' συνημμ. απ' αυτό. Η διόρθωση του Wolf 'τοῦτ' οὐ' προκύπτει από το λίγο πιο πριν 'τοῦτο λέγειν' και αναφέρεται στο 'ὅτι ἡ ἀνθρώπινη σοφία...οὐδενος'. Σύμφωνα μ' αυτήν έχουμε: 'φαίνεται (:ὁ Απόλλων) πως αυτό (:τοῦτ') δεν το αναφέρει σε σχέση με τον Σωκράτη (:δηλ. ἐμένα)'. Η διαφορά των δυο γραφών βρίσκεται στο πού θα πέσει το βάρος του

νοήματος· σύμφωνα με την γραφή των κδδ. το νοηματικό βάρος πέφτει στην πρόταση: 'φαίνεται...ὄνόματι'. Σύμφωνα με την διόρθωση του Wolf η έμφαση του νοήματος πέφτει στην μετοχή 'ποιούμενος'.

«προσκεχρῆσθαι δέ : και επίσης [φαίνεται] ότι έχει χρησιμοποιήσει»· το 'δέ' σύμφωνα με την γραφή των κδδ. είναι επεξηγηματικό, ενώ με την διόρθωση του Wolf είναι αντιθετικό.

(23b) «Οὗτος ὑμῶν...σοφώτατός ἐστιν : αυτός είναι ο πιο σοφός συγκριτικά με όλους εσάς»· όταν το επίθετο υπερθετικού βαθμού είναι άναρθρο, τότε η γενική είναι συγκριτική.

«καὶ τῶν ἀστῶν καὶ τῶν ξένων : και ανάμεσα στους Αθηναίους πολίτες και ανάμεσα στους επισκέπτες»· και ως 'επισκέπτες' εννοεί τους 'σοφιστές' και 'διανοούμενους' που επισκέπτονταν την Αθήνα ως δάσκαλοι της σοφίας τους.

«τῷ θεῷ βοηθῶν : συμπαραστεκόμενος στον θεό Απόλλων»· φαίνεται πλέον ότι ο Σωκ. ερμήνευσε πλήρως και σωστά τον νόημα του χρησμού, οπότε έθεσε τον εαυτό του στην υπηρεσία του.

«οὔτε τι...ἄξιον λόγου : δεν παρέλειψα να κάνω ούτε κάποια από τις υποχρεώσεις μου στην πόλη, αξιόλογη»· η σειρά: 'οὔτε σχολή μοι γέγονε πρᾶξαι τι τῶν τῆς πόλεως ἄξιον λόγου'. Το 'πρᾶξαι' απαραιμφ. της αναφοράς.

(23c) «ἐν πενίᾳ μυρία : και βρίσκομαι σε μία απέραντη φτώχεια»· η 'πενία' την οποίαν φαίνεται να αντιμετωπίζει όντως είναι συνέπεια της υποχρέωσης που ανέλαβε να επιβεβαιώνει καθημερινά τον χρησμό, διότι ο Σωκ. από το 432 έως 424π.Χ. υπηρέτησε ως οπλίτης, που σημαίνει ότι δεν ανήκε στην κατώτερη οικονομική τάξη της Αθήνας.

«τῶν πλουσιωτάτων : οι πιο ευκατάστατοι»· αυτή ήταν η βασική καταγγελία εναντίον του, ότι είχε ύποπτες σχέσεις με 'εύπορους' Αθηναίους, οι οποίοι ανήκαν στην συντηρητική παράταξη, και ήσαν εχθροί της δημοκρατίας. Με δεδομένη το πρόσφατο καθεστώς των Τριάντα, η κοινωνία ήταν ακόμη πιο ευαίσθητη σε τέτοια ζητήματα. Όμως ο Σωκ. εκλογικεύει την παρουσία 'ευπόρων' ανάμεσα στους ακολούθους του: 'εκείνοι ήσαν οι μόνοι που λόγω της οικονομικής τους ανέσεως δεν εργάζονταν, οπότε μπορούσαν να τον ακολουθούν καθημερινά στην έρευνα που έκανε μέσα στην πόλη'

«αὐτόματοι : οικειοθελώς»·

(23d) «ὥς Σωκράτης τίς ἐστι μιαιώτατος : ότι ο Σωκράτης είναι κάποιος που είναι πολύ σιχαμένος»· το 'τίς' κατηγορούμενο και το 'μιαιώτατος' επιθετικός, γι' αυτό όχι: 'ο Σωκράτης είναι πολύ σιχαμένος, ο οποίος είναι κάποιος'.

«ὅ,τι ποιῶν καὶ ὅ,τι διδάσκων : ποιό πράγμα επειδή κάνει, και ποιό πράγμα επειδή διδάσκει;»· ενν. 'ὅ,τι ποιῶν καὶ ὅ,τι διδάσκων [διαφθείρει τούς νέους:]'. Στις ερωτηματικές προτάσεις, ευθείες ή πλάγιες, απαντά η σύνταξη με την εξής φόρμα: 'τί μαθῶν ταῦτα ἐποίησας; : τι επειδή έμαθες έκανες αυτά;', ή 'βούλομαι εἰδέναι ὅ,τι μαθῶν ταῦτα ἐποίησας : θέλω να μάθω τι επειδή έμαθες έκανες αυτά' (για περισσότερα συντ. Raphael Kuhner, σελ. 1231, σημ.6, εκδ. Δοδώνη).

«φιλότιμοι : φιλόδοξοι»·

(23e) «συντεταμένως : δυναμικά»· η γραφή των κδδ. 'συντεταγμένως' δεν απαντά σε απτικούς συγγραφείς. Όμως η γραφή 'συντεταμένως' απαντά στον Πλάτωνα: (Φίλ.59a2· Πολιτεία 499a5· Επιστ.338b7, Ξεν.Οικ.20. 22,1).

«ἐκ τούτων : βασιζόμενοι πάνω σ' αυτά»· δηλ. πάνω στα 'φιλότιμοι, σφοδροί, πολλοί, συντεταμένως, πιθανώς.'

(24a) «ὑμῶν ταύτην τὴν διαβολὴν ἐξελέσθαι : να αφαιρέσω από εσάς αυτήν την συκοφαντία». ενν. 'για εμένα'.

«καὶ ὑμᾶς οὔτε μέγα οὔτε μικρὸν ἀποκρυσάμενος...οὐδ' ὑποστειλάμενος : και μιῶ χωρίς εγώ να έχω κρύψει από εσάς κάτι σημαντικό ή ασήμαντο, και χωρίς να το έχω υποβαθμίσει»· τα ρ. που δηλώνουν 'ἀπόκρυψη' συντάσσονται δε διπλή αιτιατική, όπως εδώ τα 'ὑμᾶς' & 'μέγα ~ μικρόν'. (Συντ. Raph. Kuhner, σελ. 331, εκδ. Δοδώνη).

«αὐτοῖς τούτοις ἀπεχθάνομαι : γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους γίνομαι μισητός»· δηλ. διότι 'ὑμᾶς οὔτε μέγα... ὑποστειλάμενος'.

### III.b Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΝ ΜΕΛΗΤΟ (24b3 – 28a1)

**(24b) «φιλόπολιν :** *άνθρωπο που αγαπά την πόλη του».*

**«ὥσπερ ἐτέρων...κατηγόρων :** *σαν να είναι αυτοί κατήγοροι μιας ξεχωριστής ομάδας».* η συντ. σειρά: 'ὥσπερ ὄντων τούτων κατηγόρων ἐτέρων', η μητ. 'ὥσπερ ὄντων' σε γενική κατά πρόληψιν, ώστε να συμφωνήσει πτωτικά με την γενική υποκειμενική που ακολουθεί 'άντωμοσίαν τούτων'. Το 'ὥσπερ + γενική' δείχνει υποκειμενική αιτιολογία. Η γενική 'κατηγόρων' κατηγορούμενο.

**«τὴν τούτων άντωμοσίαν :** *την καταγγελία για την οποίαν ορκίστηκαν εκείνοι».* όποιος πολίτης κατέθετε μήνυση εναντίον ενός συμπολίτη του, έπρεπε να ορκιστεί ενώπιον του άρχοντος (άντωμοσία) για το περιεχόμενο των καταγγελθέντων. Ο Μέλητος ορκίστηκε με τα λόγια που παραθέτει αμέσως μετά ο Πλάτων (Σωκράτη φησίν άδικεῖ...). Την ίδια ακριβώς 'άντωμοσίαν' του Μέλητου παραδίδει και ο Διογένης Λαέρτιος: 'άδικεῖ Σωκράτης, οὐς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος· άδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων. τίμημα θάνατος, 2,40'. Το κείμενο αυτό παραδίδεται από τον Διογένη Λαέρτιο ως μια μαρτυρία του Φαβωρίνου, ο οποίος δήλωνε πως στην εποχή του, επί αυτοκράτορος Αδριανού, είχε διασωθεί η αυτή η καταγγελία του Μέλητου στο 'Μητρῶον', το αρχείο δηλ. της πόλεως. Την ίδια 'άντωμοσία' παραδίδει και ο Ξενοφών (Απομν.ι,1,1). Η 'άντωμοσία' δεν ήταν η καθ' εαυτήν μήνυση, αλλά η ορκωμοσία που έδινε ο μηνυτής για το αξιόπιστον του περιεχομένου της μηνύσεώς του.

**«τοὺς νέους διαφθείροντα :** *με το να καταστρέφει το ήθος των νέων».* ο Σωκ. παρουσιάζει την 'άντωμοσίαν' του Μέλητου με διαφορετική σειρά απ' αυτήν που παραδίδουν Διογένης και Ξενοφών. Ξεκινά με την καταγγελία εναντίον του για 'διαφθορά των νέων'. Δεν γνωρίζουμε αν όντως υπήρχε νομικό προηγούμενο όσον αφορά παρόμοιες καταγγελίες στο νομικό σύστημα της Αθήνας. Να είναι μία προς στιγμήν επινόηση του Άνυτου, είναι κι αυτό ιδιαίτερος δύσκολο. Ο Αισχίνης διασώζει ένα νόμο του Σόλωνα γι' αυτήν την περίπτωση: 'πρῶτον μὲν γάρ περὶ τῆς σωφροσύνης τῶν παίδων τῶν ἡμετέρων ένομοθέτησαν...έπειτα δεύτερον περὶ τῶν μειρακίων, τρίτον δ' έφεξις περὶ τῶν άλλων ἡλικιῶν, Αἰσχ.Ι,7'. Για να ξεκινά όμως ο Σωκ. μ' αυτήν την καταγγελία, κι όχι μ' εκείνη για 'ασέβεια', ίσως ήθελε να εξυπηρετήσει δυο στόχους: πρώτον, να υποβαθμίσει ως ψευδή και ανυπόστατη την καταγγελία περί 'ασέβειας'· δεύτερον, για τον λόγο ακριβώς που προείπαμε, πως δηλ. ο κατήγορός του βασίστηκε σε ανύπαρκτα νομικά δεδομένα.

**(24c) «θεοὺς οὐ νομίζοντα :** *με το να μην πιστεύει στους θεούς».* το ρ. 'νομίζω' έχει δυο συντάξεις παρεμφερείς, αλλά με διακριτή σημασία: i) με αιτιατική σημαίνει 'πιστεύω, έχω εμπιστοσύνη, αποδέχομαι κάτι', και στην έκφραση 'νομίζω θεοὺς' σημαίνει 'αποδέχομαι τους θεούς, αποδίδω τιμές στους θεούς'. ii) με απαρέμφατο έχει την σημασία του 'έχω στον νου μου, σκέπτομαι, διαλογίζομαι' (Λεξικό L&S), και ειδικά στην έκφραση 'νομίζω εἶναι θεοὺς' σημαίνει 'στο μυαλό μου έχω την ιδέα της υπάρξεως θεῶν'. Η διαφορά μεταξύ των δυο μπορεί να μη φαίνεται εν πρώτοις, αλλά είναι σημαντική. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίον ο Ξενοφών στην δική του 'Απολογία' βάζει τον Σωκ. να απολογείται λέγοντας 'απορῶ με τον Μέλητο, τι έμαθε και ισχυρίζεται ότι εγώ «οὐς ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζω», αφού στις τελετές που ήμασταν όλοι μαζί, αλλά και στις δημόσιες θυσίες, με έβλεπαν όλοι οι παριστάμενοι, αλλά και ο ίδιος ο Μέλητος, Ξεν.Απολ.11'. Συνεπώς η μήνυση για 'ασέβεια' έπρεπε λογικά να αφορούσε μόνο όσους αρνούνταν να πάρουν μέρος σε θρησκευτικές τελετές, ή παραβίαζαν επιβεβλημένους κανόνες, όπως τους κανόνες των Ελευσινίων Μυστηρίων. Η μόνη περίπτωση μήνυσης για πραγματική 'αθεΐα' ήταν εκείνη που έγινε εναντίον του Αναξαγόρα. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις που ενεργοποιήθηκε ο παρόμοιος νόμος του Διοπίθου: 'εἰσαγγέλλεσθαι τοὺς τὰ θεῖα μὴ νομίζοντας ἢ λόγους περὶ τῶν μεταρσίων διδάσκοντας, Πλούτ. Περικ.32', αφορούσε περιπτώσεις παραβίασης θρησκευτικων κανόνων. Για παράδειγμα έχουμε τον κυριολεκτικά 'άθεο' Διαγόρα τον Μήλιο, ο οποίος δικάστηκε όχι για 'αθεΐα', αλλά για προσβολή δημόσιων θρησκευτικῶν τελετῶν. Ο Λυσίας στον λόγο του 'Κατά Ανδοκίδου' συγκρίνοντας τον Ανδοκίδη με τον Διαγόρα λέει: 'τοσοῦτον δ' οὔτος (:Ανδοκίδης) Διαγόρου τοῦ Μηλίου άσεβέστερος γεγένηται· εκείνος μὲν γάρ (:Διαγόρας) λόγῳ περὶ τὰ άλλότρια ιερά καὶ έορτὰς ἡσέβει, οὔτος δὲ (:Ανδοκίδης) έργῳ περὶ τὰ ἐν τῇ αὐτοῦ πόλει, Λυσίας, vi,17'.

**«ἕτερα δὲ δαιμόνια καινὰ :** *αλλά κάποια περίεργη θρησκεία».* δυο είναι τα προβλήματα στην έκφραση αυτή· τι εννοεί με το 'καινά', και τι με το 'δαιμόνια'. Ως προς το 'καινός' γνωρίζουμε ότι σήμαινε 'παράξενος – περίεργος'. Έτσι το χρησιμοποιεί ο Σωκ.: 'φησὶ γάρ (:Μέλητος) με ποιητὴν εἶναι θεῶν, καὶ ὥς καινοὺς ποιοῦντα θεοὺς, Εὐθ.3b2'. Οι έλληνες ποτέ δεν αντέδρασαν στην είσοδο καινούργιων θεοτήτων στον ελλαδικό χώρο, οπότε δεν θα μπορούσε να κατηγορηθεί ο

Σωκ. για κάτι που δεν αποτελούσε θρησκευτικό παράπτωμα. Με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιεί το επίθετο για την ίδια κατηγορία εναντίον του Σωκ. και ο Ξενοφών στην 'Απολογία' του 'καινοῖς δαίμοσιν'. Ως προ το 'δαιμόνια' όμως υπάρχει σοβαρό πρόβλημα, διότι το ουσιαστικό απαντά με την έννοια της 'θεότητας' ή της 'θεικής ενδείξεως', όχι όμως στον πληθυντικό, αλλά στον ενικό· έτσι το βρίσκουμε σε όλους τους αττικούς συγγραφείς της κλασσικής περιόδου. Τον πληθυντικό αριθμό τον συναντάμε με το επίθετο 'θεῖα'· στον 'Ευθύφωνα' έχουμε 'περὶ τὰ θεῖα', και στον Ηρόδοτο 'θεῖα πρήγματα'. Μένει η απορία γιατί εδώ το κατηγορητήριο συνετέθη πάνω σ' αυτήν την περιέργη διατύπωση 'καινὰ δαιμόνια', κι όχι στην πιο απλή, εύχρηστη και κατανοητή 'καινὰ θεῖα – θεούς' ή 'καινὰ πράγματα περὶ τὰ θεῖα'. Ο Άνυτος προφανώς θα θέλησε να αποφύγει την διατύπωση 'καινούς θεούς – θεῖα', γιατί στόχος του δεν ήταν να κατηγορήσει τον Σωκ. ότι εισήγαγε ένα 'καινούργιο' πρόσωπο θεότητας μέσα στην Αθήνα, αλλά ότι έφερε μία νέα 'θρησκευτική αντίληψη'. Ίσως θέλησε να αναγκάσει τους Αθηναίους να ξανασκεφτούν τις γνωστές σχέσεις του Σωκ. με τους Πυθαγορείους, οι οποίοι είχαν ξεκινήσει μία προσπάθεια στην Κάτω Ιταλία περί δημιουργίας μιας παγκόσμιας θρησκείας, η οποία θα υποκαθιστούσε τα κατά τόπους 'πάτρια πολιτεύματα'. Συνεπώς έτσι ο Σωκ. θεωρείται τώρα υποκινητής μιας τέτοιας όχι πλέον θρησκευτικής, αλλά πολιτικής στάσεως.

«σπουδῇ χαριεντίζεται : αστειεύεται υπερβολικά»

### III.c Η ΚΑΤ' ΑΝΤΙΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΟΥ ΜΕΛΗΤΟΥ ΑΠ' ΤΟΝ ΣΩΚΡΑΤΗ (24c9 – 28a1)

[Ο Σωκράτης στην κατ' αντιπαράστασιν εξέταση του Μέλητου προσπαθεί να τον εμφανίσει όχι ως ψεύτη, αλλά ως παράλογο. Έτσι τον υποχρεώνει να εξάγει άτοπα συμπεράσματα. Ξεκινά την εξέταση με σκοπό να του αποδείξει πως η καταγγελία που του απέδωσε περί διαφθοράς των νέων, δεν ευσταθεί για δυο λόγους. Ο πρώτος λόγος έγκειται στο γεγονός ότι ο Μέλητος μετά από κατάλληλες ερωτήσεις συμπεραίνει πως 'όλοι μέσα στην Αθήνα ωφελούν τους νέους, και ο μόνος που τους βλάπτει είναι ο Σωκ.', πράγμα άτοπον (24d2-25c4)].

«καί μοι δεῦρο...εἰπέ : εδώ λοιπόν τώρα, Μέλητε, πες μου»· η κατ' αντιπαράστασιν εξέταση, 'έρωτησις', αν και ήταν γνωστή, εν τούτοις στα Αθηναϊκά δικαστήρια δεν εφαρμοζόταν. Μια μόνο περίπτωση 'έρωτήσεως' εντός δικαστηρίου έχουμε στον λόγο του Λυσία 'Κατά Ερατοσθένους, 25', κι άλλη μία αναφορά στον λόγο του Δημοσθένη 'Κατά Στεφάνου II, 10', όπου απλώς αναφέρεται ο νόμος που την προέβλεπε. Ο Αριστοτέλης στην 'Ρητορική' την παρουσιάζει ως ένα ευφυή τρόπος εγκλωβισμού του αντιδίκου σε άτοπο συμπέρασμα (1418d38κ.ε.), και μνημονεύει την 'έρωτησιν' στην οποία υπέβαλε ο Σωκ. τον Μέλητο. Το σκεπτικό του Αριστοτέλη εν ολίγοις είναι το εξής: «χρησιμοποιούμε την 'έρωτησιν' εκεί όπου πιστεύουμε ότι θα οδηγήσουμε τον αντίδικο σε άτοπο συμπέρασμα. Τον υποβάλλουμε μία ερώτηση, στην οποία ξέρουμε ότι θα μας δώσει υποχρεωτικά μια συγκεκριμένη απάντηση. Κατόπιν παίρνουμε την απάντησή του αυτήν και την στρέφουμε εναντίον του μέχρι προ τινός επιχειρήματός του».

(24d) «ἄλλο τί ἢ περὶ πλείστου...οἱ νεώτεροι ἔσονται : είναι όντως το απόλυτο ενδιαφέρον σου πάνω στο πώς θα γίνουν οι νέοι καλύτεροι;»· ο Σωκ. ξεκινά την διαδικασία της 'έρωτήσεως' με πρώτον τον έλεγχο της κατηγορίας που του απέδωσε ο Μέλητος ότι 'διαφθείρει τους νέους'. Σκοπός του είναι να αποδείξει όχι ότι η κατηγορία είναι ψευδής, αλλά κάτι πολύ χειρότερο για τον Μέλητο, πως δηλ. εκείνος δεν ξέρει τι είδους κατηγορία απηύθυνε στον Σωκ. Θα του αποδείξει πως ενώ παραδέχεται πως τον ενδιαφέρει η πρόοδος των νεαρών Αθηναίων, εκείνος κάνει το ακριβώς αντίθετο και τους διαφθείρει. Κλασσική τακτική 'στρεψοδικίας' εκ μέρους του Σωκ., καθώς την κατηγορία που του απέδωσε ο Μέλητος, την ίδια ακριβώς στρέφει εναντίον εκείνου.

«μέλον γέ σοι : γιατί σίγουρα σε ενδιαφέρει»· αιτιατική απόλυτη του απροσώπου 'μέλει μοι'. Παρόμοιες αιτιατ. απόλ. απροσώπων ρ. είναι οι 'ἐξόν', 'παρόν', 'δέον', 'χρεών', 'προσῆκον', 'δοκοῦν', 'τυχόν'.

«εἰσάγεις : με οδηγείς ενώπιον του δικαστηρίου»· το κλασσικό ρ. με το οποίο παρουσιάζαν την προσαγωγή κάποιου ενώπιον της δικαιοσύνης ως κατηγορουμένου.

«τὸν δὲ βελτίους ποιοῦντα...τίς ἐστιν : όμως εκείνον ο οποίος του κάνει καλύτερους, πες μας τον και ανάφερέ τον ποιός είναι»· η Σωκ. διαλεκτική σε πλήρη εφαρμογή: 'αν ο Μέλητος γνωρίζει τους λόγους για τους οποίους ο Σωκ. διαφθείρει

τους νέους, τότε υποχρεωτικά πρέπει να γνωρίζει και τους λόγους για τους οποίους κάποιος άλλος ωφελεί τους νέους'. Για να υπάρχει κάποιος που τους 'διαφθείρει', κατ' ανάγκην πρέπει να υπάρχει κι αυτός που τους 'ωφελεί'. ποιός είναι;  
«τεκμήριον οὗ δὴ ἐγὼ λέγω : ἀποδείξῃ αὐτοῦ τοῦ πράγματος ποῦ ἐγὼ λέω»· ἔλξη του αναφορικού, ἀντὶ 'τεκμήριον <τούτου, ὃ> ἐγὼ λέγω'.

«οἱ νόμοι : οἱ δημοκρατικοί μας νόμοι»· ἡ κλασσικὴ ἀπάντηση τοῦ οἰοῦντοῦ δημοκρατικοῦ πολίτη.

(24e) «καὶ πολλὴν ἀφθονίαν τῶν ὠφελούντων : καὶ παρουσιάζεις ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀνθρώπων ποὺ ὠφελούν»·

(25a) «πάνυ σφόδρα ταῦτα λέγω : με ἀπόλυτη ἀκρίβεια αὐτὸ ἀκριβῶς ἐννοῶ»· τὸ συμπέρασμα στο ὁποῖο ὁδήγησε ὁ Σωκ. τὸν Μέλητο εἶναι πῶς 'ὅλοι οἱ ἄνθρωποι στὴν Ἀθήνα ὠφελούν τοὺς νέους, καὶ ὁ μόνος ποὺ τοὺς βλάπτει εἶναι ὁ Σωκράτης'.

«ἢ καὶ περὶ ἵππους οὕτω σοὶ δοκεῖ ἔχειν : δηλ. καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἀλόγων τὴν ἴδια ἀπόψη ἔχεις;»· πῶς δηλ. ὅλοι ὠφελούν τὰ ἀλόγα, καὶ μόνο ἓνας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ τὰ βλάπτει;

(25b) «ἢ τούναντίον τούτου...κ.τ.λ. : ἢ μήπως ἐντελῶς ἀντίθετα μ' αὐτὴν τὴν ἀπόψη... »· δηλ. 'ἢ μήπως στὰ ἀλόγα συμβαίνει τὸ ἀντίθετο με ὅ,τι πιστεύεις ὅτι συμβαίνει στοὺς νέους, δηλ. αὐτὰ νὰ τὰ ὠφελεῖ μόνον ἓνας, κι ὅλοι οἱ ἄλλοι νὰ τὰ βλάπτουν;'. Ὁ Σωκ. ὁδηγεῖ στὴν συζήτηση ἐκεῖ ποὺ θέλει, δηλ. στὴν ἀπόψη πῶς μόνον 'ἓνας' γνωρίζει τὸ 'καλὸ', κι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἢ δὲν γνωρίζουν τίποτε, ἢ ἔχουν μερικὴ γνῶση τοῦ καλοῦ.

(25c) «...ὅτι οὐδέποτε ἐφρόντισας τῶν νέων...κ.τ.λ. : ...ὅτι ποτέ σου δὲν νοιάστηκες γιὰ τοὺς νέους...»· ἐδῶ βρίσκεται τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ ποὺ ἀκολούθησε σὲ πρώτη φάση ὁ Σωκ. Μ' αὐτὸ ἀπέδειξε ὅχι ὅτι ἡ κατηγορία εἶναι ψευδής, ἀλλὰ ὅτι ὁ κατηγορὸς τοῦ δὲν ξέρει τί κατηγορία τοῦ ἀπήγγειλε. Στὴν οὐσία ὁ Σωκ. βγάζει τὸν Μέλητο ὅχι ψεῦστη, ἀλλὰ ἀνόητο. Τὸ συμπέρασμα τοῦ Μέλητος: 'ὅλοι ὠφελούν τοὺς νέους, καὶ μόνον ὁ Σωκ. τοὺς διαφθείρει'. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Μέλητος ἀγνοεῖ τὴν ἐννοία 'διαφθορέας τῶν νέων'. Ἀρα κατήγγειλε τὸν Σωκ. γιὰ κάτι τὸ ὁποῖο ἀγνοεῖ.

[Εδῶ ὁ Σωκ. παρουσιάζει τὸν δεύτερο λόγο, με τὸν ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι ἡ καταγγελία τοῦ Μέλητος ἐναντίον τοῦ περὶ διαφθορὰς τῶν νέων δὲν εὐσταθεῖ λογικὰ (25c5-26a7). Τὸν ἀναγκάζει νὰ παραδεχθῇ πῶς: α) ἀν ὁ Σωκ. διαφθείρει τοὺς νέους ἐκ προθέσεως, τότε εἶναι παράφρων, διότι μόνον ἓνας παράφρων κάνει τοὺς μαθητὲς τοῦ κακοῦς, με ἀποτέλεσμα στὸ ἐγγὺς μέλλον νὰ βλάψουν καὶ τὸν ἴδιον· ἀρα εἶναι ἀδύνατον νὰ διαφθείρει τοὺς νέους ἐκ προθέσεως. β) ἀν πάλι ὁ Σωκ. διαφθείρει τοὺς νέους ἀνευ προθέσεως, τότε κανονικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν διδάξει, ὥστε νὰ καταλάβει τὸ λάθος τοῦ, κι ὅχι νὰ τὸν καταγγεῖλει στὸ δικαστήριον, διότι ὁ νόμος τιμωρεῖ, δὲν διδάσκει].

«ὦ τάν : φίλε μου»· προσφώνηση ποὺ σύμφωνα με τὸν Ησύχιον λέγεται καὶ πολλές φορές με εἰρωνικό τρόπο.

«οὐχ οἱ μὲν πονηροὶ...ἀγαθὸν τι : δὲν εἶναι οἱ κακοὶ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι βλάπτουν ὅλους ὅσοι βρίσκονται περὶστασιακὰ κοντὰ τοὺς, ἐνῶ οἱ καλοὶ δὲν εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ τοὺς ὠφελούν;»· τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα τοῦ Σωκ. στὴν 'ἐρώτησιν'.

(25d) «καὶ γὰρ ὁ νόμος κελεύει... : διότι ὁ νόμος ἐπιβάλλει νὰ ἀπαντᾷς»· ὁ.π. '24c9 καὶ μοι δεῦρο...εἰπέ'.

«ἔστιν οὖν ὅστις βούλεται... : ποιός λοιπὸν θέλει νὰ βλάπτεται;»· ἡ ἐκφραση 'ἔστιν ὅστις' εἶναι ονομαστικὴ κι ὄχι ρηματικὴ, καὶ ἰσοδυναμεῖ με τὸ 'τίς'.

«τηλικούτου ὄντος τηλικόσδε ὦν : παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐγὼ εἶμαι τόσο μεγάλος στὴν ηλικία, ἐνῶ εσύ εἶσαι τόσο μικρός;»· 'τηλικούτου ὄντος' ἐνν. 'ἐμοῦ', καὶ 'τηλικόσδε ὦν' ἐνν. 'σύ'. δύο ἐναντιωματικὲς μτχχ. συνημμένες.

«ὥστε σὺ μὲν ἔγνωκας...ἀγαθόν : ὥστε εσύ ἔχεις καταλάβει πῶς οἱ κακοὶ βλάπτουν ὅσους εἶναι γύρω τοὺς, ἐνῶ οἱ καλοὶ τοὺς ὠφελούν»· τὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ παράδοξου συμπεράσματος στο ὁποῖο ὁδηγεῖ τὸν συλλογισμό τοῦ ὁ Σωκ.: 'ὁ Μέλητος γινώριζε κάτι πασίγνωστο, πῶς δηλ. ὅποιος βρίσκεται κοντὰ σὲ κακοῦς βλάπτεται, καὶ πῶς ὅποιος βρίσκεται κοντὰ σὲ καλοὺς ὠφελεῖται'.

(25e) «ἐγὼ δὲ δὴ...λαβεῖν ὑπ' αὐτοῦ : ἐνῶ ἐγὼ εἶμαι τόσο ἀμαθής ὥστε δὲν γνωρίζω πῶς ἀν κάνω κάποιον ἀπὸ τοὺς φίλους μου νὰ εἶναι κακός, θὰ κινδυνεύσω νὰ πάθω κάτι κακὸ ἀπ' αὐτόν»· τὸ δεύτερο τμῆμα τοῦ παράδοξου συμπεράσματος

στο οποίο οδηγεί τον συλλογισμό του ο Σωκ.: 'εγώ είμαι τόσο ανόητος ώστε να κάνω τους φίλους μου κακούς, για να μου κάνουν κι εμένα κακό'.

**«ἢ οὐ διαφθείρω, ἢ εἰ διαφθείρω, ἄκων <διαφθείρω> :** ἢ δεν διαφθείρω τους νέους, ἢ αν τους διαφθείρω, τους διαφθείρω χωρίς να το θέλω»

**«ὥστε σύ γε κατ' ἀμφοτέρα ψεύδῃ :** συνεπώς εσύ ψεύδεσαι και στις δυο περιπτώσεις»· δηλ. ο Μέλητος αποδεικνύεται συκοφάντης και ψεύτης και στα δυο ενδεχόμενα: πρώτο ενδεχόμενο είναι 'ο Σωκ. να μη διαφθείρει τους νέους'. Τότε όμως ο Μέλητος αποδεικνύεται ψεύτης, διότι τον έχει καταγγείλει ως 'διαφθορέα' της νεολαίας· δεύτερο ενδεχόμενο είναι 'ο Σωκ. να διαφθείρει τους νέους, αλλά να τους διαφθείρει χωρίς να έχει τέτοια πρόθεση'. Τότε όμως πάλι ο Μέλητος αποδεικνύεται ψεύτης, γιατί προηγουμένως ομολόγησε ότι ο Σωκ. διαφθείρει τους νέους εκ προθέσεως: (ἐκόντα ἔγωγε, e7). Το ενδεχόμενο ο Σωκ. να διαφθείρει τους νέους εκ προθέσεως (ἔκων) ο Σωκ. το έχει αποκλείσει με τον συλλογισμό πως 'κανείς δεν βλάπτει τους φίλους του, με συνέπεια να τον βλάψουν κι εκείνοι με την σειρά τους'.

**(26a) «τῶν τοιούτων ἀμαρτημάτων :** για τέτοιου είδους παραπτώματα»· η γενική είναι του 'εγκλήματος'.

**«συγγενέσθαι...καὶ διδάξαι ἔφυγες :** εσύ απέφυγες να με πλησιάσεις και να με νουθετήσεις»· το ρ. 'φεύγω' με τελικό απαρέμφοτο έχει την σημασία του 'αποφεύγω να κάνω κάτι'.

[Ο Σωκ. προσπαθεί να αποδείξει πως η καταγγελία του Μέλητου εναντίον του περί αθεΐας δεν ευσταθεί λογικά (26a8-e5). Θέτει τον Μέλητο απέναντι σε δύο είναι τα ενδεχόμενα: 1<sup>ον</sup>) ἢ ο Σωκ. 'έχει στον νου του' κάποιους θεούς διαφορετικούς απ' αυτούς της πόλεως. 2<sup>ον</sup>) ἢ ο Σωκ. 'δεν πιστεύει γενικώς σε θεούς'. Ο Μέλητος δέχεται την 2<sup>η</sup> επιλογή. Τότε όμως ο Σωκράτης μοιάζει με τον Αναξαγόρα, και θα έπρεπε να δικαστεί σύμφωνα με τον νόμο περί αθεΐας του Διοπίθῃ, ο οποίος όμως πλέον δεν ισχύει, άρα η καταγγελία δεν ευσταθεί].

**(26b) «ἢ δῆλον δὴ ὅτι :** ἢ μήπως είναι φανερό πως τους διαφθείρω»· μετά την έκφραση αυτήν εννοείται πάλι το απαρέμφοτο 'διαφθείρειν' από πριν.

**«θεοὺς διδάσκοντα μὴ νομίζειν :** με το να τους διδάσκω να μη πιστεύουν στους θεούς»·

**(26c) «ἐγὼ γὰρ οὐ δύναμαι μαθεῖν πότερον λέγεις...ἢ παντάπασί με φῆς... :** εγώ δεν μπορώ να καταλάβω ποιο από τα δυο λες ότι...ἢ ισχυρίζεσαι πως εγώ...»· τα δυο μέλη της διάζευξης απέχουν πολύ μεταξύ τους. Ο Σωκ. υποστηρίζει με τον ακόλουθο συλλογισμό του ότι ο Μέλητος έχει δυο επιλογές: πρώτον, να τον κατηγορήσει πως πιστεύει μεν σε θεούς, αλλά όχι σ' εκείνους στους οποίους πιστεύει η πόλη· δεύτερον, να τον κατηγορήσει ότι δεν πιστεύει σε καμία θεότητα. Εδώ παρουσιάζει την πρώτη επιλογή.

**«λέγεις διδάσκειν με νομίζειν εἶναι τινας θεοὺς :** λες ότι διδάσκω πως εγώ έχω στο μυαλό μου κάποιες θεότητες»· οι οποίες όμως είναι διαφορετικές από αυτές στις οποίες πιστεύει η πόλη.

**«οὐδὲ ταύτη ἀδίκῳ :** και συνεπώς έτσι δεν διαπράττω κανένα αδίκημα»· αν δηλ. 'έχει στο μυαλό του' κάποιες θεότητες διαφορετικές από εκείνες στις οποίες πιστεύει η πόλη, τότε δεν μπορεί να είναι άθεος, οπότε δεν υπάρχει και αδίκημα.

**«ἢ παντάπασί με φῆς οὔτε αὐτὸν νομίζειν θεοῦς :** ἢ πάλι ισχυρίζεσαι ότι εγώ δεν πιστεύω γενικά σε θεούς»· εδώ παρουσιάζει την δεύτερη επιλογή του Μέλητου. Ο Σωκ. εκμεταλλεύεται την διπλή σύνταξη και ερμηνεία που έχει το ρ. 'νομίζω', καθώς όταν συντάσσεται με απαρέμφοτο σημαίνει 'έχω κατά νου, σκέπτομαι', ενώ όταν πάρει αιτιατική σημαίνει 'αποδέχομαι, πιστεύω'. Καλεί λοιπόν τον Μέλητο να επιλέξει ανάμεσα σε δυο καταγγελίες: πρώτον, ότι ο Σωκ. 'έχει στον νου του κάποιους θεούς διαφορετικούς από εκείνους στους οποίους πιστεύει η πόλη'· δεύτερον, ότι ο Σωκ. 'δεν πιστεύει γενικώς, δεν αποδέχεται καμία θεότητα'. Τον Σωκ. τον συμφέρει ο Μέλητος να επιλέξει την δεύτερη, και αυτό ακριβώς κάνει.

**(26d) «ἵνα τί ταῦτα λέγεις :** τα λες αυτά για να πετύχεις τί;»· ενν. 'ἵνα τί <γένηται> ταῦτα λέγεις;'. Το ίδιο και 'ἵνα τί δε βούλεται εὐδαίμων εἶναι ὁ βουλούμενος; Πλ. Συμπ. 205a2'.

**«οὐδὲ ἥλιον οὐδὲ σελήνην...κ.τ.λ. :** μα δεν έχω στο μυαλό μου τον ήλιο και την σελήνη ως κάποιες θεότητες»· την εποχή εκείνη στην Αθήνα 'ήλιος' και 'σελήνη' δεν λατρεύονταν ως θεότητες, αλλά μία τέτοια λατρεία θεωρείτο πως ήταν επίδραση ανατολικών θρησκειών και ειδικά βαρβαρικών επιδράσεων. Πολύ αργότερα, ένα αιώνα μετά, άρχισαν οι έλληνες να τους αποδίδουν τιμές ως θεών. Τώρα, αρχές του 4<sup>ου</sup> αιώνα αποτελούσε θρησκευτική εκτροπή, και ο Σωκ. το γνώριζε αυτό πολύ καλά, όμως είχε κάθε συμφέρον ο Μέλητος να ομολογήσει πως τον κατηγορεί τώρα για απόδοση τιμών σε 'ξένες' –

βαρβαρικές θεότητες, γιατί τότε η κατηγορία θα γινόταν με βάση τον νόμο του Διοπίθου, με τον οποίον είχε δικαστεί παλαιότερα ο Αναξαγόρας, ο οποίος νόμος όμως προσφάτως είχε αποσυρθεί και είχε δοθεί πλήρης αμνηστία.

«Ἀναξαγόρου οἶε κατηγορεῖν, ὥ φίλε Μέλητε: : νομίζεις λοιπόν ότι κατηγορείς τον Αναξαγόρα, φίλε Μέλητε;»· αυτή ήταν και η επιθυμία του Σωκ., να παραδεχθεί δηλ. ο Μέλητος ότι ο Σωκ. μοιάζει με τον Αναξαγόρα, άρα θα έπρεπε να αμνηστευθεί, καθώς ο νόμος του Διοπίθου πλέον δεν ήταν σε ισχύ.

«καὶ οἶε αὐτοὺς ἀπείρους ἀπείρους γραμμάτων εἶναι : και θεωρείς ότι αυτοί εδώ οι δικαστές δεν ξέρουν να διαβά-  
ζουν»·

«εἰ πάνυ πολλοῦ : αν κοστίζουν ακριβά»·ενν. 'τὰ Ἀναξαγόρου βιβλία'· η γενική της 'αξίας'. Για την ίδια έκφραση χωρίς το ρ. 'ἐν πάμπολου...Γοργ. 511e1'

**(26e)** «δραχῆς ἐκ τῆς ὀρχήστρας πριαμένοις : αφού πάνε και τα αγοράσουν από την ορχήστρα»· μια περιέργη έκφραση του Πλάτωνα. Στο 'Λεξικόν' του Τίμαιου στο λήμμα 'Ορχήστρα' έχουμε μία αρκετά διαφωτιστική πληροφορία: «τὸ τοῦ θεάτρου μέσον χωρίον, καὶ τόπος ἐπιφανῆς εἰς πανήγυριν, ἔνθα Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστο γείτονος εἰκόνες». Αν τώρα επρόκειτο και για χώρο όπου πωλούνταν και 'βιβλία', αυτό είναι άγνωστο, αλλά για να αναφέρεται από τον Πλάτωνα, δεν μπορεί παρά να είναι έτσι. Η ερμηνεία που έχει δοθεί πως με την έκφραση 'ἐκ τῆς ὀρχήστρας' ο Σωκ. υπαινίσσεται πως 'οι μαθητές του θα μπορούσαν, αν ήθελαν να μάθουν τις απόψεις του Αναξαγόρα, να πάνε στο θέατρο' κάνοντας ένα υπαινιγμό για τις τραγωδίες του Ευριπίδη, δεν μπορεί να ευσταθεί, γιατί η τιμή του εισιτηρίου ήταν μόνο δύο οβολοί, κι όχι μία δραχμή.

«οὕτως ἄτοπα ὄντα : καθώς μάλιστα αυτά είναι και τόσο παράδοξα»·ενν. πως 'επειδή οι απόψεις του Αναξαγόρα είναι τόσο παράδοξες, αποκλείεται να μην τις θυμόντουσαν, όταν θα άκουγαν εμένα να επαναλαμβάνω τα ίδια'. Πάντως ο Σωκ. πουθενά δεν φαίνεται από τις μαρτυρίες του Πλάτωνα να έχει συμφωνήσει με τον Αναξαγόρα· το αντίθετο μάλιστα παραδίδεται στον 'Φαίδωνα', όπου ο Σωκ. φέρεται να διαφωνεί μαζί του σημειώνοντας πως ο Αναξαγόρας δεν χρησιμοποιούσε τον Νου ως 'αίτία' του Κόσμου, αλλά στην θέση του βάζει στοιχεῖα όπως 'ἀέρας...αἰθέρας καὶ ὕδατα...καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα, Φαίδ.98c2'. Πάλι στον 'Φαίδωνα' ο Πλάτων παραδίδει μαρτυρία του Σωκ., σύμφωνα με την οποία ποτέ δεν συναντήθηκε στην Αθήνα με τον Αναξαγόρα. Αυτό είναι μάλλον αδύνατον να αληθεύει, γιατί ο Αναξαγόρας ήρθε στην Αθήνα από τις Κλαζομενές το 480π.Χ. και παρέμεινε εκεί διδάσκοντας για τριάντα χρόνια (ήρξατο δὲ φιλοσοφεῖν Ἀθη-  
νησιν ἐπὶ Καλλίου, ἐτῶν εἴκοσι ὦν, ὡς φησὶ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐν τῇ τῶν Ἀρχόντων ἀναγραφῇ, ἔνθα καὶ φασιν αὐτὸν ἐτῶν διατρίψαι τριακοντα, Διογ. Λαέρτ. II,7,12).

«ἄπιστος γ' εἶ...καὶ ταῦτα μέντοι...σαντῶ : δεν σε πιστεύει κανένας...και μάλιστα ούτε και συ ο ίδιος τον εαυτό σου»· η βασική επιδίωξη του Σωκ. είναι να εμφανίσει τον Μέλητο ως πνευματικά διαταραγμένο τόσο, ώστε ούτε και ο ίδιος να μη καταλαβαίνει τι λέει.

**(27a)** «ἔοικεν γὰρ ὥσπερ αἰνίγμα συντιθέντι διαπειρωμένῳ : ο Μέλητος μοιάζει σαν να στήνει μία δίκη με την δημιουργία ενός γρίφου»·το ρ. 'εοικέναι' συντάσσεται με κατηγορ. μτχ. όπως: 'εοικας ὀκνοῦντι λέγειν, Πλ. Πολ. 414c : φαίνεσαι πως διστάξεις να μιλήσεις', αλλά και 'εοικας γε ὀρθῶς λέγοντι, Πλ. Κρατ.416a : φαίνεσαι πως μιλάς σωστά'. Εδώ η κατηγ. μτχ. είναι η 'διαπειρωμένῳ', η οποία με την προσθήκη του 'ὥσπερ' δηλώνει και παραβολή ή σύγκριση. Η μτχ. 'συντιθέντι' είναι συνημμένη επιρρ. του τρόπου.

«Ἄρα γινώσεται ὁ Σωκράτης ὁ σοφὸς : για να δούμε λοιπόν! ο Σωκράτης που παριστάνει τον σοφό θα καταλάβει ότι εγώ βάζω αινίγματα, και ότι λέω πράγματα που στρέφονται εναντίον μου;»·

«ἢ ἐξαπατήσω αὐτόν... : ή θα τον κοροϊδέψω αυτόν, όπως και τους άλλους που παρακολουθούν;»·

[Ο Σωκράτης προσπαθεί να αποδείξει ότι ο Μέλητος οργάνωσε την όλη κατηγορία εναντίον του βασισμένος πάνω σε σοφιστικά επιχειρήματα. Η λογική που ακολουθεί ο Σωκράτης στην συνέχεια χωρίζεται σε δυο στάδια: 1<sup>ον</sup>) θα αποδείξει ότι όταν κάποιος πιστεύει σε δαιμόνια, τότε αυτός πιστεύει ότι υπάρχουν και αντίστοιχοι δαίμονες (27b3-c10). 2<sup>ον</sup>) θα αποδείξει ότι όταν κάποιος πιστεύει σε δαίμονες, τότε πιστεύει και σε θεούς (27c10-e3), οπότε η κατηγορία του Μέλητου εναντίον του περί αθεΐας δεν ευσταθεί]



**(27c)** «ἔστιν ὅστις δαιμόνια μὲν νομίζει πράγματ' εἶναι..κτλ : ποῖός πιστεύει ὅτι υπάρχουν 'δαιμόνια ζητήματα', ἀλλὰ δεν πιστεύει στους ἀντίστοιχους 'δαίμονες';»· ο Σωκ. κάνει χρήση των δυο συντάξεων του ρ. 'νομίζω', με ἀπαρέμφατο να σημαίνει 'πιστεύω ὅτι κάτι υπάρχει', και με αιτιατική να σημαίνει 'πιστεύω – ἀποδέχομαι κάτι'.

«οὐκ ἔστιν : *κανείς*»· ο Μέλητος υποχρεώνεται να παραδεχθεῖ πως ὅποιος πιστεύει πως υπάρχουν 'δαιμόνια ζητήματα', τότε πιστεύει στους ἀντίστοιχους 'δαίμονες'.

«ἐν τῇ ἀντιγραφῇ : *στην ἐννοια κατάθεσή σου*»· στο λεξικό του Ἀρποκρατίωνα στο λήμμα 'ἀντιγραφή' μεταξύ των ἄλλων ἀναφέρεται και στο συγκεκριμένο χωρίο του Πλάτωνα σημειώνοντας πως 'Πλάτων δὲ ἐν τῇ Σωκράτους ἀπολογία τὸ αὐτὸ καλεῖ ἀντωμοσίαν καὶ ἀντιγραφὴν'.

**(27d)** «τοῦ δὲ δαίμονας οὐχὶ ἦτοι θεοὺς...κτλ : *και τους δαίμονες δεν τους πιστεύουμε ως θεούς, ἢ ως γιους των θεῶν;*»·

«πάνυ γε : *και βέβαια*»· ο Μέλητος υποχρεώνεται σε δεύτερη παραδοχή συλλογισμού του Σωκ., πως δηλ. οι 'δαίμονες' εἴτε εἶναι οι ἴδιοι θεοί, εἴτε ἐκλαμβάνονται ως γιοι των θεῶν.

«εἴπερ δαίμονας ἡγοῦμαι...τοῦτ' ἂν εἴη...κτλ : *αν λοιπόν ἐγὼ πιστεύω και ἀποδέχομαι τους δαίμονες, κι αν οι δαίμονες εἶναι θεϊκές υπάρξεις, τότε συμβαίνει αὐτὸ που ἐγὼ ισχυρίζομαι, πως δηλ. ἐσὺ φτιάχνεις γρίφους και σοφίσματα*»· ἐδῶ εἶναι το τελικὸ συμπέρασμα του ὅλου συλλογισμού του Σωκ., πως δηλ. η κατηγορία ἐναντίον του ὅτι δεν πιστεύει σε θεοὺς, δεν ευσταθεῖ την στιγμή που υπάρχει στην κατηγορία του Μέλητος η φράση 'καινὰ δαιμόνια νομίζων', ἀφοῦ κι αὐτὰ συνιστοῦν θεϊκές υπάρξεις.

«εἴ δ' αὖ οἱ δαίμονες...εἰσὶ νόθοι : *αν λοιπόν τώρα εἶναι παιδιὰ των θεῶν, ἡμίθεοι*»· ἀναφέρεται στους γνωστούς ἀπὸ την μυθολογία 'ἡμίθεους'.

«ἢ ἐκ νυμφῶν ἢ ἐκ τινων ἄλλων : *εἴτε ἀπὸ κάποιες νύμφες, εἴτε ἀπὸ θνητές γυναῖκες*»· οι μητέρες των 'ἡμιθέων' θα ἦσαν εἴτε θεές (ἐκ νυμφῶν), εἴτε θνητές (ἐκ τινων ἄλλων).

«ὧν δὲ καὶ λέγονται : *των οποίων γυναικῶν λέγονται ὅτι εἶναι παιδιὰ τους*»· η γεν. κατηγορηματικὴ της καταγωγῆς.

**(27e)** «ἂν ἄτοπον εἴη : *θα ἦταν παράδοξο*»· η υπόθεση ἐννοεῖται με βάση τα προηγούμενα: 'εἴ τις ἡγοῖτο θεῶν μὲν παῖδας εἶναι, θεοὺς δὲ μή.'

«ὥσπερ ἂν εἴ τις...ἡγοῖτο...κτλ : *ὅπως ακριβῶς αν κάποιος πίστευε ὅτι υπάρχουν γεννήματα ἀλόγων και ὄνων* »· με την χρήση του 'ὥσπερ ἂν εἴ' ἐννοεῖται πάντοτε μία υπόθεση με βάση ὅ,τι προηγείται: 'ὥσπε ἂν ἄτοπον εἴη, εἴ τις ἡγοῖτο...'.  
«οὐκ ἔστιν ὅπως σὺ ταῦτα οὐχὶ : *εἶναι ἀδύνατον ἐσὺ να μην*»· ἡ πιο σωστά: 'σίγουρα ἐσὺ', λόγω της υπάρξεως δυο ἀρνήσεων.

«οὐκ ἔστιν ὅπως σὺ ταῦτα οὐχὶ : *εἶναι ἀδύνατον ἐσὺ να μην*»· ἡ πιο σωστά: 'σίγουρα ἐσὺ', λόγω της υπάρξεως δυο ἀρνήσεων.

«ταῦτα...ἀποπειρώμενος ἡμῶν ἐγράψω τὴν γραφὴν ταύτην : *κατέθεσες αὐτὴν την καταγγελία κάνοντας αὐτὸ το πείραμα ἐπάνω μου*»· αὐτὴ εἶναι η μια λογικὴ ἐξήγηση της ὅλης μηνύσεως του Μέλητος, ὅπως την βλέπει ο Σωκ., ἐννοῶντας ὅτι ο Μέλητος με την μήνυση αὐτὴν θέλησε να δοκιμάσει την ευφυΐα του Σωκ., καθὼς ὅλη η κατηγορία εἶναι σκηνοθετημένη ως ἓνα αἰνίγμα. Η μτχ. εἶναι τροπικὴ.

«ἢ ἀπορῶν ὅ,τι ἐγκαλοῖς... : *ἢ πάλι διότι δεν εἶχες ποῖό ἀληθινὸ ἀδίκημα να βρεις ἐναντίον μου*»·

«ὅπως δὲ σὺ τινα πείθοις ἂν : *πὼς λοιπόν ἐσὺ εἶναι δυνατόν να πείσεις κάποιον..*»· πλάγια ἐρώτηση ἐξαρτώμενη ἀπὸ το 'οὐδεμία μηχανὴ ἐστὶ'.

«ὥς οὐ τοῦ αὐτοῦ ἐστὶ : *ὅτι δεν εἶναι χαρακτηριστικὸ γνώρισμα ενός και του ἰδίου ἀνθρώπου να πιστεύει συγχρόνως και στην ὑπαρξὴ δαιμονίων και στην ὑπαρξὴ θεῶν*»· ο Σωκ. ἐννοεῖ πως στο μυαλό του Μέλητος ἔχει γίνεῖ ἓνας διαχωρισμός, σύμφωνα με τον οποίον ἀποκλείεται να ἀποδίδονται στον ἴδιο ἀνθρώπο ταυτόχρονα δυο ιδιότητες: i) η πίστη σε δαιμόνια, και ii) η πίστη σε θεοὺς. Για να κατηγορεῖ ο Μέλητος τον Σωκ. ως 'ἄθεο' διότι εἶναι οπαδὸς 'δαιμονίων', αὐτὸ ἀποδεικνύει τον πιο πάνω διαχωρισμὸ των δυο αὐτῶν ιδιοτήτων. Η γενικὴ 'τοῦ αὐτοῦ' εἶναι κατηγορικὴ της ιδιότητος.

«καὶ αὖ τοῦ αὐτοῦ μήτε δαίμονας μήτε θεοὺς μήτε ἥρωας : *και συγχρόνως αὐτὸς ο ἴδιος ἀνθρώπος (δηλ. ο ἀνθρώπος του προηγούμενου σχολίου) να μη πιστεύει οὔτε σε δαίμονες οὔτε σε θεοὺς οὔτε σε ἥρωες*»· ο Σωκ. χρησιμοποιεῖ ἓνα

τυπικό ορθολογικό τρόποσ σκέψης, για να αναιρέσει το κατηγορητήριο περί αθεΐας εναντίον του, λειτουργώντας όμως παρελυστικά. Ας δούμε τα πράγματα με την σειρά:

- 1<sup>ov</sup>) η κατηγορία που του έχει ήδη αποδώσει ο Μέλητος είναι η εξής, όπως την παραδίδει ο Διογένης Λαέρτιος: «ἀδικεῖ Σωκράτης, οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων, II,40,5»
- 2<sup>ov</sup>) την ίδια ακριβῶς κατηγορία αναφέρει και ο Ξενοφών: «ἀδικεῖ Σωκράτης οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσφέρων· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων, Ἀπομν. I,i,ii,1».
- 3<sup>ov</sup>) ακριβῶς την ίδια κατηγορία επαναλαμβάνει πάλι ο Ξενοφών στην δική του Απολογία: «ὥς οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζοι, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσφέρει καὶ τοὺς νέους διαφθείροι, Ἀπολ. 11,2».

Σε όλες αυτές τις κατηγορίες – αν παραλείψουμε τις αναφορές περί διαφθοράς των νέων, που εδώ δεν μας ενδιαφέρουν – το κοινό γνώρισμα ὅτι: ο Μέλητος καταθέτει πως ο Σωκράτης «διαδίδει», «διασπείρει» νέα δαιμόνια μέσα στην πόλη. Τα ρήματα που χρησιμοποιεῖ εν προκειμένῳ εἶναι ξεκάθαρα και επιδέχονται καμία αμφισβήτηση: (εἰσηγούμενος – εἰσφέρων – εἰσφέρει). Πουθενά δεν φαίνεται να κατηγορεῖ ο Μέλητος τον Σωκράτη ὅτι «πιστεύει» (νομίζει) σε ‘καινὰ δαιμόνια’. Δεν μπορούμε να ξέρουμε αν σκοπίμως απέφυγε να χρησιμοποιήσει αυτό το ρήμα, ἢ αν η διατύπωση αυτή προέκυψε τυχαία· ἕνα πάντως εἶναι το σίγουρο: ἔτσι ὅπως εἶναι διατυπωμένη η κατηγορία του Μέλῃτου, φαίνεται πως ο Σωκράτης: πρώτον, δεν πιστεύει στους θεοὺς της πόλεως· δεύτερον, ὄχι «πιστεύει», ἀλλὰ «διαδίδει» και «διασπείρει» μέσα στην πόλη ‘καινὰ δαιμόνια’, με σκοπὸ να δημιουργήσει μία σύγχυση θρησκευτική, η οποία να οδηγήσει τελικά στην ‘αθεΐα’. Αυτό ἦταν το πνεῦμα της καταγγελίας εναντίον του.

Ο Σωκ. μεταχειρίζεται αυτήν την καταγγελία εἰς βάρος του μέσα στην ‘Απολογία’ του με παραλλαγμένο τρόπο, και η αλλαγὴ που κάνει εἶναι οἱ εξής:

- 1<sup>ov</sup>) παρουσιάζει την κατηγορία του Μέλῃτου ελαφρῶς αλλαγμένη εκεί που τον συμφέρει: «Σωκράτην φησὶν ἀδικεῖν τοὺς τε νέους διαφθείροντα καὶ θεοὺς οὓς ἡ πόλις νομίζει οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια, 24b9 –c1»: ἐδῶ ἔχει σκοπίμως παραλείψει – γιατί θα τον εξυπηρετήσει στην συνέχεια, ὅπως θα δούμε – τα ρήματα ‘εἰσηγεῖσθαι – εἰσφέρειν’ στα οποία στηρίχτηκε η κατηγορία του Μέλῃτου, αφήνοντας το υπονοούμενο πως στην ἑκφραση «ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια» πρέπει να συμπληρωθεῖ συντακτικά το προηγούμενο ρ. «νομίζει».
- 2<sup>ov</sup>) επαναλαμβάνει πάλι την κατηγορία του Μέλῃτου : «μὴ νομίζειν οὓς ἡ πόλις νομίζει, ἕτερα δὲ δαιμόνια καινά; 26b5» παραλείποντας πάλι τα ρ. ‘εἰσηγεῖσθαι & εἰσφέρειν’, αφήνοντας πάλι το υπονοούμενο πως πρέπει να εννοηθεῖ το προηγούμενο ρ. ‘νομίζει’.
- 3<sup>ov</sup>) αποφασίζει τώρα να ‘βάλει’ για πρώτη φορά μέσα στην καταγγελία του Μέλῃτου το ρ. ‘νομίζειν’, και αυτό το κάνει τρεις φορές συνεχῶς (δαίμονας οὐ νομίζει, 27c1· δαιμόνια μὲν φῆς με καὶ νομίζειν, 27c5· εἰ δὲ δαιμόνια νομίζω, 27c8), και μία φορά ἀλλάζει το ρ. (δαιμόνια...ἡγεῖσθαι, 27e7).

Ο σκοπὸς για τον ὁποῖον συμπεριφέρθηκε ἔτσι ο Σωκ. φαίνεται ἐδῶ ‘27e5-28a1’. Δημιουργεῖ ἕνα συλλογισμό, ο ὁποῖος περιλαμβάνει το ἀκόλουθο σκεπτικό:

*εἶναι ἀδύνατον ο Μέλητος στην κατηγορία περί αθεΐας να ἔχει δίκιο, διότι ισχυρίζεται ὅτι:*

*i. δεν γίνεται ἕνας ἄνθρωπος – ο ἴδιος – να πιστεύει (συγχρόνως) και σε δαιμόνια και σε θεοὺς*

Πουθενά ο Μέλητος δεν ἔχει πει κάτι τέτοιο· η πρόταση (i) εἶναι ἕνα αυθαίρετο συμπέρασμα που ἐξήγαγε ο Σωκ. γιατί ἔτσι τον συμφέρει. Ο Μέλητος κατηγορώντας τον Σωκ. για ‘αθεΐα’ εἶπε γι’ αυτόν: «οὓς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος». Η πρόταση (i) του Σωκ. θα ἦταν σωστή, αν ο Μέλητος εἶχε πει ‘θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια νομίζων’. Τότε πράγματι ο Μέλητος θα εννοοῦσε πως κατὰ την γνώμη του δεν γίνεται ο ἴδιος ἄνθρωπος να πιστεύει **και** σε θεοὺς **και** σε δαιμόνια, ἀρα αφοῦ ο Σωκ. πιστεύει σε ‘δαιμόνια’, ἀρα δεν πιστεύει σε θεοὺς. Ὅμως ο Μέλητος δεν εἶπε ποτέ κάτι τέτοιο, οὔτε και ἀφησε καν το υπονοούμενο για κάτι τέτοιο. Ο Σωκ. ευφυῶς μετέτρεψε το ‘εἰσηγούμενος’ σε ‘νομίζων’, γιατί ἔτσι τον συνέφερε. Και τον συνέφερε, διότι τώρα πλέον μπορεί να διατυπώσει την πρόταση (i), πως δηλ. ο Μέλητος θεωρεῖ ὅτι ἕνας ἄνθρωπος ‘ἢ θα πιστεύει στους θεοὺς της πόλεως ἢ στα δαιμόνια. Ο Σωκράτης δεν πιστεύει στους θεοὺς της πόλεως, ἀρα πιστεύει στα δαιμόνια’.

Παίρνοντας τώρα αυτό το δικό του αυθαίρετο συμπέρασμα οδηγείται στην επόμενη πρόταση (ii):

*και είναι επίσης αδύνατον ο Μέλητος για τον ίδιο προηγούμενο άνθρωπο να λέει ότι:*

ii. *αυτός ο προηγούμενος άνθρωπος (που δεν γίνεται να πιστεύει και σε θεούς και σε δαιμόνια), δεν πιστεύει ούτε σε δαίμονες ούτε σε θεούς ούτε σε ήρωες. (Δηλ. πως είναι άθεος).*

Πράγματι έχει δίκιο: όταν λες για ένα άνθρωπο πως ή θα πιστεύει σε θεούς ή θα πιστεύει σε δαίμονες, μετά δεν μπορείς γι' αυτόν τον ίδιο άνθρωπο, αν αυτός δεν πιστεύει σε θεούς, αλλά σε δαίμονες, να διατυπώσεις κατηγορία περί αθεΐας, γιατί ήδη έχεις παραδεχθεί ότι **πιστεύει**. Δηλ. ο Σωκ. θεωρεί ότι η καταγγελία περί 'αθεΐας' εναντίον του είναι λογικά διάτρητη, διότι 'άθεος' είναι αυτός που δεν πιστεύει πουθενά, ενώ σύμφωνα με την καταγγελία του Μέλητου ο Σωκ. μπορεί ίσως να μη πιστεύει στους θεούς τις πόλεως, αλλά σε κάποιους δαίμονες, όμως τελικά 'άθεος' δεν είναι, αφού **πιστεύει**. Ο Σωκρατικός συλλογισμός, ενώ στην βάση του σκεπτικού του είναι σωστός, εν τούτοις είναι προϊόν απάτης, διότι έχει ήδη 'πειράξει' την κατηγορία – όπως είδαμε – του Μέλητου.

#### IV. Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΩΣ ΕΝΤΕΤΑΛΜΕΝΟΣ ΤΩΝ ΘΕΩΝ (28a2 – 34b5)

**(28a) «τοῦτ' ἔστιν ὃ ἐμὲ αἰρεῖ :** *κι αυτό είναι που με καταδικάζει»*· ενν. το μίσος του κόσμου εναντίον του.

**«ἃ δὴ :** *αυτά λοιπόν»*· δηλ. 'ή τῶν πολλῶν διαβολή τε καὶ φθόνος'

**«πολλοὺς καὶ ἄλλους καὶ ἀγαθοὺς :** *πολλοὺς ἀγνωστούς μεταξύ τους και <πολλοὺς> καλοὺς ανθρώπους»*·

**«οἶμαι δὲ καὶ αἰρήσει :** *και πιστεύω ότι θα τους καταδικάσει»*· στην θέση της οριστικής 'αἰρήσει' θα περιμέναμε λογικά απαρέμφατο, ή μία ειδική πρόταση. Είναι όμως μία συντακτική διατύπωση που έχει προηγούμενο: 'ἀλλ' ἐγὼ μὲν οἶμαι ...καὶ ταῦτα παρ' ἐμοῦ μαθήσεται, Πλ.Γοργ. 460a3'.

**«οὐδὲν δὲ δεινὸν μὴ ἐν ἐμοὶ στῇ :** *και δεν υπάρχει κανένας φόβος μήπως σταματήσει σε μένα»*·

**(28b) «ἄνδρα ὅτου τι καὶ σμικρὸν ὄφελός ἐστιν :** *ένας άνδρας στον οποίον υπάρχει έστω και λίγη καλοσύνη»*· η γενική 'ότου' είναι κατηγορική κτητική.

**«ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο μόνον σκοπεῖν :** *αλλά ότι δεν πρέπει να έχει στο νου του μόνο αυτό»*· 'ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο' ενν. 'δεῖ'.

**«ἐν τῷ σῶ λόγῳ :** *σύμφωνα με τα λόγια σου»*· ενν. 'όταν δηλ. είπες ότι δεῖν κίνδυνον ὑπολογίζεσθαι τοῦ ζῆν καὶ τεθνάναι ἄνδρα ὅτου...'.  
·

**(28c) «παρὰ τὸ αἰσχρόν τι ὑπομεῖναι :** *αντί να υποστεί κάτι εξευτελιστικό»*· 'παρὰ τὸ ὑπομεῖναι αἰσχρόν τι'

**«αὐτίκα γάρ τοι...μεθ' Ἑκτορα πότμος ἔτοιμος :** *γιατί αμέσως μετά τον Έκτορα είναι έτοιμος για σένα ο θάνατος»*· ο στχ. είναι αυτός της Ιλιάδας, 18,96.

**(28d) «Αὐτίκα, φησί, τεθναίνην...κτλ :** *Καλύτερα να πεθάνω αμέσως...»*· Ιλιάδα, 18,98κ.ε.

**«μὴ αὐτὸν οἶει...κτλ :** *μήπως λοιπόν νομίζεις...»*· η ερώτηση απευθύνεται σ' εκείνον που υποθετικά θα ρωτούσε τον Σωκ. αν είναι καλύτερο για ένα άνδρα να υποχωρεί εμπρός στους κινδύνους που απειλούν την ζωή του.

**«ἢ ὑπ' ἄρχοντος ταχθῇ :** *ή αν τον ορίσει κάποιον ο ανώτερός του»*· εδώ ο Σωκ. αναφέρεται στον Απόλλωνα, του οποίου θεωρεί ότι είναι ο υπηρέτης, με την λογική ότι εξυπηρετεί τις εντολές του χρησμού που εκείνος του έδωσε πριν χρόνια.

**«πρὸ τοῦ αἰσχροῦ :** *μπροστά στην ντροπή»*· αιτιολογικά

**(28e) «οὓς ὑμεῖς εἴλεσθε ἄρχειν μου :** *τους οποίους εσείς εκλέξατε να μου δίνουν εντολές»*· αναφέρετε στο αξίωμα των δέκα στρατηγών στην Αθήνα, το οποίο ήταν αιρετό, κι όχι κληρωτό, όπως πολλά άλλα μικρότερης σημασίας.

**«ἐν Ποτειδαίᾳ :** *στην Ποτεΐδαια»*· ο Σωκράτης πήρε μέρος στην εκστρατεία εναντίον της Ποτεΐδαιας το 432π.Χ., διότι είχε αποστατήσει από την Αθηναϊκή συμμαχία. Τότε ο Σωκ. ήταν 37 ετών, και μάλιστα τότε σ' εκείνη την εκστρατεία είχε συμπολεμιστή του τον Αλκιβιάδη (Πλ.Συμπ.219ε5κ.ε).

**«καὶ ἐν Ἀμφιπόλει :** *και στην Αμφίπολη»*· δυο είναι τα ενδεχόμενα: ή να αναφέρεται στην εκστρατεία των Αθηναίων στην Αμφίπολη το 437π.Χ., προκειμένου να την οχυρώσουν απέναντι στα επιθετικά σχέδια των Λακεδαιμονίων, όταν δηλ. ο Σωκ.

ήταν 32 ετών. Ή να αναφέρεται στην εκστρατεία των Αθηναίων με ηγέτη τον Κλέωνα το 422π.Χ., για να αντιμετωπίσουν τον Λακεδαιμόνιο Βρασίδα. Αν και οι σχολιαστές δέχονται ευκολότερα το δεύτερο γεγονός, μία δυσκολία υπάρχει εκ του γεγονότος ότι όπως γνωρίζουμε (Θουκ.5,2) ο Κλέων πήρε μαζί του μόνο 1200 οπλίτες, και λόγω της σπουδαιότητας της εκστρατείας αυτής, και επίσης λόγω της μεγάλης αποστάσεως, θα ήταν μάλλον δύσκολο να είχε καλέσει και την ηλικία των 47 ετών Αθηναίων, γιατί τόσο ήταν ο Σωκ. το 422π.Χ.

«καὶ ἐπὶ Δηλίῳ : και ἐπίσης»· πρόκειται για το ιερό του Απόλλωνα, που βρισκόταν στον Ορχομενό, στα σύνορα Αττικής και Βοιωτίας. Η εκστρατεία αυτήν έγινε το 424π.Χ. με στρατηγό τον Ιπποκράτη, ο οποίος είχε πάρει μαζί του 7.000 οπλίτες λόγω της σπουδαιότητας της μάχης. Εκεί όμως οι Αθηναίοι ηττήθηκαν και ο Ιπποκράτης σκοτώθηκε στην μάχη. Η συμβολή και βοήθεια του Σωκ. κατά την υποχώρηση του στρατεύματος στην Αθήνα, ήταν ιδιαίτερος σημαντική, όπως παραδέχεται ο Λάχης στον ομώνυμο διάλογο του Πλάτωνα (181b1). Τότε ο Σωκ. ήταν 45 ετών, και δεδομένου ότι η εκστρατεία αυτή έγινε 'πανδημεί, Θουκ.4,90', δεν έχουμε λόγους να αμφιβάλλουμε για την ακρίβεια των λεγομένων.

«τοῦ δὲ θεοῦ τάττοντος : ενώ όταν με ὀρίσε ο θεός»· πριν λίγο ο Σωκ. είπε στους δικαστές πως 'πριν πολλά χρόνια ἔμεινα πιστός στις εντολές που μου ἔδωσαν οι στρατηγοί τους οποίους 'ὑμεῖς εἴλεσθε ἄρχειν μου', και δεν θα ἔμενα τώρα πιστός στις εντολές που μου ἔδωσε ο θεός Απόλλων;

«φιλοσοφούντα με δεῖν ζῆν : ὅτι ἐγὼ πρέπει να ζῶ και να ασκῶ την φιλοσοφία»· με τον ὅρο 'φιλοσοφία' ο Ηρόδοτος και ο Ισοκράτης εννοούσαν την πνευματική ή ακόμη και καλλιτεχνική καλλιέργεια του ανθρώπου. Ὁμως για τον Σωκ. ήταν κάτι τελείως διαφορετικό. Η Σωκ. αντίληψη περί 'φιλοσοφικού' στοχασμού δίνεται από τον Αλκιβιάδη στον Πλατωνικό Συμπόσιο, όπου την παρουσιάζει σαν το δάγκωμα της ἑχίδνας, διότι όταν έχει τα ίδια συμπτώματα (Πλ.Συμπ.218a3κ.ε.). Η Σωκρατική 'φιλοσοφία' ήταν ο τρόπος με τον οποίον ἀλλάζεις την ζωή και την μορφή της κοινωνίας, ενώ για τον Ισοκράτης ήταν ο τρόπος με τον οποίον εκλεπτύνεις τα ἥθη σου· για τον Σωκ. η φιλοσοφία ήταν ο πόλεμος με το παλαιό, ενώ για τον Ισοκράτη η γαλήνη της ειρήνης.

(29a) «ὅτι οὐ νομίζω θεοὺς : για το γεγονός ὅτι δεν πιστεύω στους θεούς»· πολλές φορές εννοείται προηγουμένως η ἔκφραση 'διὰ τοῦτο' και ακολουθεῖ στην συνέχεια η ουσιαστική αιτιολογική πρόταση με τον 'ὅτι', όπως ἐδῶ· για το ἴδιο: 'ἄρα τὸ ὅσιον ὅτι ὅσιόν ἐστι φιλεῖται ὑπὸ τῶν θεῶν, ἢ ὅτι φιλεῖται ὅσιόν ἐστι; Πλ.Εὐθύφ.10a'

«ἀπειθῶν...καὶ δεδιῶς...καὶ οἰόμενος : διότι δεν πιστεύω...και φοβάμαι...και νομίζω»·

«τὸ γὰρ τοι θάνατον δεδιέναι...οὐδὲν ἄλλο ἐστὶ : το να φοβάται κάποιος τον θάνατο δεν είναι καθόλου διαφορετικό»· δηλ. 'εἶναι το ἴδιό'· το ἑνάρθρο απαρ. 'τὸ δεδιέναι' είναι υποκ.στο προσωπικό ρ. 'ἐστὶ' με κατηγορούμενο το 'ἄλλο' και επιρρ. αιτιατική το 'οὐδέν'

«ἢ δοκεῖν : παρὰ να πιστεύει κάποιος»· το απαρέμφ. σε θέση κατηγορουμένου· για το ἴδιο: 'τὸ δίκην διδόναι πότερον πᾶσχειν τί ἐστὶν ἢ ποιεῖν, Πλ. Γορ.476dδ'.

«δοκεῖν γὰρ εἰδέναι ἐστὶν ἃ οὐκ οἶδεν : σημαίνει δηλ. ὅτι νομίζει πως γνωρίζει ὅσα ἀγνοεῖ»·

«πάντων μέγιστον ὃν τῶν ἀγαθῶν : το πιο σπουδαίο συγκριτικά με ὅλα τα ἀγαθὰ»· αν το ἐπίθετο υπερθετικού βαθμοῦ είναι ἑνάρθρο, τότε η γενική δίπλα του είναι συγκριτική, κι ὄχι διαιρετική (συντ. Kuhner §349d,1-363. σελ.21,4-23,4-622,σημ.4).

«ὥς εὖ εἰδότες : σαν να γνωρίζουν καλά»·

(29b) «μέγιστον τῶν κακῶν : ὅτι είναι το πιο μεγάλο συγκριτικά με ὅλε τις δυστυχίες»·

«καίτοι πῶς οὐκ ἀμαθία ἐστὶν αὕτη ἢ ἐπονείδιστος : και πράγματι πῶς δεν είναι ἀγνοια αὕτη ἐδῶ, η πιο ντροπιαστική»· η 'ἀμαθία' είναι κατηγορούμενο· η αντ. 'αὕτη' είναι υποκείμενο· και το ἐπίθ. 'ἢ ἐπονείδιστος' είναι ἐπιθ. προσδιορισμός. Το 'αὕτη' ἐπεξηγεῖται ἀμέσως μετὰ ἀπὸ το 'ἢ τοῦ οἶεσθαι εἰδέναι'. Οι κδδ. ἔχουν την γραφή: «καὶ τοῦτο πῶς οὐκ ἀμαθία ἐστὶ...», με την οποίαν το 'τοῦτο' γίνεται υποκείμενο και το 'ἀμαθία' κατηγορούμενο, ενώ πλέον το 'αὕτη ἢ ἐπονείδιστος' πρέπει να συνταχθεῖ μαζί ως παράθεση: 'και πῶς αὐτὸ το πρᾶγμα δεν είναι ἀγνοια, αὕτη η ντροπιαστική'. Η γραφή που ακολουθούμε είναι ἀνάγνωση του Ευσέβιου (Ευαγγ.Προπαρ. XIII,10,5,7).

«ἢ τοῦ οἶεσθαι εἰδέναι : η ἀγνοια του να νομίζει κάποιος ὅτι γνωρίζει»· ἢ <ἀμαθία> τοῦ οἶεσθαι' γεν. ιδιότητος

«τούτῳ ἂν : σ' αὐτὸ ἐδῶ θα ἔλεγα ὅτι εἶμαι»· ἐνν. 'τούτῳ ἂν <φαῖναι σοφώτερός του εἶναι>'.

«ὅτι οὐκ εἰδὼς...οὕτω καὶ οἶμαι οὐκ εἰδέναι : ὅτι δηλ. επειδὴ δεν ἔχω γνώση για τον κάτω κόσμο, γι' αυτό και πιστεύω ότι δεν ἔχω ευρύτερα γνώση»·πριν λίγο ο Σωκ. ανέφερε πως 'ὅποιος φοβάται τον θάνατο (τον Κάτω κόσμο) δίνει την εντύπωση πως γνωρίζει πράγματα που ὄντως δεν γνωρίζει'. Αν λοιπόν είναι 'μη σοφός', ὅποιος νομίζει ότι γνωρίζει τον 'Κάτω κόσμο', ενώ στην ουσία δεν τον γνωρίζει, τότε εκ του αντιθέτους 'σοφός' είναι εκείνος που αναγνωρίζει την ἀγνοιά του για τον 'Κάτω κόσμο'. Πάλι κι εδώ η σοφία του Σωκ. συνίσταται στην 'γνώση' της 'ἀγνοίας' του, (σύγκρ. με σχόλιο 21d - ἐγὼ δέ, ὥσπερ οὖν οὐκ οἶδα, οὐδὲ οἶμαι).

«τὸ δὲ ἀδικεῖν καὶ ἀπειθεῖν τῷ βελτίονι καὶ θεῷ καὶ ἀνθρώπῳ : ὁμῶς το να εἶναι κανείς ἀνυπάκουος και ἀπείθαρχος στον ἀνώτερό του είτε αὐτός εἶναι θεός, είτε εἶναι ἀνθρώπος»·η αναφορά εἶναι προκειμένου για τον 'θεό' στον Απόλλωνα, και προκειμένου για τον 'ἀνθρώπο' στον διοικητικά ἀνώτερο. Το πνεῦμα του λόγου εἶναι πως 'θεωροῦσα υποχρέωσή μου να υπακούσω στον χρησμό του Απόλλωνα και να ἐλέγχω την δῆθεν σοφία των συμπολιτῶν μου'.

«πρὸ οὖν τῶν κακῶν : μπροστά λοιπόν σ' αὐτά τα σφάλματα»· δηλ. να φανεί ἀπείθαρχος ἀπέναντι στις ἐντολές του Απόλλωνα. Η ἐκφραση ὅπως: (σχόλ. 28d πρὸ τοῦ αἰσχροῦ).

«ὣν οἶδα ὅτι... : τα οποία ξέρω ὅτι...»·ἐλξη του αναφορικού: '<τούτων> ἃ οἶδα ὅτι...'

«ἃ μὴ οἶδα...οὐδέποτε φεύξομαι : ποτέ δεν θα φοβηθῶ ούτε θα ἀποφύγω ὅσα δεν γνωρίζω αν επιπροσθέτως εἶναι και ωφέλιμα»·προσπαθεῖ να ἐκλογικεύσει μέσα στο δικαστήριο την ἀπόφασή του να ἀναλάβει την ἐκτέλεση των ἐντολῶν του Απόλλωνα, ὅπως αὐτές του δόθηκαν μέσω του χρησμοῦ, και παρουσιάζει την ἐξῆς σκέψη: «βρέθηκα ἀπέναντι σε δυο προκλήσεις: (i) ἀπὸ την μία ἤξερα πως η ἀρνήσή μου να ἐκτελέσω την ἐντολή του Απόλλωνα, εἶναι ἀδίκημα (κακόν)· (ii) ἀπὸ την ἄλλη ἀγνοοῦσα την σκοπιμότητα της ἰδίας της ἐντολής, ὅπως 'καί' το αν θα ἦταν ωφέλιμη (ἀγαθόν)». Ἐτσι ο Σωκ. βρέθηκε σε ἓνα δίλημμα: (i) ἢ ἀρνεῖται την ἐντολή, και τότε 'σίγουρα' διαπράττει ἀδίκημα, ἢ (ii) ἀκολουθεῖ την ἐντολή, χωρίς να γνωρίζει τις συνέπειές της. Επέλεξε να τον πρώτο δρόμο, διότι ἔτσι τουλάχιστον ἤξερε πως ἀπέφευγε το 'κακόν'.

(29c) «ὥστε οὐδ' εἰ με νῦν ὑμεῖς ἀφίετε Ἄνυτῳ ἀπιστήσαντες : ἄρα λοιπόν ούτε αν εσεῖς τώρα με ἀφήσετε ἐλεύθερο και δεν υπακούσετε στον Ἄνυτο...»·το σκεπτικό του Σωκ. εἶναι πως 'αν υποθέσουμε πως τώρα με ἀφήσετε ἐλεύθερο να φύγω ἀπὸ το δικαστήριο χωρίς καμία ποινὴ περιμένοντας πως ἐγὼ, επειδὴ θα ἔχω τρομοκρατηθεῖ, θα σταματήσω να κάνω ὅ,τι μέχρι προ ἡμερῶν ἔκανα, δηλ. να κηρύττω αὐτά που πιστεύω ὅτι εἶναι σωστά, και να ἐλέγχω ὅλους ὅσοι νομίζουν ὅτι εἶναι σοφοί, ἐνὼ δεν εἶναι'. Η ἀπόδοση της ὑπόθεσης βρίσκεται πολύ μακριά (d1κ.ε.).

«ὅς ἔφην...κτλ : ο οποίος εἶπε...»· ὅ,τι ἀναφέρει στην συνέχεια ο Σωκ. πρέπει να εἶναι τα ἴδια τα λόγια τα ὁποῖα χρησιμοποίησε ο Ἄνυτος στην προηγηθεῖσα ἀγόρευση του ἐνώπιον του δικαστηρίου ως κατήγορος, πριν την συγκεκριμένη δίκη.

«ἢ τὴν ἀρχὴν οὐ δεῖν...τὸ μὴ ἀποκτεῖναι με : <ο οποίος εἶπε> ὅτι ἢ δεν πρέπει να ἐρθῶ ἐγὼ στο δικαστήριο, ἢ αφοῦ ἦρθα, δεν εἶναι δυνατόν να μὴ με ἐκτελέσετε»·προφανῶς ο Ἄνυτος θα ἔθεσε τους δικαστές ἐνώπιον του διλήμματος ἢ να ἀγνοήσουν τον Σωκ., ἢ αν τον σύρουν σε δίκη, τότε πρέπει ὅπωςδήποτε η ἀπόφαση να εἶναι και καταδικαστική και θανατική. Με αὐτὴν την ἀγόρευση του ο Ἄνυτος ευελπιστοῦσε πως σίγουρα θα γίνει κάτι ἀπὸ τα δυο: πρώτον, ο Σωκ. θα τρομοκρατηθεῖ και θα φύγει ἀπὸ τον πόλη· ἢ δεύτερον, αν δεν φύγει και μένει, ὅταν θα γίνει η δίκη του, θα ἐκτελεσθεῖ σίγουρα. Ὅ,τι κι αν γινόταν, ο Ἄνυτος θα το θεωροῦσε κέρδος. Μια παρόμοια στάση ἐκβιασμοῦ των δικαστῶν ἔχει κάνει και ο Αἰσχίνης στον λόγο του 'Κατὰ Τιμάρχου' «εἰ μὲν δώσει τῶν ἐπιτηδευμάτων Τίμαρχος δίκη, ἀρχὴν εὐκοσμίας τῇ πόλει κατασκευάσετε· εἰ δ' ἀποφεύγετε, κρείττων ἦν ὁ ἀγὼν μὴ γεγεννημένος, Αἰσχ. Κατὰ Τιμ.192».

«εἰ διαφενδοίμην ἢ [ἄν]...διαφθαρήσονται : ὅτι αν ἐγὼ ἀπαλλαγῶ, τότε τα παιδιά σας κάνουντας παρέα με τον Σωκράτη, θα διαφθαροῦν». Το δυνητικό [ἄν] ἐξοβελίζεται διότι δεν συντάσσεται με μέλλοντα μέλλον ὀριστικής.

«ἐφ' ὥτε μηκέτι...διατρίβειν μήτε φιλοσοφεῖν : με την προϋπόθεση πως ἐσὺ θα πάφει ἀπὸ τώρα και στο ἐξῆς να ἀσχολεῖσαι με αὐτές τις ἐρευνες, και δεν θα φιλοσοφεῖς»·η χρήση του 'ἐφ' ὥ' ἢ 'ἐφ' ὥτε' γίνεται σε ἀντικατάσταση μιας συμπερασματικής προτάσεως με τον 'ὥστε'. Η πρόταση του 'ἐφ' ὥ' ἢ 'ἐφ' ὥτε' ἀπαντᾷ με δυο συντάξεις: εἴτε με ὀριστική μέλλοντος, εἴτε με ἀπαρέμφατο, ὅπως ἐδῶ· για το ἴδιο: 'ἐποιοῦντο εἰρήνην, ἐφ' ὥτε τά τε μακρὰ τεῖχη καὶ τὸν Πειραιᾶ καθελόντας....Λακεδαιμονίους ἔπεσθαι, Ξεν.Ἑλλ.2,2,20'.

(29d) «οὐ μὴ παύσωμαι φιλοσοφῶν : δεν ὑπάρχει ἐνδεχόμενο να πάψω να φιλοσοφῶ»·η διπλὴ ἀρνήση 'οὐ μὴ' συν Υποτακτικὴ ἐκλαμβάνεται ως ἰσχυρὴ δῆλωση εκ μέρους του ομιλούντος με την λογική ὅτι μετὰ το 'οὐ' ἐνν. ἓνα ρῆμα κα

φόβου, αβεβαιότητας, δυσπιστίας, και το 'μή' συν υποτακτική εισάγει πρόταση ενδοιαστική ή πλάγια ερωτηματική (Kühner, σελ. 937-938): 'οὐ <φόβός ἐστι> μὴ παύσωμαι φιλοσοφῶν': 'μη φοβάστε μήπως εγώ πάψω να φιλοσοφώ'.

**«πόλεως τῆς μεγίστης καὶ εὐδοκίμωντάτης :** μιας πόλεως που είναι μεγάλη και πολύ καλή φήμη»· πολύ δύσκολα να ίσχυαν αυτοί οι χαρακτηρισμοί για την Αθήνα του 399π.Χ.· μάλλον στο μυαλό του έχει την Αθήνα πριν τριάντα χρόνια.

**«χρημάτων μὲν...καὶ δόξης καὶ τιμῆς, φρονήσεως δὲ καὶ ἀληθείας... :** δεν ντρέπεσαι να επιδιώκεις τα χρήματα...και την δόξα και την φήμη, ενώ αδιαφορείς για την σύνεση και την αλήθεια»· στην ουσία ο Σωκ. αναφέρεται στον γνωστό διαχωρισμό της ψυχής, η οποία διαιρείται σ' ένα κατώτατο τμήμα, αυτό του χρηματισμού (τὸ ἐπιθυμητικόν), σ' ένα ενδιάμεσο, που καλλιεργεί στον άνθρωπο την επιθυμία της κυριαρχίας (τὸ θυμοειδές), και ένα ανώτατο τμήμα, αυτό που δημιουργεί στον άνθρωπο τις λογικές σκέψεις (τὸ λογιστικόν).

**(29e) «ὅπως ὥς βελτίστη ἔσται :** με ποιόν τρόπο θα καταστεί όσο γίνεται περισσότερο τέλεια»· πλάγια ερώτηση.

**«καὶ ἐάν τις ὑμῶν ἀμφισβητήσῃ...κτλ :** κι αν κάποιος από εσάς προβάλλει αντιρρήσεις και ισχυριστεί ότι φροντίζει την ψυχή του»·

**«ἐρήσομαι...ἐξετάσω...ἐξελέγξω :** θα τον υποβάλω σε ερωτήματα...θα τον εξετάσω...θα τον αποκαλύψω»· φανερή η κλιμάκωση των νοημάτων.

**(30a) «ὅσῳ μου ἐγγυτέρῳ ἐστὲ γένει :** όσο πιο κοντά θα είσθε εσείς με εμένα ως προς την ιθαγένεια»· μη ξεχνάμε ότι όλα όσα λέει εδώ ο Σωκ., υποτίθεται ότι θα τα πει σ' όποιον Αθηναίο πολίτη συναντήσει, αλλά όπως έχει ήδη πει, και σε όσους δικαστές συναντήσει στον δρόμο. Κυρίως όμως θα τα πει σ' όσους από τους δικαστές συναντήσει στο μέλλον, αν αφεθεί τώρα ελεύθερος (έτσι εξηγείται το β' πληθυντικό 'ἐστὲ'), διότι αυτοί ως 'πολίτες' είναι περισσότερο πλησιέστεροι με τον ίδιο τον Σωκ. ως προς την Αθηναϊκή τους καταγωγή (ιθαγένεια). Να υποθέσουμε ότι στην Αθήνα του 399π.Χ. βαδίζοντας στους δρόμους κάποιος θα είχε τόσες πιθανότητες να συναντήσει γνήσιο Αθηναίο, όσες και 'ξένο' ή 'μέτοικο', δεν θα ήταν λάθος.

**(30b) «ὥς τῆς ψυχῆς :** όσο την ψυχή σας»· ενν. 'μηδὲ οὕτω σφόδρα <ἐπιμελεῖσθαι> ὥς <δεῖ ἐπιμελεῖσθαι> της ψυχῆς'

**«οὐκ ἐκ χρημάτων ἀρετὴ γίγνεται :** διότι η ἀρετὴ δεν επιτυγχάνεται με χρήματα»· ενν. 'όσο πλούσιος κι αν είσαι, δεν μπορείς μ' αυτά να αποκτήσεις την ἀρετὴ'. Μη ξεχνάμε ότι για τον Σωκ. 'ἀρετὴ ἐστὶ γνῶσις'.

**«ἀλλ' ἐξ ἀρετῆς χρήματα καὶ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῖς ἀνθρώποις ἅπαντα :** αλλά με την ἀρετὴ τα χρήματα κι όλα τα υπόλοιπα μετατρέπονται σε ἀγαθὰ»· δεν μπορεί εδώ ο Σωκ. να εννοεί ότι 'με την ἀρετὴ ἐρχονται τα χρήματα και όλα τα ἄλλα οφέλη στον άνθρωπο', διότι θα ήταν σαν να παραδεχόταν ότι ασκεί την φιλοσοφία και διδάσκει την ἀρετὴ για να γίνει και ο ίδιος, αλλά και να κάνει και όσους διδάσκει πλούσιους και ευκατάστατους. Όμως ο ίδιος έχει ήδη δηλώσει ότι είναι πάμφτωχος. Οπότε: 'χρήματα καὶ τὰ ἄλλα ἅπαντα' είναι υποκείμενο, ενώ 'ἀγαθὰ' είναι κατηγορούμενο.

**«ἢ πείθεσθε Ἀνύτῳ ἢ μή, καὶ ἢ ἀφίετέ με ἢ μή :** ἢ υπακούστε στον Ἀνυτο ἢ μην υπακούσετε, και ἢ αθωώστε με ἢ μην με αθωώσετε»· ενν. 'κάντε ό,τι θέλετε'. τα 'πείθεσθε' & 'ἀφίετε' είναι προστακτικές εγκλίσεις, και το καταλαβαίνουμε από το την ἄρνηση που ακολουθεί, και είναι 'μή' αντί 'οὐ'.

**«ὥς ἐμοῦ οὐκ ἂν ποιήσαντος ἄλλα :** καθώς εγώ δεν είναι δυνατόν να κάνω κάτι διαφορετικό»· γενική απόλυτη, αιτιολογική μτχ. με υποκειμενικότητα λόγου του 'ὥς'.

**(30c) «μὴ θορυβεῖτε :** μη κάνετε θόρυβο, δικαστές»· πέντε φορές μέχρι τώρα ο Σωκ. έχει προτρέψει τους δικαστές να μη αντιδράσουν με θορύβους απέναντι σ' όσα ακούσουν, κάτι που φαίνεται ότι κάνουν τώρα: '17d1· 20e4· 21a5· 27b1· 27b5'.

**«εὖ γὰρ ἴστε :** να είστε σίγουροι»· παρένθετη κύρια πρόταση. Η κανονική κύρια πρόταση της περιόδου είναι η ακόλουθη: 'οὐκ ἐμὲ μείζω βλέπετε'

**«μείζω βλέπετε :** δεν θα μου προξενήσετε μεγαλύτερε βλάβες»· το 'μείζω' είναι αιτιατ. πληθ. του ουδετέρου 'μείζονα' ως σύστοιχο αντικείμενο στο 'βλέπετε', καθώς το ρ. είναι 'βλάπτω τινά τί'.

**(30d)** «ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ποιεῖν : αλλά πιο πολύ κακό θεωρώ το να κάνω...»·ενν. ‘ἀλλὰ οἶμαι πολὺ μᾶλλον κακὸν εἶναι ποιεῖν’.

«πολλοῦ δέω ἐγὼ ὑπὲρ ἑμαυτοῦ ἀπολογεῖσθαι : απέχω πολύ από το να απολογούμαι για τον εαυτό μου»·

«ὥς τις ἂν οἶοιτο : ὅπως μπορεί κάποιος να νομίζει»·

«περὶ τὴν τοῦ θεοῦ δόσιν ὑμῖν : ὅσον αφορά το δῶρο του θεοῦ Απόλλωνα σε εσάς»·ενν. ὅτι ο χρησμός που ἔδωσε ο Απόλλων στον Σωκ. είναι ένα δῶρο για τους Αθηναίους πολίτες.

**(30e)** «ἀτεχνῶς...προσκειμένον τῇ πόλει ὑπὸ τοῦ θεοῦ : ὀντως – πράγματι προσκολλημένο στην πόλη με εντολή του Απόλλωνα»·

«ὥσπερ ἴππων μεγάλῳ μὲν καὶ γενναίῳ : σαν <να εἶμαι προσκολλημένος> σ’ ένα μεγάλο και γερό ἄλογο»· μετά το ‘ὥσπερ’ εννοείται η μτχ. ‘προσκειμένον’ ως παραβολική υποκειμενική.

**(31a)** «ταχ’ ἂν ἀχθόμενοι : είναι δυνατόν, επειδή εἴσθε εκνευρισμένοι»·η μτχ. είναι συνημμ. αιτιολογική· το ‘ἂν’ αυτό, ὅπως και τα τρία αμέσως επόμενα, είναι δυνητικά και επαναλαμβάνονται προκειμένου να δώσουν ἔμφαση στο ρ. ‘διατελοῖτε’.

«ὥσπερ οἱ νυστάζοντες ἐγειρόμενοι : ὅπως <εἶναι εκνευρισμένοι> εκείνοι που σηκώνονται από τον ὕπνο, ενώ ἀκόμη νυστάζουν»·το ‘ὥσπερ’ με την μτχ. ‘οἱ ἐγειρόμενοι’, και η μτχ. ‘νυστάζοντες’ είναι εναντιωματική.

«κρούσαντες ἂν με : πιθανόν κτυπώντας με»·συνημμ. τροπική μτχ.

«πειθόμενοι Ἄνυτα : επειδή υπακούετε στον Ἄνυτο»·η μτχ. συνημμ. αιτιολογική στην προηγούμενη ‘κρούσαντες’

«εἴτα τὸν λοιπὸν βίον : ὁμως στην υπόλοιπη ζωή σας»·

«...τοιοῦτος οἶος ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῇ πόλει δεδόσθαι : τέτοιος σαν να ἔχω χαριστεῖ στην πόλη από τον Απόλλωνα»· ὅταν προηγούνται τα ‘τοιοῦτος’, ‘τοσοῦτος’, ακολουθεῖ συνήθως στην θέση μιας συμπερασματικής με ‘ὥστε + ἀπαρέμφατο’ μια αναφορική πρόταση με το ‘οἶος’ ή ‘ὅσος’ συν ἀπαρέμφατο, προκειμένου να φανεί το συμπέρασμα και ως ἀποτέλεσμα: ‘τοιοῦτος ὁ Στάσιππος ἦν, οἶος μὴ βούλεσθαι πολλοὺς ἀποκτείνυναι τῶν πολιτῶν, Ξεν. Ἑλλ. VI,5,7 : τέτοιος ἄνθρωπος ἦταν ο Στάσιππος, σαν να μὴ ἤθελε να σκοτώσει πολλοὺς πολίτες’ (αρκετά παραδείγματα: Kuhner, σελ.1221/2).

**(31b)** «οὐ γὰρ ἀνθρωπίνῳ ἔοικε...τὸ ἡμεληκέναι καὶ ἀνέχεσθαι : διότι δεν μοιάζει με ἀνθρώπινη συμπεριφορά...το να αμελῶ ἐγὼ και <το> να ἀνέχομαι....»·τα δύο ἑναρθρα ἀπαρέμφατα υποκείμενα. Θέλει να ἀποδείξει πως αφού η συμπεριφορά του ξεπερνά τις ἀνθρώπινες συνήθειες, καθώς στρέφεται ἐναντίον των δικῶν του συμφερόντων, αυτό από μόνο του ἀποδεικνύει πως δρα με θεϊκή ἐντολή ως ὄργανο του Απόλλωνα.

«τὸ δὲ ὑμέτερον πράττειν : ἐνὼ από την ἄλλη το να κάνω αυτό που είναι δικό σας <καθήκον>»·ενν. ‘<οὐ γὰρ ἀνθρωπίνῳ ἔοικε τὸ> πράττειν <μὲ> τὸ ὑμέτερον’

«ὥσπερ...πείθοντα : σαν κάποιον πατέρα ή μεγαλύτερο ἀδελφὸ ο οποίος σας πείθει να φροντίζετε την ἀρετή»·ενν. ‘ὥσπερ <ὄντα μὲ> πατέρα ή ἀδελφὸν...πείθοντα...’

**(31c)** «τὸν μάρτυρα...,τὴν πενίαν : φέρνω τον μάρτυρα, δηλ. την φτώχεια μου»·

«ἰδίᾳ μὲν ταῦτα συμβουλεύω...δημοσίᾳ δὲ οὐ τολμῶ... : και πιθανόν να σας φανεί παράδοξο το γεγονός ὅτι ἐγὼ γυρίζω και δίνω συμβουλές ατομικά στον καθένα για πολλά πράγματα, και δεν τολμῶ να πάρω τον λόγο δημοσίως...»·προσπαθεῖ να ἐκλογικεύσει την παράδοξη και προκλητική για τους Αθηναίους συμπεριφορά του, καθώς θεληματικά ἀπείχε από κάθε πολιτική πράξη στην πόλη· μια ἐνέργεια που τους ἔβαζε σε σκέψεις πως δὴθεν ο Σωκ. κάτι πολιτικά ‘κακό’ προετοίμαζε. Εξ ἄλλου υπήρχε και η γνωστή φράση του Θουκυδίδη, που την ἀπέδωσε στον Περικλή, πως: ‘μόνοι γὰρ τὸν...μηδὲν τῶνδε (:τῶν πολιτικῶν) μὴ μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα ἀλλ’ ἀχρεῖον νομίζομεν, II,40,2’, ὅπου φαίνεται πως ο ‘ἀπράγμων πολίτης’ ἀπολάμβανε κατ’ ἀρχὴν μία θετική εἰκόνα στην Αθήνα, ἀρκεί να ἦταν ‘ἀπράγμων’ στα προσωπικά ζητήματα των ἄλλων Αθηναίων. Ο Σωκ. ἔκανε το ἀκριβῶς ἀντίθετο: ἦταν ‘ἀπράγμων’ στα πολιτικά ζητήματα, και ‘πολυπράγμων’ στα ἰδιωτικά θέματα των συμπολιτῶν του.

«τούτου δὲ αἵτιόν ἐστι...κτλ : και το αίτιο γι' αυτήν την συμπεριφορά μου»· δηλ. 'για το γεγονός ότι εγώ ασχολούμαι μόνο με τα ιδιωτικά ζητήματα των συμπολιτών μου, κι όχι με τα δημόσια πολιτικά πράγματα, είναι αυτό που με έχετε ακούσει πολλές φορές να λέω'. Ο Σωκ. αναφέρεται στην φωνή του Απόλλωνα, την οποία υποτίθεται πως άκουγε μέσα του, και η οποία του έδινε την εντολή να ερευνά την σοφία των άλλων. Το γεγονός ότι ο Σωκ. αναφέρεται σ' αυτό το θέμα, όχι δίνοντας εξηγήσεις και τρόπον τινά απολογούμενος, δείχνει ότι δεν ακούστηκε πιο πριν μέσα στο δικαστήριο.

«θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον : και θεϊκό και ενστικτώδες»· ο χαρακτηρισμός αυτής της εσωτερικής παρακίνησης ως 'δαιμόνιον', ως μια 'ουσιαστική' ύπαρξη, είναι μία μεταγενέστερη του Σωκ. αντίληψη, ενώ ο ίδιος ουδέποτε την ονομάτισε έτσι ως μία αυτόνομη παρουσία μέσα του. Οι δυο φορές όπου απαντά στον Πλάτωνα ο όρος 'τὸ δαιμόνιον' ως ουσιαστικό έχει ιδιόμορφη παρουσία, και δεν παραπέμπει σε ξεκάθαρα 'ουσιαστικό' γραμματικό ή υπαρκτικό είδος· η μία είναι στον 'Ευθύφρων, 3b5' και η άλλη στον 'Θεαίτητο, 151a4'. Ως 'επίθετο' απαντά στην 'Απολογία' άλλη μια φορά (40a4).

(31d) «ἀεὶ ἀποτρέπει με τοῦτο ὃ ἂν μέλλω πράττειν : με αποτρέπει πάντοτε από το να κάνω αυτό που σκοπεύω να κάνω»· το απαρμφ. 'πράττειν' εννοείται δυο φορές: μία ως αντικ. στο 'ἀποτρέπει', και μία ως αντικ. στο 'μέλλω'. Το τούτο είναι αιτιατική αντικείμενο στο 'πράττειν'.

«τὰ πολιτικὰ πράττειν : ὥστε να ασχολούμαι με τα πολιτικά ζητήματα»·

«παγκάλως γέ μοι δοκεῖ ἐναντιοῦσθαι : και έχω την εντύπωση ότι πολύ καλά κάνει και λειτουργεί αποτρεπτικά»· η θεϊκή φωνή που ακούει ο Σωκ. ποτέ δεν του εισηγείται 'τι να κάνει', αλλά πάντοτε 'τι να μη κάνει', κι αυτό ποτέ δεν του το εξήγησε ο Απόλλων. Μένει πλέον στον Σωκ. να διαμορφώσει ο ίδιος μία γνώμη για την σκοπιμότητα αυτής της τακτικής. Σύμφωνα με ό,τι λέει εδώ, αλλά και στην συνέχεια, το θεϊκό ένστικτο τον απέτρεπε από την ενασχόληση με την πολιτική όχι διότι αυτό ήταν κάτι 'κακό'· αντιθέτως ήταν και είναι κάτι 'καλό', όμως οι συνέπειες που θα είχε ειδικά στον Σωκ. θα ήταν καταστρεπτικές, καθώς θα τον οδηγούσε ταχύτατα στον θάνατο, οπότε η κοινωνία θα έμενε χωρίς οδηγό.

(31e) «οὐ γὰρ ἔστιν ὅστις ἀνθρώπων : γιατί κανείς άνθρωπος»· 'οὐ γὰρ ἔστιν ὅστις : οὐδείς'

«γνησίως ἐναντιούμενος : αντιπαρατιθέμενος με αγαθές προθέσεις είτε με σας, είτε με άλλη κοινωνία»· εδώ φαίνεται αυτό που είπαμε στο προηγούμενο σχόλιο, πως δηλ. η πολιτική δραστηριότητα δεν είναι κάτι 'κακό', αλλά κάτι που έχει 'κακές' συνέπειες για τον ασχολούμενο ειλικρινώς μαζί της. Για τον Σωκ. 'ενασχόληση με την πολιτική' σημαίνει σύγκρουση με ό,τι βλάπτει την κοινωνία, όμως όποιος συγκρούεται με τα ατομικά συμφέροντα των συμπολιτών του υπέρ του δικαίου, τότε αυτός δεν υπάρχει ενδεχόμενο να σωθεί, αλλά σίγουρα θα πέσει θύμα συκοφαντίας. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίον το 'θεϊκό ένστικτο' τον απέτρεπε από την πολιτική, κι όχι διότι αυτή ήταν κάτι 'κακό'.

(32a) «ὅτι οὐδ' ἂν ἐνὶ ὑπείκᾳ θοίμι...κτλ : για να καταλάβετε ότι δεν είναι δυνατόν να υποχωρήσω ούτε σε ένα άνθρωπο»· ο υποθετικός και αμάρτυρος Ενεστώτας είναι 'ὑπείκᾳ θω' (:υποχωρώ), ένας άλλος τύπος του ρ. 'ὑπείκω'.

«δείσας θάνατον : επειδή φοβήθηκα τον θάνατο»

«μὴ ὑπείκων δὲ : και πως αν δεν υποχωρήσω»·

«ἐρῶ ὑμῖν φορτικὰ καὶ δικανικὰ : θα σας πω λόγια καθημερινά και των δικαστηρίων»· ενν. ότι θα μιλήσει έτσι όπως μιλούν οι κατηγορούμενοι στα δικαστήρια, προκειμένου να την εύνοια των δικαστών. Η διαφορά όμως θα είναι σημαντική, καθώς τα λόγια που βάζουν οι λογογράφοι στο στόμα των πελατών τους είναι ψευδή, ενώ του ιδίου 'ἄληθῃ δέ'.

(32b) «ἐβούλευσα : έγινε μέλος της βουλής»· το αξίωμα του 'βουλευτού' δεν παρέπεμπε σε πολιτική δραστηριότητα, καθώς τα μέλη της βουλής δεν ασκούσαν πολιτική με την στενή έννοια του όρου, όπως για παράδειγμα ένας στρατηγός. Επρόκειτο για μία 'δημόσια υπηρεσία' την οποία, αν ήθελε ο εκλεγείς, μπορούσε να την ασκήσει πιο πολύ ως 'δημόσιος υπάλληλος'. Γνωρίζουμε πως μόνο δυο φορές μπορούσε κάποιος να εκλεγεί ως βουλευτής, τρίτη δεν επιτρεπόταν (Αριστ. Α.Π.62,3). Όπως θα υπαινιχθεί ο ίδιος λίγο πιο κάτω, είχε εκλεγεί δυο φορές.

«ἡ φυλὴ Ἀντιοχίς πρυτανεύουσα : και έτυχε να ασκεί την πρυτανεία η Αντιοχίς φυλή»· η 'βουλή' είχε πεντακόσια μέλη, τα οποία όμως δεν συνείρχοντο σε σώμα όλα μαζί. Ήταν χωρισμένη σε δέκα τμήματα των πενήντα βουλευτών, όπου το κάθε τμήμα αντιπροσώπευε και μία φυλή, αφού δέκα ήταν και οι επίσημες φυλές της Αθήνας. Τα δέκα αυτά τμήματα υπηρετούσαν στην βουλή το 1/10<sup>ο</sup> του έτους, δηλ. για 34/35 ημέρες. Τα πενήντα μέλη της 'βουλής' ονομάζονταν 'πρυτάνεις'



και η φυλή στην οποία ανήκαν 'πρυτανεύουσα'. Ο προεδρεύων των πενήντα βουλευτών ονομαζόταν 'ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων'.

**«ὅτε ὑμεῖς...ἐβουλευσασθε ἀθρόους κρίνειν** : *ὅταν εσεῖς τους δέκα στρατηγούς οι οποίοι δεν ανέσυραν τους νεκρούς από την ναυμαχία, αποφασίσατε να τους δικάσετε από κοινού*»· το περιστατικό αυτό συνέβη το 406π.Χ. στην ναυμαχία των Αργινουσών, όπου οι Αθηναίοι νίκησαν, αλλά δεν κατόρθωσαν να περισυλλέξουν τους ναυαγούς, αλλά και τους νεκρούς για να γίνει η πρέπουσα τελετή. Η κοινωνική κατακραυγή εναντίον των δέκα στρατηγών ήταν τόσο μεγάλη, ώστε ζητήθηκε από την βουλή να δώσει την έγκριση για να γίνει συζήτηση στην εκκλησία του δήμου για σύσταση δίκης όλων μαζί των στρατηγών (ἀθρόους κρίνειν). Παρά τις αντιρρήσεις της βουλής ο Καλλίξενος, ένας εκ των βουλευτών, πιεζόμενος από το πλήθος εξανάγκασε και τους υπόλοιπους να εγκρίνουν την πρόταση για ψηφοφορία στην εκκλησία του δήμου περί ομαδικής δίκης με μόνο μειοψηφίσαντα τον Σωκράτη. Η εκκλησία του δήμου, όπως ήταν αναμενόμενο, απεφάσισε να ψηφίσουν όλοι οι Αθηναίοι 'κατὰ φυλάς' σε δυο υδρίες, στην μια όσοι θεωρούσαν τους στρατηγούς υπεύθυνους, και στην άλλη όσοι τους θεωρούσαν αθώους. (Ξεν.Ελλην. I,vii,4 & 9κ.ε.).

**«τοὺς δέκα στρατηγούς** : *τους δέκα στρατηγούς*»· η δίκη δεν θα γινόταν για 'δέκα', αλλά για έξι, διότι ο Κόνων είχε εξαιρεθεί, διότι την στιγμή της ναυμαχίας ήταν αποκλεισμένος από τον Σπαρτιατικό στόλο και δεν ευθυνόταν για την άρνηση περισυλλογής ναυαγών και νεκρών, ενώ ο Αρχέστρατος είχε σκοτωθεί. Επίσης άλλοι δύο δεν επέστρεψαν στην Αθήνα φοβούμενοι τις αντιδράσεις. Ανάμεσα στους έξι ήταν και ο Περικλής, γιος του Περικλή και της Ασπασίας. Ο Ξενοφών στα Απομνημονεύματα αναφερόμενος στο περιστατικό το χαρακτηρίζει ως 'παράνομο': 'ἐπιθυμήσαντος τοῦ δήμου παρὰ τοὺς νόμους ἑννέα στρατηγούς μιᾶ ψήφῳ...ἀποκτεῖναι πάντας, I,i,18', όπου στους υποδίκους συμπεριλαμβάνει εκτός του νεκρού Αρχέστρατου και τον Κόνωνα, ο οποίος είχε απαλλαγεί με βούλευμα. Το λάθος του Ξενοφ. επισημαίνει ο Grote στην Ιστορία του (*it names nine generals as having been condemned, instead of eight, VIII* )

**«ἀθρόους κρίνειν** : *να τους δικάσετε από κοινού*»· η 'από κοινού' δίκη ήταν παράνομη στην Αθήνα, καθώς σύμφωνα με το ψήφισμα του Κανωνού οι υπόδικοι πρέπει να κρίνονται ξεχωριστά (Ξεν.Ελλ.Ι,vii,20).

**«παρὰ νόμῳ, ὥς ἐν τῷ ὑστέρῳ χρόνῳ...κτλ** : *παράνομα, όπως το επόμενο χρονικό διάστημα όσοι εσείς κρίνατε*»· μετά από ένα χρονικό διάστημα όχι μεγάλο οι Αθηναίοι κατάλαβαν ότι η απόφαση που πήραν περί μαζικής δίκης ήταν εσφαλμένη. Συγκεκριμένα ο Ξενοφών αναφέρει γι' αυτό τα εξής: 'Και πολύ σύντομα οι Αθηναίοι μετάνιωσαν, και αποφάσισαν ότι όσοι είχαν τότε εξαπατήσει τον λαό, να μνησθούν και να δώσουν εγγυήσεις έως ότου οδηγηθούν σε δίκη, και ο Καλλίξενος να συμπεριληφθεί ανάμεσα σ' εκείνους, Ξεν. Ελλ. I,vii,35'.

**«ἐναντία ἐψηφισάμην** : *ψήφισα αντίθετα σ' εκείνη την πρόταση*»· δηλ. αντίθετα στο ψήφισμα του Καλλιξένου, το οποίο πρότεινε την σύσταση ομαδικής δίκης. Οι πληροφορίες του Ξενοφώντα στα 'Ελληνικά' στο θέμα αυτό είναι αρκετά διαφωτιστικές: «Ὅταν συνεδρίαζε η βουλή για την έγκριση της συζήτησης στην εκκλησία του δήμου περί ομαδικής δίκης, ο Ευρυπτόλεμος και άλλοι αρνήθηκαν την πρόταση του Καλλιξένου, ο οποίος συγκατένευε. Το πλήθος που παρακολουθούσε διαμαρτυρόταν λέγοντας ότι δεν επιτρέπεται να εμποδιστεί ο λαός να αποφασίσει κάτι που θέλει. Αρκετοί βουλευτές αρνήθηκαν να εγκρίνουν την συζήτηση στην εκκλησία του δήμου περί ομαδικής δίκης, αλλά ένας απ' αυτούς, ο Καλλίξενος, πήρε το λόγο και τους κατηγόρησε, και τότε το πλήθος που παρακολουθούσε άρχισε να απειλεί όσους αρνούνταν. Τότε οι βουλευτές φοβισμένοι δέχθηκαν να εγκρίνουν την συζήτηση στην βουλή περί ομαδικής δίκης. Μόνο ο Σωκράτης μειοψήφισε λέγοντας ότι θα ακολουθήσει τον νόμο, Ξεν.Ελλην. I,vii,12-15». Στα 'Απομνημονεύματα' ο Ξενοφών αναφέρει πώς όταν έγινε η συζήτηση στην εκκλησία του δήμου για την ομαδική δίκη των στρατηγών, πρόεδρος της συνεδρίασης ήταν ο Σωκράτης, και αρνήθηκε την διεξαγωγή ψηφοφορίας με αυτό το θέμα (Απομν. I,i,18 & IV,iv,2). Όμως μία τέτοια στάση θάρρους για ποιο λόγο να μην την παρουσιαστεί εδώ, ή στην 'Απολογία' του Ξενοφώντα; Προφανώς η πληροφορία που δίνει ο Ξεν. στα 'Απομν.' δεν είναι σωστή (Grote, VIII, *In the passage of the Memorabilia, Xenophon says that Sokrates was epistates, or presiding prytanis, for that actual day. In th Hellenica, he only reckons him as one among the prytanes. It can hardly be accounted certain that he was epistates, the rather as this same passage of the Memorabilia is inaccurate on another point: it names nine generals as having been condemned, instead of eight*).

**«καὶ ἐτοίμων ὄντων...τῶν ῥητόρων** : *και ενώ οι ρήτορες ήταν έτοιμοι....*»· γενική απόλυτη, χρονική μτχ.

**«ἐνδεικνύναι μὲ καὶ ἀπάγειν** : *να με καταγγείλουν και να με συλλάβουν*»· 'ἐνδειξίς' και 'ἀπαγωγή' ήταν δυο ταχύτατες νομικά διαδικασίες που είχε το δικαιοκώ σύστημα της Αθήνας, προκειμένου να δίνει την δυνατότητα στον νόμο να παρακάμπτει τις χρονοβόρες διαδικασίες, όταν υπήρχε βάσιμη υποψία για παράβαση νόμου που αφορούσε το δημόσιο συμφέρον. Ως 'ἐνδειξίς' θεωρούσαν την καταγγελία του μηνυτή στους 'ένδεκα', και ως 'ἀπαγωγή' την φυλάκιση του υπόπτου έως ότου γίνει η δίκη του, μήπως και διαφύγει. Τα γεγονότα που αφηγείται *τώρα* ο Σωκ. λογικά πρέπει να έχουν γίνει στην

συνεδρίαση της βουλής, όταν οι πρυτάνεις συζητούσαν την έγκριση ή την απόρριψη του δικαιώματος της εκκλησίας του δήμου να συνεδριάσει για να δικάσει μαζικά τους στρατηγούς. Τότε όμως η έκφραση ‘καὶ ἐτοίμων ὄντων ἐνδεικνύναι μὲ καὶ ἀπάγειν τῶν ῥητόρων’ μας παραπέμπει στην συνεδρίαση της εκκλησίας του δήμου. Προφανώς όμως εννοεί ότι στην συνεδρίαση της βουλής παρίσταντο και ως εκπρόσωποι της εκκλησίας του δήμου οι συνήθεις αγορεύοντες ρήτορες, για να εκβιάσουν – όπως και έκαναν τελικά – την απόφαση της βουλής, την οποία ήθελαν.

**«καὶ ὑμῶν κελευόντων καὶ βοώντων :** *κι ενώ εσείς τους παρακινούσατε και τους φωνάζατε»*·ενν. ‘να ψηφίσουν υπέρ του δικαιώματος της εκκλησίας να αποφασίσει για την μαζική αυτήν δίκη’. Δεν είναι σίγουρο φυσικά ότι στο πλήθος που παρακολουθούσε την συνεδρίαση της βουλής βρίσκονταν και οι συγκεκριμένοι δικαστές. Όμως δεδομένου του μεγάλου τους αριθμού τώρα (501), μάλλον πρέπει να θεωρείται σίγουρο ότι αρκετοί από απ’ αυτούς θα ήσαν τότε ανάμεσα στο συγκεκριμένο πλήθος που εκβίαζε την βουλή να πάρει την απόφαση που ήθελαν.

**(32c) «φοβηθέντα :** *έστω κι αν φοβήθηκα»*·

**«μεταπεμψάμενοί με πέμπτον αὐτὸν εἰς τὴν θόλον :** *οι Τριάντα έστειλαν και με κάλεσαν να πάω στην ροτόντα»*· ‘μεταπέμπομαι τινά’ σημαίνει ‘στέλνω και φωνάζω κάποιον να έρθει εκεί που εγώ βρίσκομαι : προσκαλώ ’. ‘θόλος’ λεγόταν ένα στρογγυλό οικοδόμημα το οποίο βρισκόταν δίπλα στην βουλή και εκεί σιτίζονταν οι πρυτάνεις κατά την διάρκεια ασκήσεως των καθηκόντων τους (Τίμαιος Λεξ.). Τώρα βέβαια στην διάρκεια του ολιγαρχικού καθεστώτος φαίνεται ότι στο οίκημα αυτό έμεναν οι Τριάντα τύραννοι.

**«Λέοντα τὸν Σαλαμίνιον :** *τον Λέοντα από την Σαλαμίνα»*· το περιστατικό αυτό αναφέρει το Ανδοκίδης στον λόγο του ‘Περὶ Μυστηρίων’: «Μέλητος δ’ αὖ οὐτοσὶ ἀπήγαγεν ἐπὶ τῶν τριάκοντα Λέοντα, ὡς ὑμεῖς ἅπαντες ἴστε, καὶ ἀπέθανεν ἐκεῖνος ἄκριτος, Περὶ Μυστ.94». Το ίδιο περιστατικό αναφέρει και ο Λυσίας σε δυο λόγους τους: «ἴστε μὲν γὰρ τοὺς ἐκ Σαλαμῖνος τῶν πολιτῶν κομισθέντας, οἳ οἱ ἦσαν καὶ ὅσοι καὶ οἷα ὀλέθρῳ ὑπὸ τῶν τριάκοντα ἀπώλοντο, 13,44» και για το ίδιο ακριβώς (Λυσίας 12,52). Το γνωρίζει επίσης και ο Ξενοφών: «ἀποθνή- σκο- ντος...Λέοντος τοῦ Σαλαμινίου, ἀνδρὸς καὶ ὄντος καὶ δοκοῦντος ἱκανοῦ εἶναι, ἀδικοῦντος δ’ οὐδὲ ἓν, Ἑλλ. II,iii,39». Οι τριάντα θεώρησαν ότι ο Σωκ. παραμένοντας στην Αθήνα είναι οπαδός της ολιγαρχίας, δεδομένου ότι τον άκουγαν να ασκεί κριτική στο δημοκρατικό πολίτευμα, κι έτσι του ανέθεσαν αυτήν την αποστολή.

**«ὥς πλείστους ἀναπλήσαι αἰτίους :** *να καταστήσουν ενόχους όσο γινόταν περισσότερους»*· οι τριάντα ανέθετα σε πολλούς ολιγαρχικούς πολίτες να εκτελέσουν εκείνοι τα περισσότερα εγκλήματα, ώστε μ’αυτόν τον τρόπο να έχουν όσο γίνεται μεγαλύτερο αριθμό ενόχων μέσα στην πόλη, ώστε αν κάποτε ζητούνταν ευθύνες από την δικαιοσύνη, επειδή δεν θα μπορούσαν να τιμωρηθούν όλοι, να μη τιμωρούνταν κανένας, αλλά και επίσης για να έχουν κάθε λόγο πολλοί Αθηναίοι να συνεχίσουν να στηρίζουν το καθεστώς απ’ το φόβο μήπως η αλλαγή κάποια ημέρα τους έφερνε ενώπιον των δικαστηρίων ως ενόχους.

**(32d) «εἰ μὴ ἀγροικότερον ἦν εἰπεῖν :** *αν δεν ήταν τώρα αρκετά άκομφο να μιλήσω έτσι»*· να δηλώνει ο κατηγορούμενος εντός του δικαστηρίου την ώρα της δίκης του πως δεν τον ενδιαφέρει η θανατική καταδίκη, ήταν μία ένδειξη υπεροψίας και εγωισμού· αυτήν θέλει να αποφύγει ο Σωκ.

**«οἱ μὲν τέτταρες :** *πέντε όλοι κι όλοι είχαν κληθεί γι’ αυτήν την αποστολή στην Σαλαμίνα, με πέμπτο τον Σωκράτη»*· όπως αναφέρει ο Ανδοκίδης (ό.π. Περὶ Μυστ.), ένας από τους τέσσερις ήταν και κάποιος ονόματι ‘Μέλητος’. Να πρόκειται για τον ‘Μέλητο’ που τώρα είναι κατήγορος του Σωκ. είναι μάλλον έως και εντελώς αδύνατον, διότι αν ήταν το ίδιο πρόσωπο, τότε ο Σωκ. δεν θα έχανε την ευκαιρία να αναφερθεί εναντίον του τωρινού του κατηγορούμενου συνδέοντάς τον ευθέως με την ολιγαρχική κυβέρνηση των τριάντα.

**(32e) «Ἄρ’ οὖν ἂν με οἴεσθε τοσάδε ἔτη διαγενέσθαι...κτλ :** *πιστεύετε λοιπόν ότι εγώ θα ήταν δυνατόν να ζούσα τόσα πολλά χρόνια...»*·ενν. πως αν είχε ασχοληθεί με την πολιτική, δεδομένης της αφοσιώσεώς του στην έννοια της δικαιοσύνης, θα τον είχαν σκοτώσει πριν πολλά χρόνια οι πολιτικοί του αντίπαλοι. Το ‘ἂν’ είναι δυνητικό και συντάσσεται με το απαρέμφατο ‘διαγενέσθαι’ και αντικαθιστά μία δυνητ. οριστ. ιστορικού χρόνου. Λειτουργεί ως απόδοση του πлагίου υποθετικού λόγου· στον Ευθύ θα ήταν: ‘εἰ ἔπραττον τὰ δημόσια, διεγενόμην ἂν;’ για το αντίθετο του πραγματικού στο παρελθόν. Ο ίδιος υποθετικός λόγος συνεχίζει με τα ‘<εἰ> ἐβοήθουν’ και ‘<εἰ> ἐποίησάν’ με κοινή απόδοση.

«ἐβοήθουν τοῖς δίκαιοις : τα δίκαια»· ουδετέρου γένους.

**(33a)** «οὔτε τούτων οὐδενὶ οὕς...κτλ : οὔτε <συγχώρησα> κάποιος ἀπ’ αὐτούς τους οποίους με συκοφάντησαν ὅτι τους εἶχα μαθητές μου»· στο ἐπίσημο κατηγορητήριο δεν υπήρχε αναφορά για ευνοϊκή και χαριστική αντιμετώπιση ἀπὸ τον Σωκράτη πρὸς κάποιους ἀπὸ τους μαθητές του, ὅμως ἦταν διάχυτη ἡ δυσaráσκεia μέσα στην Αθήνα για το γεγονός ὅτι δυο άτομα που ἐπαιξαν σημαντικό αρνητικό ρόλο στην σύγχρονη πολιτική της Αθήνας, ἦταν μαθητές του, δηλ. οἱ Κριτίας και Αλκιβιάδης. Ἀρκετά χρόνια ἀργότερα ο Αισχίνης σ’ ἓνα λόγο του ἀποδίδει πρόθεση στους Αθηναίους να σκοτώσουν τον Σωκράτη για το γεγονός ὅτι ἦταν μαθητές του κάποιον ἀπὸ τους τριάντα, και ἐν προκειμένῳ ο σκληρότερος ἀπὸ ὅλους, ο Κριτίας: ‘ὑμεῖς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Σωκράτην...τὸν σοφιστὴν ἀπεκτεῖνατε, ὅτι Κριτίαν ἐφάνη πεπαιδευκῶς, Αἰσχ. Ι,173’.

«εἰ δέ τις μου λέγοντος...ἐπιθυμοῖ ἀκούειν...οὐδενὶ πῶποτε ἐφθόνησα : κι αν κάποιος ἤθελε στο παρελθόν να με ἀκούσει να μιλάω ἢ να ἐκτελώ την ἀποστολή μου, ἐγὼ σε κανένα ποτὲ δεν ἔφερα ἀντιρροήσεις»· τους ἐξηγεῖ πῶς ο περίεργος χαρακτήρας των Αλκιβιάδης και Κριτίας δεν ἦταν ἀποτέλεσμα των δικῶν του μαθημάτων, ἀφού ἀκόμη κι αν διαφωνοῦσε μαζί τους, δεν αἰσθανόταν υποχρεωμένος να τους ἀποκλείσει ἀπὸ τον κύκλο των μαθητῶν του. Ο υποθετικός λόγος δηλώνει την ἐπανάληψη στο παρελθόν.

«μου λέγοντος καὶ τὰ ἐμαυτοῦ πράττοντος...ἀκούειν : αν κάποιος ἤθελε στο παρελθόν να με ἀκούει να μιλάω και να ἐκτελώ την ἀποστολή μου»· στο ἀπαρέμφ. ‘ἀκούειν’ συνδέονται δυο ἀντικείμενα ἐκ των οποίων μόνο το ἓνα εἶναι λογικό, το ‘λέγοντος’, ἐνῶ το ‘πράττοντος’ εἶναι συνδεδεμένο κατὰ ‘ζεύγμα’, ἀφού οἱ ‘πράξεις’ δεν ‘ἀκούγονται’

**(33b)** «ἀκούειν ὧν ἂν λέγω : να ἀκούει αὐτά που λέω»· ἔλξη του ἀναφορικού: ‘ἀκούειν <τούτων ᾗ> ἂν λέγω’. «ὅ,τι μὴ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες : ο,τιδήποτε ὅλοι οἱ ἄλλοι δεν μάθαιναν»· ἀναφορική υποθετική πρόταση για την ἐπανάληψη στο παρελθόν: ‘ὅ,τι μὴ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες ἀκούσαιεν’.

**(33c)** «ἔστι γὰρ οὐκ ἀηδὲς : διότι δεν εἶναι καθόλου ἀποκρουστικό»· ἐνν. ‘αὐτό που ἐγὼ κάνω, δηλ. να ἀποδεικνύω την ψευδὴ σοφία ὀρισμένων’. Αὐτός εἶναι ο λόγος για τον οποίον ὅλοι οἱ Αθηναῖοι χαίρονται να τον βλέπουν να ἐξετάζει τους δῆθεν σοφοὺς.

«παντὶ τρόπῳ ὧπερ...προσέταξε πράττειν : με κάθε τρόπο με τον οποίο δόθηκε στο παρελθόν ἡ θεϊκὴ πρόνοια ἔδωσε ἐντολή σε ἄνθρωπο να κάνει ο,τιδήποτε»· ἐνν. ὅτι ‘σε μένα ο Ἀπόλλων χρησιμοποίησε ὅλους τους τρόπους που στο παρελθόν εἶχε χρησιμοποιήσει ξεχωριστά σε κάθε ἄνθρωπο, για να κάνει ἐκεῖνος κάτι’.

**(33d)** «ἀναβαίνοντας ἐμοῦ κατηγορεῖν : να ἀνέβουν στο βήμα και να με κατηγορήσουν»· αν ο Σωκ. στο παρελθόν εἶχε βλάψει ἓνα νέο, ὅταν ἐκεῖνος μεγάλωσε, διαπιστώνοντας την ζημιὰ που υπέστη ἀπὸ τον Σωκ. νεός, θα τον κατήγγελλε ὡς διαφθορέα του, πράγμα ὅμως που ποτὲ δεν συνέβη.

«μεμνησθαι καὶ τιμωρεῖσθαι : ἐπρεπε να θυμηθῶν και να με ἐγκαλέσουν»· τα ἀπαρέμφ. ἀπὸ το ἐνν. ‘χρῆν’.

«πρῶτον μὲν Κρίτων οὐτοσί : ἀρχικὰ αὐτός ἐδῶ ο Κρίτων»· ο Κρίτων γνῶρισε τον Σωκ. ὅταν τον ἐπισκέφθηκε και του πρότεινε να ἀναλάβει την διαπαιδαγώγηση του γιού του, Κριτόβουλου. Η ἐντύπωση που ἀφήνει ο Ξενοφών για ἐκεῖνον δεν εἶναι και ἡ καλύτερη (Ξεν. Ἀπομν.Ι,iii,8). Ἀλλὰ και στον Αθηναῖο δίνει την πληροφορία πῶς ο Αισχίνης (διάφορος του γνωστοῦ ρήτορα Αισχίνης) στον διάλογό του ‘Τηλαύγης’ περιγράφει τον Κριτόβουλο με τα χειρότερα λόγια: «Αἰσχίνης οὖν ὁ Σωκρατικὸς Κριτόβουλον τὸν Κρίτωνος ἐπ’ ἀμαθίᾳ καὶ ῥυπαρότητι βίου κωμῶδεῖ, Ἀθῆν. Διπ. ΙΙ,1 pag.82 lin.31». Εἶναι βέβαια συζητήσιμο αν τελικὰ αὐτές οἱ κριτικές ἀντιπροσώπευαν την πραγματικότητα, διότι σε μία τέτοια περίπτωση ο Σωκ. θα τον εἶχε περιθωριοποιήσει – αν ὄχι και ἀποκλείσει – ἀπὸ την συντροφιά του.

**(33e)** «Λυσανίας...Αἰσχίνου τοῦδε πατήρ : κι ο Λυσανίας...ο πατέρας αὐτοῦ ἐδῶ του Αἰσχίνης»· στον κύκλο του Σωκ. υπήρχε ὡς ἀκόλουθός του κι ἓνας νέος ὀνόματι ‘Αἰσχίνης’, που δεν εἶχε καμία σχέση με τον γνωστό ρήτορα. Καταγόταν ἀπὸ τον δῆμο του ‘Σφηττοῦ’, και γι’ αὐτό ἀποκαλεῖται ‘Αἰσχίνης Σωκρατικός ἢ Σφήττιος’. Ἐχει συγγράψει ‘Σωκρατικούς λόγους’ κατὰ μίμηση του Πλάτωνος, ἐκ των οποίων δείγματα ἔχουμε τους ἐξῆς: ‘Αλκιβιάδης, Μιλτιάδης,

Καλλίας, Ἀξίοχος, Ἀσπασία, Τηλαύγης'. (Για τους Δήμους της Αττικής στο California State Univ., [ΕΔΩ](#) με καλή βιβλιογραφία επί του θέματος).

«Ἀντιφῶν...Ἐπιγένους πατήρ : και ο Αντιφών...ο πατέρας του Επιγένη»·ο Επιγένης παραδίδεται ως ακόλουθος του Σωκ. και από τον Ξενοφώντα (Απομν. III,12), και ο Πλάτων τον αναφέρει ανάμεσα στους παρόντες την ώρα του θανάτου του Σωκ. (Φαίδων, 59b8).

«ἐν ταύτῃ τῇ διατριβῇ γεγόνασι : οι οποίοι απασχολήθηκαν με αυτά τα ζητήματα»·δηλ. με το έλεγχο που ασκούσα εγώ στους άλλους, δηλ. 'έκαναν ό,τι και εγώ'.

«ὥστε οὐκ ἂν ἐκεῖνός γε αὐτοῦ καταδεηθείη : ὥστε δεν θα μπορούσε ο Θεόδοτος να μεταβάλει τις απόψεις του Νικόστρατου»·ακόλουθος του Σωκ. ήταν ο Θεόδοτος, ο οποίος όμως τώρα έχει αποβιώσει. Αν λοιπόν ο Νικόστρατος θεωρούσε ότι νεκρός αδελφός του είχε ζημιωθεί από την συναναστροφή με τον Σωκ., και αποφάσιζε να κινηθεί εναντίον του τώρα, σήμερα μέσα στο δικαστήριο, ο Θεόδοτος δεν είναι εν ζωή για να τον εμποδίσει. Άρα για να μη κινείται ο Νικόστρατος εναντίον του Σωκ. τώρα, αυτό σημαίνει ότι δεν έχει τίποτε εις βάρος του ενοχοποιητικό.

«οὗ ἦν Θεάγης ἀδελφός : του οποίου αδελφός ήταν ο Θεάγης»·ο Θεάγης ήταν αδελφός του Παράλιου. Ο Θεάγης αναφέρεται και στο ομώνυμο έργο του Πλάτωνα(;) 'Θεάγης', όπου παρουσιάζεται η προσπάθεια του πατέρα του Θεάγη, Δημόδοκου, να πείσει τον Σωκ. να δεχθεί στον κύκλο του τον Θεάγη. Η χρήση του παρατατικού δείχνει ότι τώρα ο Θεάγης ήταν νεκρός.

(34a) «Ἀδείμαντος ὁ Ἀρίστωνος : και ο Αδείμαντος, ο γιος του Αρίστωνος»·ο Αδείμαντος ήταν αρκετά μεγαλύτερος από τον Πλάτωνα.

«οὗ Ἀπολλόδωρος ὁδε ἀδελφός : του οποίου αδελφός είναι αυτός εδώ ο Απολλόδωρος»·ο Απολλόδωρος είναι ο κύριος αφηγητής στο Πλατωνικό 'Συμπόσιον', και συγχρόνως ο πλέον ένθερμος υποστηρικτής του Σωκ. Στην αρχή του 'Συμποσίου' ο φίλος του Απολλόδωρου παρατηρεί πως: 'αἰεὶ ὅμοιο εἶ, ὦ Ἀπολλόδωρε· αἰεὶ γὰρ σαυτὸν τε κακηγορεῖς καὶ τοὺς ἄλλους, καὶ δοκεῖς μοι ἀτεχνῶς πάντας ἀθλίους ἡγεῖσθαι πλὴν Σωκράτους, ἀπὸ σαυτοῦ ἄρξαμενος, Πλ. Συμπ. 173d4-7'. Ξαναβρίσκουμε τον Απολλόδωρο στον 'Φαίδωνα', όπου ο Πλάτων σημειώνει τις συγκινητικές στιγμές του από τον θάνατο του Σωκ. (Πλ.Φαίδων, 59a9, 117d3). Ο Ξενοφών επίσης τον αναγνωρίζει ως ένα πολύ πιστό οπαδό και θαυμαστή του Σωκ. (Απολ.28).

«ὦν τινὰ ἐχρῆν μάλιστα...κτλ : από τους οποίους κάποιον έπρεπε ο Μέλητος να παρουσιάσει στην δική του ομιλία»·πράγματι, αν ο Μέλητος είχε στα χέρια του την καταγγελία από κάποιον συγγενή πρώην ή και νυν μαθητή του Σωκ. πως ο συγγενής του εθίγει καθ' οιονδήποτε τρόπο από εκείνον, δεν θα παρέλειπε να την αναφέρει· για να μη έχει παρουσιάσει τίποτε, σημαίνει ότι κανείς συγγενείς μαθητού δεν είχε παράπονα από τον δάσκαλο.

«ἐγὼ παραχωρῶ : εγώ δίνω μέρος από τον χρόνο μου»·δεν ήταν αδύνατον σε κάποιον ομιλητή να παραχωρήσει μέρος του δικού του χρόνου ομιλίας στον αντίδικό του. Αυτό ακριβώς φαίνεται να δέχεται ο Δημοσθένης: 'εἰ δέ φησί, νῦν δεῖξάτω ἐν τῷ ἐμῷ ὕδατι'. Το ίδιο κάνει και ο Λυσίας (20,11).

«ἀλλὰ τούτου πᾶν τούναντίον : ὅμως αντίθετα με αυτό»·δηλ. 'αντίθετα με το ενδεχόμενο οι μαθητές μου ή οι συγγενείς τους να με κατηγορήσουν ως διαφθορέα'.

«πάντας...τοὺς οἰκείους αὐτῶν : θα βρείτε όλους τους συγγενείς των μαθητών μου»·

«ἐμοὶ...τῷ διαφθείροντι, τῷ κακὰ ἐργαζομένῳ : ὅτι είναι έτοιμοι να βοηθούν εμένα τον διαφθορέα, τον άνθρωπο που έκανε επιβλαβεῖς πράξεις»·με σαφή ειρωνικό τρόπο.

## V. Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ (34b6 – 42a5)

(34c) «ἀναμνησθεῖς ἑαυτοῦ : αν θυμηθεί τον εαυτό του»·υποθ. μτχ. με απόδοση την δυνητ. ευκτική που προηγείται.

«εἰ ὁ μὲν...έδεήθη τε καὶ ἰκέτευσε... : διότι αυτός...παρακάλεσε και ἰκέτευσε»·αιτιολογική πρόταση.

«ἐγὼ δὲ οὐδὲν ἄρα τούτων ποιήσω : και <διότι> εγώ αντιθέτως δεν θα κάνω τίποτε από αυτά»·στην πρόταση αυτήν ενν. πάλι ο αιτιολογικός 'εἰ'. Το σκεπτικό του υποθετικού λόγου που προηγείται και των δυο αιτιολογικών που ακολουθούν είναι το εξής: 'εγώ δεν πρόκειται τώρα στο τέλος της δίκης να κάνω αυτά τα γελοία που κάνουν όσοι βρίσκονται

κατηγορούμενοι στα δικαστήρια, οι οποίοι εκλιπαρούν τους δικαστές να τους λυπηθούν με το να ανεβάζουν στο βήμα τα παιδιά τους. Η δική μου αξιοπρεπής στάση προφανώς και θα ενοχλήσει πολλούς εδώ μέσα, γιατί πάντοτε οι άνθρωποι ενοχλούνται όταν βλέπουν κάποιον να είναι ηθικά ανώτερος από εκείνους'.

**«καὶ ἐλάττω...ἀγῶνα ἀγωνιζόμενος** : ο οποίος αν και αντιμετώπιζε μία δική αρκετά πιο απλή από αυτήν εδώ»· η ενόχληση ορισμένων θα είναι ακόμη μεγαλύτερη, αν σκεφτούν ότι οι ίδιοι ικέτευαν τους δικαστές να τους λυπηθούν σε μία δική με μικρότερη σημασία από αυτήν, ενώ ο Σωκ. σε μία δίκη που παίζεται η ζωή του δείχνει να είναι αδιάφορος.

**«παιδιά τε αὐτοῦ ἀναβιβασάμενος** : με το να ανεβάσει δίπλα τους στο βήμα τα παιδιά του»· η τακτική να φέρνουν οι κατηγορούμενοι τα παιδιά τους στα δικαστήρια μήπως και τους λυπηθούν οι δικαστές, δεν ήταν σπάνια: 'ἐάν τις παῖδας αὐτοῦ ἀναβιβασάμενος κλῆη καὶ ὀλοφύρηται, Λυσίας 20,34', για το ίδιο (Δημοσθ. 19,310· 21,99,186· Αριστοφ. Σφήκ. 976).

**«ἴνα ὃ,τι μάλιστα ἐλεηθείη** : για να τον λυπηθούν όσο γίνεται περισσότερο»· η τελική πρόταση με ευκτική, όταν εξαρτάται από ρ. ιστορικού χρόνου.

**(34d) «ἐπιεικῇ ἂν μοι δοκῶ...λέγειν λέγων ὅτι** : πιστεύω ότι είναι δυνατόν να λέω πράγματα καλοπροαίρετα σ' αυτόν, όταν λέω ότι...»· το 'δοκῶ + δοτική' σημαίνει 'φαίνομαι σε κάποιον' και εν προκειμένω 'σ' εμένω', δηλ. 'πιστεύω'. Το 'ἂν λέγειν = λέγοιμι ἂν'.

**«τὸ τοῦ Ὀμήρου** : την φράση του Ομήρου»· την φράση που ακολουθεί την είπε η Πηνελόπη στον Οδυσσέα, όταν τον ρωτά να της πει την καταγωγή του, καθώς ακόμη δεν της έχει αποκαλύψει την ταυτότητά του, 'οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἔσσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης, Ὀδ.19,156 : γιατί δεν θα γεννήθηκες από καμιά μαγική βελανιδιά ή από πέτρα', μια έκφραση παρόμοια με την σύγχρονη: 'γεννήθηκα, δεν φύτρωσα!'. Αυτό που θέλει να πει ο Σωκ. είναι πως 'έχω κι εγώ οικογένεια, αλλά δεν καταδέχομαι να την φέρω εδώ στο δικαστήριο'.

**«καὶ ὑεῖς γε...τρεις** : έχω τρεις γιους»· από τον Πλατωνικό 'Φαίδωνα' μαθαίνουμε ότι: 'δύο γὰρ αὐτῶ ὑεῖς μικροὶ ἦσαν, εἷς δὲ μέγας, 116b1'. Ο μεγαλύτερος λεγόταν Λαμπροκλής (Ξεν.Απομν.ΙΙ,Ι,2), και οι δύο μικρότεροι ήταν οι Σωφρωνίσκος και Μενέξενος. Η σύζυγός του ήταν η Ξανθίππη, για την οποία δεν έχουμε στοιχεία καταγωγής.

**«τὶ δὴ οὖν οὐδὲν τούτων ποιήσω;** : για ποιόν λόγο λοιπόν δεν θα κάνω τίποτε από αυτά;»· το 'τὶ' αιτιατ. της αιτίας.

**«οὐκ αὐθαδιζόμενος...οὐδ' ὑμᾶς ἀτιμάζων** : όχι διότι είμαι προκλητικός...ούτε διότι προσβάλλω εσάς»· ενν. 'οὐ ποιήσω οὐδὲν τούτων> οὐκ αὐθαδιζόμενος...οὐδ' ὑμᾶς ἀτιμάζων'.

**(34e) «ἀλλ εἰ μὲν...ἄλλος λόγος** : διότι αν εγώ τώρα αντιμετωπίζω τον θάνατο με θάρρος ή όχι, αυτό είναι ένα άλλο ζήτημα»· η πρόταση αυτή επεξηγεί τις δυο προηγούμενες μτχ. και κυρίως την μτχ. 'οὐδ' ὑμᾶς ἀτιμάζων'· δηλ. το πνεῦμα του λόγου είναι πως 'δεν θα καταφύγω στα παρακάλια, όχι διότι θέλω να σας προσβάλλω, όπως θα νόμιζαν κάποιοι, διότι αν εγώ τώρα αντιμετωπίζω...κτλ'.

**«πρὸς οὖν δόξαν...** : αλλά σε σχέση με την υστεροφημία και την δική μου και την δική σας και της πόλεως»· αυτή η πρόταση είναι που αντιδιαστέλλεται με την πιο πριν '<οὐ ποιήσω οὐδὲν τούτων> οὐκ αὐθαδιζόμενος...οὐδ' ὑμᾶς ἀτιμάζων'. Η πραγματική αιτία που αρνείται να καταφύγει σε παρακλήσεις είναι διότι θέλει να προστατεύσει όλα αυτά.

**(35a) «τῷ Σωκράτῃ διαφέρειν τῶν πολλῶν** : πως ο Σωκράτης είναι διαφορετικός από πολλούς σε κάποια πράγματα»· υπάρχουν διαφορετικές γραφές· Οι BW έχουν 'τῷ Σωκράτει', η οποία γραφή μαζί με το 'δεδογμένον ἐστὶ' ερμηνεύεται ως 'φαίνεται στον Σωκράτη ή ο Σωκράτης νομίζει', πράγμα που δεν μπορεί να σταθεί νοηματικά. Ο T έχει την γραφή 'τὸν Σωκράτη', η οποία όμως τώρα δίνει την ερμηνεία ότι 'ο Σωκράτης είναι διαφορετικός από πολλούς στα πάντα'.

**«ὑμῶν οἱ δοκοῦντες διαφέρειν εἴτε σοφία...** : όσοι λοιπόν πιστεύουν από εσάς πιστεύουν ότι διαφέρουν ως προς την σοφία...»· η σύνταξη της γενικής με το 'οἱ δοκοῦντες' ως διαιρετική δίνει το νόημα πως 'αν οι συγκεκριμένοι δικαστές θεωρούν ότι έχουν μία ξεχωριστή σοφία και αρετή, και κάποτε βρεθούν ως κατηγορούμενοι σε δικαστήριο και καταφύγουν σε ικεσίες προς τους τότε δικαστές, αυτό θα είναι υποτιμητικό για τους ίδιους'.

**«θαυμάσια δὲ ἐργαζομένους** : κάνοντας όμως πράγματα περίεργα»· ενν. 'μέσα στο δικαστήριο ως κατηγορούμενοι ικετεύοντας και παρακαλώντας να αθωωθούν'.

«ὥς...οἰομένους : επειδή κατά την γνώμη τους»·

«ὥσπερ ἀθανάτων ἐσομένων : διότι νομίζουν ότι θα είναι αθάνατοι»·

«ὥστε ἂν...ὑπολαβεῖν : ὥστε να είναι δυνατόν θα θεωρήσει κάποιος από τους ξένους»· το πρόβλημα που δημιουργεί μία τέτοια ικετευτική συμπεριφορά των κατηγορουμένων μέσα στα δικαστήρια της Αθήνας είναι πως δημιουργεί την εντύπωση ότι οι Αθηναίοι πολίτες γενικώς, αν και κατά κανόνα θεωρούνται στην Ελλάδα ως σοφοί και γενναίοι, αποδεικνύονται τώρα δειλοί και φοβισμένοι, οπότε και οι σύμμαχοι θα αναθεωρήσουν την θετική εικόνα που μέχρι προ τινός είχαν για την πόλη, και ίσως άρουν την εμπιστοσύνη τους σ' αυτήν. Το απαρέμφατο είναι δυνητικό: 'ὥστε ἂν ὑπολάβοιεν'.

(35b) «ὅτι...καταψηφιῆσθε τοῦ...εἰσάγοντος : ότι πιο πολύ θα ψηφίσετε εναντίον εκείνου ο οποίος φέρνει μέσα στο δικαστήριο τέτοιες απαράδεκτες σκηνές»· αναφέρεται στις εικόνες ικεσίας και παρακλήσεων.

«ἡ τοῦ ἡσυχίαν ἄγοντος : παρά εναντίον εκείνου ο οποίος παρέμενε αδρανής»· ἡσυχίαν ἄγειν : απέχω από κάθε εἶδους δραστηριότητα', (Δημ. Χερρον. 67· Φιλίππ.4,70· Περὶ τ. στεφ.36).

«χωρὶς δὲ τῆς δόξης : αδιαφορώντας για την υστεροφημία»· ενν. 'τῆς πόλεως, των δικαστῶν, του ἰδίου του κατηγορουμένου', όπως πιο πάνω (πρὸς οὖν δόξαν, 34e).

«οὐδὲ δίκαιον...δεῖσθαι τοῦ δικαστοῦ : δεν είναι σωστό ένας κατηγορούμενος να παρακαλεῖ τον δικαστή του»· το πνεῦμα του λόγου: 'αν ένας κατηγορούμενος βρεθεί στην ανάγκη να παρακαλέσει τους δικαστές του, τότε πρέπει να το κάνει αυτό υπολογίζοντας πάντοτε την υστεροφημία της πόλεως, των δικαστηρίων, και την δική του'.

(35c) «οὐδὲ δεόμενον ἀποφεύγειν : κι ούτε είναι σωστό να απαλλάσσεται με παρακλήσεις»·

«καὶ ὁμῶμοκεν οὐ χαριεῖσθαι : και δεν έχει ορκιστεί να κάνει υποχωρήσεις»· η άρνηση 'οὐ' δηλώνει μια πραγματικότητα καθώς προστίθεται σε Οριστική, οπότε υποθετικά θα μπορούσε να συνταχθεί και με το ρ. ως 'δεν έχει ορκιστεί ότι θα κάνει υποχωρήσεις', αλλά και με το απαρέμφατο ως 'έχει ορκιστεί ότι δεν θα κάνει υποχωρήσεις'. Όμως γνωρίζουμε καλά ότι στους όρκους και στα ψηφίσματα πάντοτε μετά το ρ. ακολουθεί είτε πρόταση επιθυμίας, είτε απαρέμφατο τελικό ως 'ορκίζομαι να..' ή 'ορκίζομαι να μη...', οπότε αν εδώ η άρνηση έπρεπε να συνταχθεί με το απαρέμφατο, τότε δεν θα ήταν 'οὐ', αλλά 'μή'. Για πολλά παραδείγματα: 'καὶ ἐπὶ τούτοις ὅρκον ὥμοσαν ἰσχυρον, μήτ' αὐτοὶ τὴν ἱερὰν γῆν ἐργάζεσθαι μήτ' ἄλλῳ ἐπιτρέφειν, Αἰσχ.Κατὰ Κτ.109'· 'καὶ ὥμοσαν μὴ πρὶν ἔς Φωκαίην ἥξειν, Ἡρόδ. 1,165,3'· 'καὶ ὥμοσαν οἳ τε Ἑλληνες καὶ ὁ Ἀριαῖος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ οἱ κράτιστοι μήτε προδώσειν, Ξεν.Ἀνάβ.2,2,8'· 'πρὸς τῶν ὅρκων οὓς οἱ πατέρες ὥμοσαν μηδὲν νεωτερίζειν περὶ τὴν συμμαχίαν, Θουκ.2,73,3'· 'ὅρκους οὓς οἱ πατέρες ὑμῶν ὥμοσαν μὴ ἀμνημονεῖν, Θουκ.3,59,2'· 'ἐπειδὴ γε καὶ ξυνωμόσαμεν, ἐπαμύνειν, καὶ μὴ ἀντιτιθέναι, Θουκ. 6,18,1'.

«ἃ μὴτε ἡγοῦμαι καλὰ εἶναι : αν κάποια πιστεύω ότι δεν είναι καλά»· 'εἰ μὴ ἡγοῦμαι καλὰ εἶναι', και εδώ πάλι η άρνηση συντάσσεται με το ρ., διότι αν συντασσόταν με το απαρέμφ., θα έπρεπε να ήταν 'οὐ', καθώς το ρ. 'ἡγεῖσθαι' συντάσσεται με ειδικό απαρέμφατο που ισοδυναμεί με οριστική. Η πρόταση είναι υποθετική αναφορική, γι' αυτό και η άρνηση 'μή'.

(35d) «καὶ ἀσεβείας φεύγοντα : την στιγμή μάλιστα που κατηγορούμαι για αθεΐα»·

«καὶ τῷ δεῖσθαι βιαζομένην ὁμωμοκότας : και αν σας πιάζα με τα παρακάλια παρά το γεγονός ότι έχετε ορκιστεί»· ενν. 'να μη παρασύρεσθε από αυτά, αλλά να τηρεῖτε τον νόμο'.

«θεοὺς ἂν...ὑμᾶς εἶναι : τότε θα σας δίδασκα να μη πιστεύετε ότι υπάρχουν θεοί»·για την συντ. σειρά: 'ἂν διδάσκοιμι ὑμᾶς μὴ ἡγεῖσθαι εἶναι θεοῦς'.

«ὥς θεοὺς οὐ νομίζω : ότι δεν πιστεύω στους θεούς»· το σκεπτικό είναι πως 'αν τώρα σας καλοῦσα να με αθωώνετε με ικεσίες και παρακλήσεις, τότε θα σας προέτρεπα να παραβιάσετε τους όρκους που έχετε δώσει στους θεούς να τηρεῖτε τους νόμους ως δικαστές. Άρα στην ουσία θα ήταν σαν να σας δίδασκα ότι δεν υπάρχουν θεοί'. Βέβαια εννοείται ότι τους καλεῖ να τον αθωώσουν όχι πλέον με ικεσίες, αλλά με τα λογικά επιχειρήματα που τους έχει ήδη παρουσιάσει.

«νομίζω τε γάρ, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι : όμως, Αθηναῖοι πολῖτες, εγώ πιστεύω ότι υπάρχουν θεοί»· ενν. 'νομίζω <εἶναι θεοῦς>'.

**«κρίναι περί ἐμοῦ ὅπῃ μέλλει ἐμοί τε ἄριστα εἶναι καὶ ὑμῖν :** να αποφασίσει για ἐμένα με ὅποιο τρόπο σκοπεύει το καλύτερο για ἐμένα και για εσάς».

[Ο Σωκράτης ολοκλήρωσε την απολογία του και οι δικαστές ψήφισαν για την ενοχή του ή μη. Η πλειοψηφία, αν και όχι ευρεία, θεώρησε τον Σωκράτη ένοχο. Οι προσωπικότητες του Άνυτου και του Μέλητου ήταν εκείνες που βάρυναν στην απόφαση των δικαστών. Επειδή όμως δεν υπήρχε νόμος που να όριζε την ποινή, έπρεπε να ακολουθήσει μία νέα διαδικασία, στην οποία θα έπαιρναν τον λόγο οι διάδικοι να πάρουν τον λόγο και να προτείνουν ο κάθε ένας την ποινή που θεωρούσε. Οι κατηγοροι πρότειναν την ποινή του θανάτου θεωρώντας ως δεδομένο ότι ο Σωκράτης θα πρότεινε την ποινή της εξορίας. Όμως εκείνος έκανε την μεγάλη έκπληξη και πρότεινε να του δοθεί βραβείο· ήταν σαν να προκαλούσε την μοίρα του].

**«ἤ μὴ ἀνέβη Ἄνυτος καὶ Λύκων...κἄν ὥφλε χιλίας δραχμὰς :** *αν δεν ανέβαιναν στο βήμα να με κατηγορήσουν ο Ἄνυτος και ο Λύκων, τότε ο Μέλητος θα έπρεπε να πληρώσει χίλιες δραχμές»*· ο νόμος όριζε ότι αν στην δίκη ο κατήγορος δεν κατόρθωνε να πάρει το 1/3 του συνόλου των ψήφων των δικαστών, τότε θα έπρεπε να πληρώσει πρόστιμο χίλιες δρχ. Ο Σωκ. κάνει ένα συλλογισμό ό αρκετά περίεργο: θεωρεί ότι οι 280 καταδικαστικές ψήφοι εναντίον του διαιρούμενες δια του τρία, καθώς τρεις ήταν εκείνοι που τον κατηγόρησαν (Μέλητος, Ἄνυτος, Λύκων) δίνουν ένα ποσοστό στον καθ' ένα  $93 + 1/3$  του συνόλου των ψήφων. Αυτό που εννοεί είναι ότι 'αφού οι κατήγοροι ήταν τρεις με  $93 + 1/3$  των ψήφων έκαστος, αν δεν ανέβαιναν στο βήμα – όπως τελικά και ανέβηκαν – οι Ἄνυτος και Μέλητος, τότε μόνος του ο Ἄνυτος θα είχε πάρει όχι 280 ψήφους – όπως τώρα, αλλά μόνο  $93 + 1/3$ , οπότε ο Σωκράτης θα είχε απαλλαγεί, ενώ ο ίδιος ο Μέλητος θα πλήρωνε το πρόστιμο των 1.000 δρχ., που τώρα δεν θα το πληρώσει, διότι στις  $93 + 1/3$  ψήφους που πήρε ο Μέλητος, προστίθενται και οι άλλες  $186 + 2/3$  ψήφοι'.

«ἦ δὴλον ὅτι τῆς ἀξίας: : ἡ εἶναι φανερό ὅτι μου καθορίζει ποινὴ ἀντάξια σε ἐμένα;» ΕΝΝ. 'ἦ δὴλον ὅτι <τιμᾶται μοι> τῆς ἀξίας;':



«ὅ,τι μαθὼν ἐν τῷ βίῳ οὐχ ἡσυχίαν εἶχον : <ποιό πράγμα λοιπόν ἀξίζω να πάθω ἢ να πληρώσω>, το οποίο αφοῦ το γνώρισα ἐπαῖφα πλέον στην ζωὴ μου να μένω αδρανής;»· εἶναι σαν να λέει ὅτι ‘ἀξίζει να τιμωρηθῶ για το γεγονός ὅτι ἐγὼ ἀνακάλυψα κάτι το οποίο κανεὶς μέχρι τώρα δεν το εἶχε δει, και ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἐπαῖφα να μένω στο σπίτι μου και ἐβγαίνε ἐξω κι ἀρχίζα να συνομιλῶ με ὅλους σας;’, δηλ. ο υπαινιγμός του εἶναι πως δεν ἀξίζει να τον σκοτώσουν για το γεγονός ὅτι βρήκε τον τρόπο να αποδεικνύει την πνευματικὴ ανεπάρκεια των ἀνθρώπων γύρω του. Η μτχ ‘μαθὼν’ αιτιολ.

«ἀλλ’ ἀμελήσας ὧν περ οἱ πολλοί : ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀδιαφόρησα για ὅλα ὅσα οἱ πολλοὶ δεν ἀμελοῦν»· ἐνν. ‘ἀμελήσας ὧν περ οἱ πολλοί <οὐκ ἀμελοῦσι>’. Η μτχ. ‘ἀμελήσας’ ἐπίσης αιτιολ.

«καὶ συνωμοσιῶν : και για κρυφούς συνεταιρισμούς»· ἀναφέρεται σε μυστικὲς ομάδες ολιγαρχικῶν που δρούσαν υπογείως στην Αθήνα και ετοίμαζαν την ὁποία ολιγαρχικὴ κίνηση, σαν κι ἐκείνη που ἐκδηλώθηκε το 411π.Χ. στην πόλη. Γι’ αὐτὲς τις ‘ἐταιρίες’ ο Θουκυδίδης ἔχει κάτι να πει: ‘καὶ ὁ μὲν Πείσανδρος τάς τε ξυνωμοσίας, αἵ περ ἐτυχχανον πρότερον ἐν τῇ πόλει οὔσαι ἐπὶ δίκαις καὶ ἀρχαῖς, ἀπάσας ἐπελθὼν καὶ παρακελευσάμενος ὅπως ξυστραφέντες καὶ κοινῇ βουλευσάμενοι καταλύσουσι τὸν δῆμον, Θουκ. 8,54,4’. Πρόκειται για μυστικὲς ἐνώσεις οἱ ὁποῖες ετοίμασαν το ολιγαρχικὸ πραξικόπημα του 411π.Χ.

«ἡγήσάμενος : ἐπειδὴ θεώρησα»· η μτχ. αὐτὴ αιτιολογεῖ την προηγούμενη ‘ἀμελήσας’.

(36c) «ἐπιεικέστερον εἶναι : ἐπειδὴ θεώρησαν ὅτι ἐγὼ εἶμαι πιο καλὸς ἄνθρωπος»·

«ἐπὶ δὲ τὸ...εὐεργετεῖν : ἐνὸς ἀντιθέτως κατευθυνόμενον στο να προσφέρω την μεγαλύτερη ἐξυπηρέτηση στον κάθε πολίτη ξεχωριστά»· η μτχ. ‘ἰὼν’ τροπικὴ. Ὡς ‘μεγίστην εὐεργεσίαν’ ἐννοεῖ την ἀποκάλυψη της πνευματικῆς ανεπάρκειας.

«ἐνταῦθα ἡ : ἐφτάσα σ’ αὐτὸ ἐδὼ το σημεῖο»· η φράση ἐπεξηγεῖται ἀπὸ ὅ,τι ἀκολουθεῖ στην συνέχεια.

«μήτε τῶν τῆς πόλεως : κι οὔτε να φροντίζει τα ζητήματα της πόλεως»· ἐνν. ‘μήτε τῶν τῆς πόλεως <ἐπιμελεῖσθαι>’.

«πρὶν αὐτῆς τῆς πόλεως : πρὶν ενδιαφερθεῖ για την ἴδια την πόλη»· ἐνν. ‘πρὶν αὐτῆς τῆς πόλεως <ἐπιμεληθεῖ>’· αὐτὸ που ἐννοεῖ εἶναι πως ὁποῖος θέλει να ἀσχοληθεῖ με την πολιτικὴ, πρέπει πιο μπροστά να ἔχει κάνει κάτι καλὸ για την ἴδια την πόλη του.

(36d) «ὅ,τι ἂν πρέπει ἐμοί : ο,τιδήποτε εἶναι δυνατόν να μου ταιριάζει»·

«εὐεργέτη δεομένῳ ἄγειν σχολήν...κτλ : σ’ ἓνα ἄνθρωπο που σας ωφελεῖ ο οποίος χρειάζεται να μένει χωρὶς ἐργασία προκειμένου να παρακινεῖ ἐσάς»· ο Σωκ. θεωρώντας ὅτι εἶναι ἀναγκασμένος να μένει ἀνεργος προκειμένου να ἀσχολεῖται καθημερινὰ με τα προσωπικά και δημόσια ζητήματα του καθενός, θα ζητήσει να τον σιτίζουν δωρεάν στο πρυτανεῖο.

«οὐκ ἔσθ’ ὅ,τι...πρέπει : τίποτε δεν ταιριάζει περισσότερο»·

«ἐν πρυτανείῳ σιτεῖσθαι : να σιτίζομαι δωρεάν στο πρυτανεῖο»· το πρυτανεῖο ἦταν ἓνας χώρος ἐστίασης, τον ὁποῖον χρησιμοποιοῦσαν για να τιμῆσουν πρόσωπα που διέπρεψαν κυρίως σε πανελλήνιες ἀθλητικὲς ὁργανώσεις, ἢ σε στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις ως στρατηγοί. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ τιμώμενοι ονομάζοντο ‘παράσιτοι’. Η ἀποψη που ἔχει διατυπωθεῖ πως δηλ. ο Σωκ. θέλησε να σιτίζεται στο πρυτανεῖο λόγω της ομολογίας του πως εἶναι ἀνεργος και φτωχός, δεν ευσταθεῖ. Ἀντιθέτως η πρότασή του αὐτὴ δείχνει την σκόπιμη πρόθεσή του να φανεῖ ἐπίτηδες ἀπαιτητικὸς και μεγαλόστομος για τον εαυτό του. Ἐξ ἄλλου αὐτὴ εἶναι και η εἰκόνα την ὁποῖαν παρουσιάζει για τον Σωκ. και ο Ξενοφών στην δική του ‘Απολογία’, ὅταν στην ἀρχὴ του ἔργου του σημειώνει πως ὅλοι ὅσοι ἔχουν διασώσει την ἀπολογία του Σωκ. σημειώνουν αὐτὴν ἀκριβῶς την τάση του φιλοσόφου.

«ἵππῳ, συνωρίδι, ζεύγῃ : σε ἀρματοδρομία εἴτε με ἓνα ἄλογο, εἴτε με δύο, εἴτε με τέσσερα»·

«ὁ μὲν γὰρ ὑμᾶς...δοκεῖν εἶναι, ἐγὼ δὲ εἶναι : διότι αὐτὸς ο ἀθλητὴς σας κάνει να νομίζετε ὅτι εἰσθε ἐντυχισμένοι, ἐνὸς ἐγὼ σας κάνω να εἰσθε πράγματι ἐντυχεῖς»· η διαφορά ἀνάμεσα στο ‘φαίνεσθαι’ και στο ‘εἶναι’.

(37a) «τούτου τιμῶμαι : να κριθῶ ἐνοχος με αὐτὴν την ποινή»· το ρ. εἶναι ὑποτακτικὴ κι ὄχι ὀριστικὴ ἐνεστώτα.

«ἴσως οὖν ὑμῖν...δοκῶν λέγειν ὥσπερ...κτλ : ἴσως ὅμως με το να μιλῶ ἐτσι, ὅπως μίλησα για τον οἶκτο και τις παρακλήσεις, ὅτι μιλῶ με ἐγωισμό»· φοβάται μήπως η ἀρνήσή του να καταφύγει σε ἱκεσίες και παρακλήσεις προς τους δικαστὲς ἐκληφθεῖ ως στάση ἐγωισμοῦ.



«πέπεισμαι γὰρ ἐκὼν εἶναι..κτλ : γιατί είμαι απόλυτα σίγουρος πως με την θέλησή μου δεν έχω βλάψει κανένα άνθρωπο»· η έκφραση 'ἐκὼν εἶναι' σημαίνει 'θεληματικά – εκ προθέσεως', έχει επιρρηματική σημασία και δεν λειτουργεί απαρεμφατικά μέσα στην πρόταση. Η αντ. 'μηδέν' είναι αντικείμενο στο απαρέμφατο 'ἀδικεῖν'.

«ὥσπερ καὶ ἄλλοις ἀνθρώποις : όπως συμβαίνει και σε άλλους λαούς»· η διαμαρτυρία του Σωκ. για το γεγονός ότι οι δίκες που έχουν ως στόχο την θανατική καταδίκη του κατηγορουμένου διενεργούνται στην Αθήνα μέσα σε μία μόνο ημέρα, ενώ σε άλλες κοινωνίες η διαδικασία αυτή διαρκεί περισσότερο, σχετίζεται με ό,τι συνέβαινε στην Σπάρτη, όπου τέτοιου είδους δίκες διαρκούσαν περισσότερες ημέρες: 'ἐρωτῶντος δέ τινος αὐτὸν διὰ τὶ τὰς περὶ θανάτου δίκας πλείοσιν ἡμέραις οἱ γέροντες κρίνουσιν, κἂν ἀποφύγη τις, ἔτι οὐδὲν ἥσσόν ἐστιν ὑπόδικος, 'πολλαῖς μὲν ἔφη ἡμέραις κρίνουσι, ὅτι περὶ θανάτου τοῖς διαμαρτάνουσιν οὐκ ἔστι μεταβουλεύεσθαι', Πλούτ. Ἀποφ. 217a'. Για την ίδια δικαστική τακτική συμφωνεί και ο Θουκυδίδης: 'χρώμενοι τῷ τρόπῳ ὥπερ εἰώθασι ἐς σφᾶς αὐτοὺς, μὴ ταχεῖς εἶναι περὶ ἀνδρὸς Σπαρτιάτου ἄνευ ἀναμφισβητήτων τεκμηρίων βουλεύεσθαι τι ἀνήκεστον, Θουκ. Ι,132,5'.

(37b) «ἀντὶ τούτου δὴ ἔλωμαι ὦν εὖ οἶδά τι κακῶν ὄντων.. : και αντί για την θανατική ποινή να επιλέξω κάτι από αυτά που ξέρω ότι είναι άσχημα»· η αντων. 'τι' είναι αντικείμενο στο 'έλωμαι'. Η αναφ. πρόταση 'ὦν εὖ οἶδα' έχει ἑλξη του αναφορικού και λειτουργεί ως γενική διαιρετική στο 'τι': 'έλωμαι τὶ <τούτων ᾗ> οἶδα <κακὰ ὄντα>'. Η γενική της μτχ. 'κακῶν ὄντων' πρέπει να συμφωνεί πτωτικά με το 'ὦν'.

«πότερον δεσμοῦ: : τι να προτείνω ως ποινή την φυλάκιση;»· ποινή φυλακίσεως στην Αθήνα ήταν άγνωστη και ποτέ επιδικαζόμενη.

(37c) «ἀλλὰ χρημάτων καὶ δεδέσθαι ἕως ἂν ἐκτείσω: : μήπως να προτείνω χρηματική ποινή και να είμαι κρατούμενος μέχρι να την πληρώσω;»· η μόνη μαρτυρία που έχουμε για κρατούμενους σε φυλακές έως ότου πληρώσουν το επιδικασθέν χρηματικό πρόστιμο, είναι στον λόγο του Δημοσθένη 'Κατὰ Τιμοκράτους, 24'

(37d) «ἄλλοι δὲ ἄρα αὐτὰς οἴσουσι ραδίως: : και οι ξένοι θα αποδεχθούν ευκολότερα αυτές τις διδασκαλίες μου;»· όταν αυτές δεν μπόρεσαν οι Αθηναῖοι να τις κατανοήσουν και να τις αποδεχθούν, που είναι συμπολίτες του Σωκ., πόσο δυνατόν είναι να τις αποδεχθούν άλλες κοινωνίες;

«καλὸς οὖν ἂν μοι ὁ βίος εἴη...κτλ. : ωραία ζωή θα είχα αν εξοριζόμουν, ένας άνθρωπος σε μία τέτοια ηλικία, ώστε να ζοῦσα εξοριζόμενος και αλλάζοντας την μία πόλη μετά την άλλη»· ειρωνεύεται το ενδεχόμενο αν εξοριστεί. Τους λόγους της ειρωνείας τους εξηγεί αμέσως μετά.

(37e) «Σιγῶν καὶ ἡσυχίαν ἄγων...ἐξελθὼν ζῆν: : με το να μη ανοίγεις συζητήσεις και με το να μένεις αδρανής δεν έχεις την δυνατότητα να μας μείνεις ζωντανός, όταν εξοριστείς;»· η δοτ. 'ἡμῖν' χαριστική.

«ὅτι τῷ θεῷ ἀπειθεῖν τοῦτ' ἐστίν : αν σας λέω ότι αυτό είναι απείθεια προς τον θεό»· το 'ἀπειθεῖν' κατηγορούμενο. Ως 'τοῦτο' εννοεί το 'σιγῶν καὶ ἡσυχίαν ἄγων'. Το ίδιο είναι και το 'τοῦτο' πιο κάτω (38a3).

(38a) «περὶ ἀρετῆς τοὺς λόγους ποιεῖσθαι καὶ τῶν ἄλλων : δηλ. καθημερινά να συζητῶν για την αρετή και για όλα τα άλλα»· το απαρέμφατο 'ποιεῖσθαι' είναι επεξήγηση στο προηγούμενο 'τοῦτο' (38a3), και στην γενική 'τῶν ἄλλων' εννοείται η πρόθεση 'περί'.

«καὶ ἐμαυτὸν καὶ τοὺς ἄλλους ἐξετάζοντος : και να εξετάζω τον εαυτό μου και τους άλλους»· το πρώτο 'καί' συνδέει τις δυο κατηγορικές μτχχ. 'διαλεγόμενου' και 'ἐξετάζοντος', ενώ το δεύτερο συνδέει τις δύο αντωνυμίες.

«ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ : και επίσης ότι μια ζωή χωρίς εξέταση δεν είναι ανεκτή από ένα άνθρωπο»· εδώ πάλι εννοείται το απρμφ. 'εἶναι' ως επεξήγηση, παράλληλο με το πιο πάνω 'ποιεῖσθαι'.

«ταῦτα δ' ἔτι ἦττον πείσεσθέ μοι λέγοντι : αν λοιπόν σας πω αυτά τα πράγματα, ακόμη λιγότερο θα πεισθείτε»·

**(38b)** «μῶν ἄργυριον : μία ασημένια μνα»· η 'μνα' δεν ήταν ξεχωριστό νόμισμα, αλλά αντιπροσώπευε ένα ποσόν, το οποίο ονομαζόταν 'μνα'. Το χρηματικό ποσόν της 'μιας μνας' ήταν 100 ασημένιες δραχμές. Η μόνη πληροφορία που έχουμε για την αγοραστική αξία της 'μιας μνας' έρχεται από τον Αριστοτέλη, ο οποίος αναφέρει ότι στην εποχή του ένας αἰχ «ἐγγυηταὶ δὲ ὑμῖν ἔσονται τοῦ ἄργυριου οὗτοι ἀξιόχρεοι : καὶ ἐγγυητές γι' αὐτό το ποσόν θα εἶναι για εσάς αυτοὶ ἐδὼ ικανοποιητικοί».

### **«Μετά την καταδίκη του» (38c1 – 42a5)**

[Ο λόγος που εκφωνεί ο Σωκράτης μετά την απόφαση της ποινής είναι συζητήσιμος, διότι όταν η δίκη περαιωμένη δεν θα υπήρχε δυνατότητα στον κατηγορούμενο να ξαναπάρει τον λόγο, αφού όλα είχαν κριθεί. Προφανώς και πρόκειται για μία προσθήκη του Πλάτωνα εντελώς υποθετική. Από τον Διογένη Λαέρτιο μαθαίνουμε ότι οι ψήφοι με τις οποίες εγκρίθηκε η θανατική καταδίκη ήταν ογδόντα περισσότερες από εκείνες με τις οποίες κρίθηκε ένοχος στην προηγούμενη ψηφοφορία (ii,42). Αυτό μας δίνει ένα αριθμό ψήφων 360 υπέρ της θανατικής καταδίκης, και μόλις 140 υπέρ της χρηματικής αποζημιώσεως].

**(38c)** «ὁρᾶτε...τὴν ἡλικίαν ὅτι πόρρω...ἐστὶ τοῦ βίου θανάτου δε ἐγγύς : διότι βλέπετε ότι η ηλικία μου είναι αρκετά μακριά από την ζωή, ενώ στον θάνατο αρκετά κοντά»· σχήμα χιαστό. Οι γενικές είναι διαιρετικές, η μεν πρώτη στο 'πόρρω' και η δεύτερη στο 'ἐγγύς'.

**(38e)** «οὐδὲν ἀνελεύθερον : τίποτε που να ταιριάζει σε δούλους»·

**(39a)** «ὅπως ἀποφεύξεται πᾶν ποιῶν θάνατον : με ποιόν τρόπο θα αποφύγει τον θάνατο κάνοντας το παν»·  
«καὶ ὅπλα ἀφείς καὶ ἐφ' ἱκετεῖαν τραπόμενος : πετώντας τα όπλα του και σπεύδοντας να παρακαλέσει τους διώκτες του»· η εικόνα που δίνει είναι εκείνη του δειλού στρατιώτη στην μάχη, την οποίαν παρομοιάζει με την δική ανάλογη στάση, αν είχε αποφασίσει να εγκαταλείψει τις αρχές της διδασκαλίας του και να καταφύγει σε ικεσίες προς τους δικαστές. Όσο αναξιοπρεπής είναι ο στρατιώτης εκείνος, το ίδιο θα ήταν και ο Σωκ. αν ακολουθούσε άλλη τακτική στην δίκη.  
«ἀλλὰ μὴ οὐ τοῦτ' ἢ χαλεπὸν : μήπως όμως αυτός δεν είναι το πιο δύσκολο»· η φράση επεξηγείται από ακόλουθο απαρέμφατο 'θάνατον ἐκφυγεῖν', με την έννοια ότι υπάρχει και κάτι ακόμη πιο δύσκολο από το ξεφύγει ένας άνθρωπος τον θάνατο, είτε στην μάχη είτε στο δικαστήριο ως κατηγορούμενος. Η χρήση της διπλής αρνήσεως 'μὴ οὐ+ὑποτ.' εξηγείται ως εξής: το 'μὴ' εισάγει μία ερώτηση φόβου μετά από ρ. φόβου ως 'φοβοῦμαι μὴ... : φοβάμαι μήπως...', όπου ο φόβος του υποκ. αναφέρεται σε κάτι που ίσως κατά την γνώμη του γίνει. Η διπλή άρνηση 'φοβοῦμαι μὴ οὐ...: φοβάμαι μήπως κάτι δεν...' δείχνει πως ο φόβος του υποκ. αναφέρεται στο ενδεχόμενο κάτι να μη γίνει. Στον Πλάτωνα οι προτάσεις αυτές λειτουργούν ως κύριες, αντί για δευτερεύουσες, και φυσικά η εξάρτηση από ρ. φόβου απουσιάζει, όπως εδώ, όπου εννοείται ως ρ. εξάρτησης το 'δέδοικα μὴ οὐ...' (Kühner, 220,6· 221,σημ.5· 1259, σημ.5).  
«ἀλλὰ πολὺ χαλεπότερον πονηρίαν : αλλά μήπως δυσκολότερο είναι να αποφύγει την μοχθηρία»·  
«θάττον γὰρ θανάτου θεῖ : διότι τρέχει πιο γρήγορα από τον θάνατο»· ενν. η 'πονηρία'.

**(39b)** «καὶ νῦν ἐγὼ ἄτε βραδύς...ἐάλων : καὶ ἐγὼ τώρα επειδὴ εἶμαι αργοκίνητος και ηλικιωμένος συνελήφθην από αυτό που είναι πιο αργό»· δηλ. από τον 'θάνατο', εννοώντας την θανατική του καταδίκη.  
«οἱ δ' ἐμοὶ κατήγοροι...ὑπὸ τοῦ θάττονος : ενώ οι κατήγοροί μου από το πιο γρήγορο»· δηλ. από την 'πονηρίαν'  
«ὑφ' ὑμῶν θανάτου δίκην ὀφλῶν : έχοντας καταδικαστεί από εσάς σε θανατική ποινή»·  
«καὶ οἶμαι ταῦτα μετρίως ἔχειν : και πιστεύω ότι αυτά είναι σωστά»·

**(39c)** «Τό δὲ δὴ μετὰ τοῦτο : και στην συνέχεια»·

«καὶ γὰρ εἰμι ἤδη ἐνταῦθα...κτλ : και τώρα βρίσκομαι σ' αυτό το σημείο, στο οποίο οι άνθρωποι προβλέπουν το μέλλον»· η αντίληψη πως ο άνθρωπος όντας στο μεταίχμιο μεταξύ ζωής και θανάτου μπορούσε να δει το μέλλον, ήταν ήδη

γνωστή στον Όμηρο. Ο Πάτροκλος λίγος πριν ξεψυχήσει προβλέπει τον θάνατο του Έκτορα (Ιλ.16,851κ.ε.). Ομοίως και ο Έκτορας λίγο πριν ξεψυχήσει προβλέπει τον θάνατο του Αχιλλέα (Ιλ.22,358κ.ε.). Στα σχόλιά του ο Ευστάθιος παρατηρεί ότι: «ἔστι δὲ δόγμα παλαιὸν ὡς ἀπαλλασσομένη σώματος ἢ ψυχῇ καὶ θεῖα φύσει ἐγγίζουσα ἔχει τι μαντικῆς. Ἀρτέμωνα δὲ φασὶ τὸν Μηλίσιον λέγει ἐν τῷ Περὶ ὀνείρων ὡς, ὅτε ἀθροισθῇ ἡ ψυχὴ ἐξ ὅλου τοῦ σώματος πρὸς τὸ ἐκκριθῆναι, μαντικωτάτη γίγνεται, Εὐστ. Ἰλ. p.1089».

«πλείους ἔσονται...κτλ : περισσότεροι θα είναι εκείνοι που θα σας ελέγχουν»· προφανώς ο Σωκ. έχει στον νου του όλους εκείνους που έχουν μέχρι στιγμής πιστέψει στην διδασκαλία του, και οι οποίοι θα συνεχίσουν το έργο του

(39d) «ὅσω νεώτεροί εἰσι : διότι είναι πιο νέοι στην ηλικία»·

«οὐ γὰρ ἔστι αὕτη ἡ ἀπαλλαγή...κτλ : διότι η απαλλαγή αυτή δεν είναι ούτε δυνατή ούτε και σωστή»· δηλ. να απαλλαγεῖτε από την κριτική των άλλων.

«ἀλλ' ἐκείνη καὶ καλλίστη καὶ ῥάστη : ὁμως εκείνη είναι η πιο τιμητική και πιο εύκολη»· δηλ. η 'ἀπαλλαγή'. Επεξηγείται από ό,τι ακολουθεί στην συνέχεια.

(39e) «ἐν ᾧ : εντός του χρονικού διαστήματος εκείνου κατά το οποίο»· ενν.: 'χρόνος'

«οἱ ἄρχοντες ἀσχολίαν ἄγουσιν : οι ἄρχοντες είναι απασχολημένοι»·

«διαμυθολογῆσαι πρὸς ἀλλήλους...κτλ. : τίποτε δεν μας εμποδίζει να συζητήσουμε μεταξύ μας όσο χρόνο μας επιτρέπεται»·

(40a) «ἡ τοῦ δαιμονίου : η μαντική ικανότητα που προέρχεται από το δαιμόνιον»· για την παρουσία του ονόματος αυτού ως 'επιθέτου' κι όχι ως 'ουσιαστικού' δες σχόλιο (θεῖόν τι καὶ δαιμόνιον, 31c). Ως ανεξάρτητο όνομα 'ουσιαστικό' δεν απαντά στον Πλάτωνα, γι' αυτό και εδώ οι εκδότες το διαγράφουν.

«εἴ τι μέλλοιμι μὴ ὀρθῶς πράξειν : ὅποτε ἐπρόκειτο να κάνω κάτι με λανθασμένο τρόπο»· αυτή η 'θεϊκή παρότρυνση' δεν απέτρεπε τον Σωκ. από το να κάνει κάτι 'κακό', αλλά από το να κάνει μία ἔστω και 'καλή' πράξη με 'λανθασμένο' τρόπο. Σαφής απόδειξη γι' αυτό είναι ό,τι μας είπε πιο πριν, όσον αφορά την ενασχόλησή του με την πολιτική (31c κ.ε.). Εκεί είπε ότι το 'θεϊκό ένστικτο' τον απέτρεπε από την πολιτική, γιατί οι συνέπειες θα ήταν ολέθριες για τον ίδιον, κι όχι γιατί η ενασχόληση η ίδια με την πολιτική ήταν κάτι κακό.

«ἅπερ ὀρᾷτε : τα οποία τα βλέπετε κι εσείς»· αναφέρεται στην προσαγωγή του σε δίκη και την καταδίκη του σε θάνατο.

«ταυτὶ : αυτά ακριβώς τα πράγματα»· αντί για 'ταυταῖ'

«ἔσχατα κακῶν εἶναι : ὅτι συγκαταλέγονται στις μεγαλύτερες δυστυχίες»· ενν. ότι κατά γενική αντίληψη η θανατική καταδίκη είναι ό,τι χειρότερο μπορεί να συμβεῖ σ' ένα άνθρωπο.

(40b) «οὔτε ἐξίόντι ἔωθεν οἴκοθεν ἠναντιώθη...κτλ : οὔτε ὅταν το πρῶτὶ ἔφηνγα ἀπὸ το σπίτι μου αὐτὸ το θεϊκὸ ένστικτο μου στάθηκε ἐμπόδιο»· το 'θεῖόν τε καὶ δαιμόνιον' ὅπως ἔχει πει ο Σωκ., πάντοτε τον αποτρέπει από το να κάνει κάτι 'με λάθος τρόπο', κι όχι από το να κάνει κάτι 'κακό'. Ἐτσι και σήμερα ὅταν ξεκινούσε να ἔρθει στην δίκη, αλλά και καθ' ὅλη την διάρκειά της, δεν του στάθηκε ἐμπόδιο ὅταν ἐκεῖνος ἀποδεχόταν την θανατική του καταδίκη, διότι το 'θεῖόν τε καὶ δαιμόνιον' ἔβλεπε ὅτι ο Σωκ. λειτουργούσε στο συγκεκριμένο θέμα με σωστό τρόπο.

«καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἡμεῖς ὀρθῶς ὑπολαμβάνομεν : και σε καμία περίπτωση εμεῖς δεν σκεπτόμαστε σωστά»· στο 'ἡμεῖς' φυσικά δεν συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό του.

(40c) «οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως οὐκ ἠναντιώθη ἄν...κτλ. : σε κάθε περίπτωση το συνηθισμένο σημάδι θα μου εἶχε σταθεῖ ἐμπόδιο»· αναφέρεται σ' αυτό το 'θεῖόν τε καὶ δαιμόνιον'.

«εἰ μὴ τι ἔμελλον ἐγὼ ἀγαθὸν πράξειν : αν ἐγὼ ἐπρόκειτο να κάνω κάτι με λανθασμένο τρόπο»· το ἔχουμε πει και πιο πάνω ὅτι το 'σημάδι' αὐτὸ ἐπενέβαινε στον Σωκ. και τον ἀπέτρεπε ἀπὸ το λειτουργεῖ με λανθασμένο τρόπο, κι ὅχι ὅτι τον ἀπέτρεπε ἀπὸ τις 'κακές' πράξεις. Ἐχει μεγάλη σημασία για την Σωκρατική και Πλατωνική αντίληψη το γεγονός ὅτι η σχολή αὐτὴ δεν ἦταν 'Ἠθικολογική' με την έννοια ὅτι ο Σωκ. ποτέ δεν δίδασκε 'τι εἶναι καλὸ' και 'τι εἶναι κακὸ', αλλά 'τι εἶναι

το καλό και το κακό'. Η σχολή του Σωκ. ήταν νοησιαρχική και βασιζόταν πάνω στην διάκριση του 'ορθού' και 'λανθασμένου' τρόπου συμπεριφοράς, ενώ ποτέ δεν έφτιαξε ένα κατάλογο 'καλών' και 'κακών' πράξεων. Για παράδειγμα οι νόμοι του Μωυσή γνωστοί ως 'Δέκα Εντολές' αποτελούν κανόνες ορθής ή αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Και αυτή είναι και χαοτική διαφορά ανάμεσα στον Εβραϊσμό ή τον Χριστιανισμό αφ' ενός και στην Σωκρατική – Πλατωνική αντίληψη αφ' ετέρου.

**«δυοῖν γὰρ θάτερόν ἐστι τὸ τεθνάναι :** *διότι το να πεθάνω έχει δυο σημασίες*»· οι πιθανές ερμηνείες του θανάτου βρίσκονται ανάμεσα στις δυο επιλογές που ακολουθούν.

**«ἢ γὰρ οἶον μὴδὲν εἶναι...κτλ. :** *δηλ. ή να είναι <ο θάνατος> κάτι σαν το τίποτε, και ο νεκρός να μην αντιλαμβάνεται τίποτε*»· όπου 'οἶον μὴδὲν = κάτι σαν το τίποτε'. Τα απαρέμφατα 'εἶναι' και 'ἔχειν' ως κατηγορούμενα. Αυτό είναι το πρώτο ενδεχόμενο ανάμεσα στα δυο.

**«κατὰ τὰ λεγόμενα :** *σύμφωνα με ό,τι ακούγεται*»· δεν πρόκειται για 'μία' και μόνη συγκεκριμένη αντίληψη για την μετά θάνατον 'ζωή', αλλά για διαφορετικές μεταξύ τους, οι οποίες προτείνονταν σε διάφορες θρησκευτικές τελετές. Τέτοια ήταν τα Ελευσίνια Μυστήρια και οι τελετές των Ορφικών. Άρα δεν μπορούμε να μεταφράσουμε 'σύμφωνα με την κοινή αντίληψη', αφού τέτοια δεν υπήρχε.

**(40d) «ἀλλ' οἶον ὕπνος :** *αλλά να είναι <ο θάνατος> όπως ο ύπνος*»·

**«ἐγὼ γὰρ ἂν οἶμαι :** *εγώ λοιπόν πιστεύω*»· το δυνητικό 'ἂν' δεν έχει καμία συντακτική σχέση με το 'οἶμαι', αλλά προστίθεται στο απαρέμφατο 'εὑρεῖν', αφού βέβαια επαναληφθεί άλλες δυο φορές για λόγους έμφασης, και το οποίο είναι η απόδοση της υπόθεσης που ακολουθεί, γι' αυτό και ο υποθετικός λόγος είναι πλάγιος.

**«εἴ τινα ἐκλεξάμενον δέοι ταύτην τὴν νύκτα :** *αν κάποιος αφού επιλέξει αυτήν την νύχτα*»· δηλ. την νύχτα που δεν έχει όνειρα.

**«ἐν ᾗ οὕτω κατέδαρθεν :** *στην διάρκεια της οποίας έτσι ακριβώς κοιμήθηκε*»· το ρ. είναι 'κατα-δαρθάνω' με αόριστο β' 'ἔδαρθον'.

**«σκεψάμενον :** *μετά από περίσκεψη*»· τροπική μτχ. κι όχι χρονική.

**«μὴ ὅτι ἰδιώτην τινά :** *όχι μόνο ένας κάποιος απλός πολίτης*»·

**(40e) «εὐαριθμήτους :** *εύκολα να μετρηθούν*»· δηλ. 'λίγες'. Το ζήτημα που εξετάζει ο Σωκ. είναι 'ποιές νύχτες είναι καλύτερες, εκείνες που έχουν ή εκείνες που δεν έχουν όνειρα'. Το συμπέρασμα στο οποίο θέλει να καταλήξει είναι πως 'καλύτερες είναι οι νύχτες εκείνες που δεν έχουν όνειρα, οπότε αν ο θάνατος είναι σαν αυτές τις νύχτες, τότε δεν υπάρχει λόγος να ανησυχέι που θα πεθάνει σε λίγες μέρες'. Για να στηρίξει το συμπέρασμα αυτό, φτιάχνει ένα υποθετικό ερώτημα: 'αν ρωτούσαμε κάποιον πόσες μέρες ή νύχτες πέρασε που να ήταν του ήταν πιο ευχάριστες από εκείνη την νύχτα (χωρίς όνειρα);', η απάντηση που θα παίρναμε είναι η εξής: 'λίγες μέρες ή νύχτες θα εύρισκε (να είναι καλύτερες από εκείνη την νύχτα χωρίς όνειρα) συγκριτικά με τις άλλες μέρες και νύχτες (που είναι χειρότερες) <και οι οποίες θα είναι περισσότερες>'. Ο υποθετικός λόγος δηλώνει την απλή σκέψη και είναι πλάγιος.

**«εἴ τοιοῦτον ὁ θάνατός ἐστι :** *αν ο θάνατος είναι κάτι τέτοιο*»· δηλ. όμοιος με την νύχτα χωρίς όνειρα.

**«καὶ οὐδὲν πλείων...ἢ μία νύξ :** *και ολόκληρη η αιωνιότητα δεν φαίνεται να είναι έστω και λίγο πιο μεγάλη από όσο διαρκεί μία νύχτα*»· ενν. ότι 'αν τελικά ο θάνατος είναι σαν μία νύχτα χωρίς όνειρα, τότε ολόκληρη η αιωνιότητα του σύμπαντος χρόνου δεν φαίνεται να διαρκεί έστω και λίγο περισσότερο από όσο διαρκεί μία νύχτα, δηλ. ο θάνατος. Συνεπώς ο θάνατος είναι σαν την αιωνιότητα'.

**«εἰ δ' αὖ οἶον ἀποδημησάι ἐστιν ὁ θάνατος :** *αν όμως ο θάνατος μοιάζει με την μετακόμισή μας από εδώ σε ένα άλλο τόπο*»· εδώ τώρα εξετάζει την δεύτερη επιλογή του θανάτου. Μέχρι τώρα εξέταζε το ενδεχόμενο ο θάνατος να ήταν σαν τον ύπνο σε μία νύχτα χωρίς όνειρα.

**(41a) «Μίνως...Ραδάμανθος...Αἰακός...Τριπτόλεμος :** *ο Μίνως και ο Ραδάμανθος και ο Αιακός και ο Τριπτόλεμος*»· ο Μίνως ως δικαστής των νεκρών απαντά στην Οδύσσεια (11,568-571), στην ραψωδία όπου ο Οδυσσεύς κατεβαίνει στον Άδη. Όμως δεν διευκρινίζεται αν οι δίκες τις οποίες εκδίκασε ο Μίνως αφορούσαν εγκλήματα των ψυχών διαπραχθέντα όσο ήσαν εν ζωή, αλλά μάλλον πρέπει να θεωρείται αυτό ως δεδομένο. Ο Ραδάμανθος βρίσκεται στο Ηλύσιον πεδίο, σε

μία περιοχή που βρίσκεται κάτω από την Γη, ανήκει στους νεκρούς, αλλά κυρίως σε ήρωες και επιφανείς προσωπικότητες. Είναι μία εικόνα παραδείσου, στον οποίο όλοι νεκροί φτάνουν διατηρούν όλες τις φυσικές σωματικές τους δυνάμεις σε σχέση με τον κλασσικό Άδη, όπου οι ψυχές υπάρχουν ως σκιές. Ο Ραδάμανθους εδώ έχει το ίδιο αξίωμα με τον Μίνωα. Ο Αιακός ήταν μυθικός βασιλιάς νομοθέτης και δικαστής στην Αίγινα. Όσον αφορά τον Τριπτόλεμο είναι η πρώτη φορά που το όνομά του εμφανίζεται με δικαστική ιδιότητα στον Κάτω κόσμο.

**(41b) «ὅποτε ἐντύχοιμι Παλαμήδει καὶ Αἴαντι τῷ Τελαμῶνος :** *ὅταν συνέβαινε να συναντήσω τον Παλαμήδη και τον Αἴαντα τον γιο του Τελαμῶνα*»· αναφορική χρονική και υποθετική πρόταση που δείχνει την απλή σκέψη με απόδοση την πρόταση ‘θαυμαστή ἄν εἴη ἡ διατριβή’. Και οι δυο ήρωες που αναφέρονται από τον Σωκ. είχαν πέσει θύματα κακομεταχείρισης από τους συντρόφους τους. Πριν τον πόλεμο στην Τροία ο Αγαμέμνων με μια ακολουθία στην οποίαν μετείχε και ο Παλαμήδης έφτασε στην Ιθάκη για να στρατολογήσει τον Οδυσσέα (Οδ. 24,11). Εκείνος αρνήθηκε να μετάσχει, επειδή τότε μόλις είχε παντρευτεί με την Πηνελόπη και μόλις είχε γεννηθεί ο μικρός Τηλέμαχος. Έτσι απεφάσισε να παραστήσει τον τρελό· έξεψε ένα άλογο κι άρχισε να οργώνει το χωράφι του προσποιούμενος ότι δεν καταλαβαίνει τι του λένε και ότι έχει εντελώς διακόψει την σχέση του με την πραγματικότητα (Hyg.Fab.95,2). Τότε ο Παλαμήδης προκειμένου να φανερώσει την απάτη του, έβαλε τον μικρό Τηλέμαχο εμπρός από το μέρος όπου θα όργωνε ο Οδυσσέας. Αν θα όργωνε πάνω από το σώμα του μικρού του γιου, τότε θα ήταν όντως τρελός· εκείνος υποχώρησε κι έτσι δέχθηκε να συμμετάσχει. Όμως ποτέ δεν συγχώρησε την πράξη αυτή του Παλαμήδη· έβαλε κρυφά στην σκηνή του μια ποσότητα χρυσού και μία πλαστογραφημένη επιστολή του Πριάμου· ο Παλαμήδης θεωρήθηκε ένοχος συνωμοσίας και καταδικάστηκε σε θάνατο δια λιθοβολισμού (Apolloclod. ep.3.8). Έμεινε στην ιστορία ως δείγμα ανθρώπου αδίκως καταδικασθέντος γι’ αυτό και μνημονεύεται τώρα από τον Σωκ. Η περίπτωση του Αἴαντα είναι διαφορετική· μετά τον θάνατο του Αχιλλέα έγινε ένας αγώνας για να βρεθεί ο άξιος διάδοχος του οπλισμού του. Ο Οδυσσέας με απάτη κατόρθωσε να πάρει τα όπλα και ο Αἴας από την μανία του εναντίον της αποφάσεως των κριτών, που την θεώρησε άδικη, σε κατάσταση αλλοφροσύνης κατέσφαξε ένα κοπάδι από πρόβατα νομίζοντας ότι ήταν οι κριτές. Όταν συνήλθε ντροπιασμένος αυτοκτόνησε.

**(41c) «ἀμήχανον ἄν εἴη εὐδαιμονίας :** *θα ήταν απροσδιόριστο όσον αφορά την ευτυχία*»· ή αλλιώς ‘*θα παρείχε μεγάλη ευτυχία*’. Η γενική της αναφοράς.

**(41d) «οὔτε ζῶντι οὔτε τελευτήσαντι :** *ούτε όσο είναι ζωντανός ούτε όταν πεθάνει*»·

**(41e) «τοῦτο αὐτοῖς ἄξιον μέμφεσθαι :** *αυτό αξίζει να κατηγορεί κανείς σ’ εκείνους*»· δηλ. όσοι τον καταδίκασαν σε θάνατο είναι αξιοκατάκριτοι όχι γι’ αυτό, αλλά γιατί νομίζουν ότι του έκαναν κακό, ενώ στην ουσία τον ωφέλησαν.

**«ταῦτά ταῦτα λυποῦντες...κτλ :** *να τους τιμωρήσετε προξενώντας τους τα ίδια προβλήματα, σαν κι αυτά που προκαλοῦσα εγώ σε σας*»· τα ‘προβλήματα’ που προξενούσε ο Σωκ. στους Αθηναίους οφείλονταν στο ότι τους απεδείκνυε την έλλειψη σοφίας και τους φάνερωνε την κενοδοξία τους, κι αυτά όλα ήταν ‘ενοχλητικά’. Για να προτρέπει τους δικαστές να προκαλέσουν στα παιδιά του τα ίδια αυτά ‘προβλήματα’, αυτό σημαίνει ότι: (i) ο ίδιος είχε δίκιο σε ό,τι έκανε μέχρι τώρα στους Αθηναίους, αφού δέχεται να κάνουν τα ίδια κι εκείνοι στα δικά του παιδιά σε περίπτωση που αυτά συμπεριφερθούν όπως και οι ίδιοι οι Αθηναίοι τόσο καιρό· (ii) οι Αθηναίοι θα παραδεχθούν – έστω και εκ των υστέρων – ότι η διδασκαλία του Σωκ. δεν αποτελούσε κάτι ‘κακό’, αλλά λειτουργούσε ως διόρθωση της κακής συμπεριφοράς.

**(42a) «δίκαια πεπονθῶς ἐγὼ ἔσομαι ὑφ’ ὑμῶν αὐτός τε καὶ οἱ υἱεῖς :** *τόσο εγώ όσο και τα παιδιά μου θα έχουμε πάθει από εσάς ό,τι μας αξίζει*»· αν οι Αθηναίοι εφαρμόσουν στα παιδιά του Σωκ. – αν αυτά αποκλίνουν από την αναζήτηση της αλήθειας – την ίδια τακτική που ο ίδιος εφαρμόζε στους Αθηναίους, τότε και ο ίδιος και τα παιδιά του θα έχουν υποστεί από τους Αθηναίους αυτά τους που άξιζαν να πάθουν: (i) τα παιδιά του, διότι θα πίστευαν ότι έχουν μία γνώση την οποίαν δεν είχαν· (ii) ο ίδιος ο Σωκ, διότι θα αισθάνεται δικαιωμένος – έστω και μετά θάνατον – αφού η δική του μέθοδος διδασκαλίας εφαρμόστηκε από τους ανθρώπους που τον καταδίκασαν σε θάνατο γι’ αυτές ακριβώς τις διδασκαλίες.